

**DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE
MEVCUT YAPI BİLEŞENLERİNİN
YENİ İŞLEVDEKİ KARŞILIKLARI:
KİLİSE VE CAMİ DÖNÜŞÜMLERİ**

Canan SOLAK
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Őerife Ebru OKUYUCU
Haziran, 2022
Afyonkarahisar

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE MEVCUT
YAPI BİLEŞENLERİNİN YENİ İŞLEVDEKİ
KARŞILIKLARI: KİLİSE VE CAMİ DÖNÜŞÜMLERİ

Hazırlayan
Canan SOLAK

Danışman
Doç. Dr. Ş. Ebru OKUYUCU

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum '**Dini Yapıların Dönüştürülmesinde Mevcut Yapı Bileşenlerinin Yeni İşlevdeki Karşılıkları: Kilise ve Cami Dönüşümleri**' adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/06/2022

Canan SOLAK

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Canan SOLAK
	Numarası	190658113
	Anabilim Dalı	Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı
	Programı	Sanat ve Tasarım Anabilim Dalı
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Dini Yapıların Dönüştürülmesinde Mevcut Yapı Bileşenlerinin Yeni İşlevdeki Karşılıkları: Kilise ve Cami Dönüşümleri	
Tez Savunma Sınav Tarihi	29.06.2022	
Tez Savunma Sınav Saati	09:00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE MEVCUT YAPI BİLEŞENLERİNİN YENİ İŞLEVDEKİ KARŞILIKLARI: KİLİSE VE CAMİ DÖNÜŞÜMLERİ

Canan SOLAK

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT VE TASARIM ANABİLİM DALI

Haziran, 2022

Danışman: Doç. Dr. Ş. Ebru OKUYUCU

Geçmişten günümüze, yaşayan ve yaşanılanlar arasında önemli bir bağ kuran dini yapılar, zaman içerisinde birçok kültür ve medeniyetin izlerini bünyesinde barındırmıştır. Bu yapılar, toplum içindeki siyasi, sosyal ve çeşitli ekonomik gereksinimler doğrultusunda dönüştürülmüş veya tamamen ortadan kaldırılmıştır. Çalışmanın amacı; dini yapıların dönemin koşulları doğrultusunda, dönüştürülme sürecinin ve bu dönüşümler sonucunda dönüştürülen yapılardaki yapı bileşenlerinin, işlev karşılıklarının, fonksiyonel, teknik ve estetik açıdan olumlu veya olumsuz etkilerinin incelenmesi ve yapılacak olan yeni yapı dönüşümleri için örnek teşkil etmesidir. Çalışma kapsamında, detaylı inceleme yapabilmek, bölgesel farklılıkların etkilerini irdeleyebilmek amacıyla, farklı bölgelerden örnek yapılar incelenmiştir. Çalışmada veri toplama yöntemlerinden, gözlem ve içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Mekân içerisinde gözlem ile teknik, fonksiyonel ve estetik analizler incelenmiş, bu analizler için altlık olarak yapılara ilişkin içerik tabloları hazırlanmıştır. İçerik analizinde, yapı bileşenlerinin, dönüştürülen işlevleri bağlamında çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Çalışma sonucunda, yapılan dini yapı dönüşümlerinin dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal şartlar ile doğru orantılı olarak çeşitlilik gösterdiği ancak bazı yapıların ihtiyaç çerçevesinde dönüştürüldüğü, bazı yapıların ise zorunlu olarak dönüştürüldüğü saptanmıştır. Bu durum yapıların sürdürülebilirliği açısından olumsuz bir etki bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kilise Mimarisi, Cami Mimarisi, Dini Yapı, Yapı Dönüşümü, Analiz Kriterleri.

ABSTRACT

CONVERSIONS OF EXISTING BUILDING COMPONENTS IN NEW FUNCTION IN TRANSFORMATION OF RELIGIOUS BUILDINGS: CHURCH AND MOSQUE TRANSFORMATIONS

Canan SOLAK

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ART AND DESIGN \ DEPARTMENT

June, 2022

Advisor: Doç. Dr. Ş. Ebru OKUYUCU

Religious structures, which have established an important link between the living and the lived, from the past to the present, have included the traces of many cultures and civilizations over time. These structures have been transformed or completely abolished in line with the political, social and various economic needs of the society. Purpose of the study; The aim of this study is to examine the transformation process of religious buildings in line with the conditions of the period, and the structural components, functional equivalents, positive or negative effects in the converted buildings in terms of functional, technical and aesthetic aspects, and set an example for new building transformations to be made. Within the scope of the study, sample structures from different regions were examined in order to make a detailed analysis and to examine the effects of regional differences. Observation and content analysis methods, which are among the data collection methods, were used in the study. Technical, functional and aesthetic analyzes were examined with observation in the space, and content tables related to the buildings were prepared as a base for these analyzes. In the content analysis, various classifications were made in the context of the transformed functions of the building components. As a result of the study, it was determined that the religious structure transformations varied in direct proportion to the political, economic and social conditions of the period, but some structures were transformed within the framework of need, and some structures were necessarily transformed. This has had a negative impact on the sustainability of the buildings.

Keywords: Church Architecture, Mosque Architecture, Religious Building, Building Transformation, Analysis Criteria.

ÖN SÖZ

Yüzyıllardır insanlar, yaşamlarını sürdürebilmek ve gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla yapılar inşa etmiş, inşa ettikleri yapıları zaman içerisinde başka bir yapıya dönüştürmüş veya yeniden işlevlendirmiştir. Bu çalışmada, dönüştürülen dini yapılar ve yapı bileşenlerinin dönüşüm sonrası yeni işlevdeki karşılıkları incelenmiştir. Ortaya konulan analiz sonuçlarının benzer çalışmalar açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hayatım boyunca, her konuda bana destek veren, yanımda olan, sevgilerini hiç eksik etmeyen ve bulunduğum yere gelmemde en büyük destekçim olan aileme; babam Serdar Altundağ'a, dedem Halil Altundağ'a, babaannem Bahar Altundağ'a ve kardeşim Cansel Altundağ'a sevgi dolu teşekkürlerimi sunarım. Hayatımın dönüm noktası olan, karşılaştığım her zorlukta yol gösteren ve her konuda bana inanan sevgili eşim Murat Solak'a en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca bilgi birikimi ve tecrübelerinden çokça yararlandığım, bu çalışmamda bana yol gösteren ve destek veren Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Ş. Ebru Okuyucu'ya saygılarımla teşekkür ederim. Üniversite hayatım boyunca yanımda olan, çalışmamda beni motive eden, birlikte çokça güler eğlenmiş arkadaşlarım, Kader Ardıç ve Fatmanur Kaya'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Canan SOLAK
2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ YAPILAR: KİLİSE VE CAMİ

1. TEMEL KAVRAMLAR	3
1.1. DİNİ YAPILAR	3
1.2. KİLİSE	3
1.2.1. KİLİSE MİMARİSİ	5
1.2.2. KİLİSE TİPLERİ	7
1.3. CAMİ	18
1.3.1. CAMİ MİMARİSİ	20
1.3.1.1. Erken Dönem Cami Mimarisi Özellikleri	21
1.3.1.2. Klasik Dönem Cami Mimari Özellikleri	21
1.3.1.3. Geç Dönem Cami Mimari Özellikleri	22
1.3.2. CAMİ BÖLÜMLERİ	23

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLME SÜRECİ

1. YAPILARDA DÖNÜŞTÜRME	33
1.1. YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLME NEDENLERİ	37
1.2. YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR ...	39
2. DİNİ YAPILARDA DÖNÜŞTÜRME	44
2.1. DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLME SÜRECİ VE NEDENLERİ	46
2.2. DİNİ YAPILARDA DÖNÜŞTÜRME SONRASI YAPI ANALİZİ KRİTERLERİ	50
2.2.1. Fonksiyonel Analiz	51
2.2.2. Teknik Analiz	52
2.2.3. Estetik Analiz	54

3. BÖLÜM

DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE MEVCUT YAPI BİLEŞENLERİNİN YENİ İŞLEVDEKİ KAŞILIKLARI: KİLİSE VE CAMİ DÖNÜŞÜMLERİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	57
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI	58
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	59
4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI	59
4.1. TRABZON AYASOFYA KİLİSE CAMİ YAPI ANALİZİ BULGULARI.....	60
4.2. HAGİOS İOANNES KİLİSE CAMİİ YAPI ANALİZİ BULGULARI.....	67
4.3. İZNİK AYASOFYA KİLİSE CAMİİ YAPI ANALİZİ BULGULARI	75
4.4. HAGİOS GEORGİOS KİLİSE CAMİİ YAPI ANALİZİ BULGULARI.....	82
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	93
KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ	103

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Yapıların Dönüştürülme Süreci.....	33
Tablo 2. Aksaray Aziz Gregorius Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	47
Tablo 3. Nevşehir Meryem Ana Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	47
Tablo 4. Kayseri Talas Panagia Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	47
Tablo 5. Yozgat Agios Georgios Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	47
Tablo 6. Kayseri Aziz Basileos Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	48
Tablo 7. Kıbrıs Ayasofya Katedrali Dini Yapı Dönüşümü.....	48
Tablo 8. İzmir Aya Haralambos Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	48
Tablo 9. Balıkesir Tarksiyarhis Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	48
Tablo 10. Trabzon Ayasofya Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	49
Tablo 11. İznik Ayasofya Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	49
Tablo 12. Balıkesir Ayışığı Manastırı Dini Yapı Dönüşümü.....	49
Tablo 13. İspanya Kurtuba Camii Dini Yapı Dönüşümü.....	49
Tablo 14. İtalya Chiesa di S. Maurizio Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü.....	50
Tablo 15. İzmir Aziz John Baptist Katedrali Dini Yapı Dönüşümü.....	50
Tablo 16. Yapı Dönüşüm Örnekleri.....	60
Tablo 17. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Yapı Envanter Fişi.....	61
Tablo 18. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Plan-Kesit-Görünüş Detayları.....	63
Tablo 19. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları.....	64
Tablo 20. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları.....	66
Tablo 21. Hagios İoannes Kilise-Camii Yapı Envanter Fişi.....	68
Tablo 22. Hagios İoannes Kilise-Camii Plan-Kesit-Görünüş Detayları.....	70
Tablo 23. Hagios İoannes Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları.....	71
Tablo 24. Hagios İoannes Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları.....	73
Tablo 25. İznik Ayasofya Kilise-Camii Yapı Envanter Fişi.....	75
Tablo 26. İznik Ayasofya Kilise-Camii Plan-Kesit-Görünüş Detayları.....	78
Tablo 27. İznik Ayasofya Kilise-Camii Fonksiyonel Analiz Detayları.....	79
Tablo 28. İznik Ayasofya Kilise-Camii Estetik Analiz Detayları.....	81
Tablo 29. Hagios Georgios Kilise-Camii Yapı Envanter Fişi.....	83
Tablo 30. Hagios Georgios Kilise-Cami Plan-Kesit-Görünüş Detayları.....	85
Tablo 31. Hagios Georgios Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları.....	86
Tablo 32. Hagios Georgios Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları.....	88

Tablo 33. Camilerin Teknik Analiz Tablosu.....	90
Tablo 34. Camilerin Fonksiyonel Analiz Tablosu.....	91
Tablo 35. Camilerin Estetik Analiz Tablosu.....	91
Tablo 36. Camilerin Teknik, Fonksiyonel ve Estetik Analiz Karşılaştırma Tablosu.....	92

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Derinkuyu yer altı şehirlerinden bir kesit (temsili resim).....	7
Şekil 2. Bazilikal plan örneği.....	8
Şekil 3. Bazilika yapı örneği (Doğu Roma Forumu'ndan).....	8
Şekil 4. Beş Nefli Bazilika Kesiti.....	8
Şekil 5. Aya İrini Kubbeli Bazilikal Kilise Örneği.....	9
Şekil 6. Ayasofya Kilisesi merkezi planlı kilise örneği.....	10
Şekil 7. St. Hripsime Kilisesi (Hripsime yapı türünün önemli kilise örneği).....	10
Şekil 8. San Marco Kilisesi Yunan Haçlı beş kubbeli plan örneği.....	11
Şekil 9. Myrelaion Kilisesi Kapalı Yunan Haçı plan örneği.....	11
Şekil 10. Dehlizli plan tipi örneği Fethiye Kilise Camii.....	12
Şekil 11. Dehlizli plan tipi örneği Feneri İsa Kilise Camii.....	12
Şekil 12. Kilisede Narteks bölümü.....	13
Şekil 13. Kilisede Naos bölümü.....	13
Şekil 14. Kilisede Bema bölümü.....	14
Şekil 15. Kilisede Apsis bölümü.....	15
Şekil 16. Kilisede Nef bölümü.....	15
Şekil 17. Kilisede Vaftizhane bölümü.....	16
Şekil 18. Kilisede Atrium bölümü.....	17
Şekil 19. Ronchamp Şapeli, Le Corbusier (1950).....	18
Şekil 20. Ronchamp Şapeli, Le Corbusier (1950).....	18
Şekil 21. Cami plan gelişim örnekleri.....	19
Şekil 22. Cami plan gelişim örnekleri(Bursa Ulu Camii - Sultan Ahmet Camii).....	19
Şekil 23. Cami Mimarisi Gelişim Süreci.....	20
Şekil 24. Erken Dönem Cami Mimarisi Örnekleri (Tek Kubbeli-Çok Kubbeli-Ters T Planlı) Bursa Alâeddin Cami-Bursa Ulu Cami-Bursa Yıldırım Cami Planları...	21
Şekil 25. Klasik Dönem Cami Mimari Örnekleri Selimiye Camii (Edirne)- Süleymaniye Camii (İstanbul) - II. Bayezid Camii (İstanbul) planları.....	22
Şekil 26. Geç Dönem Osmanlı Cami Mimari Örnekleri Nur'u Osmaniye Camii-Ayazma Camii (İstanbul)-Eyüp Sultan Camii (İstanbul) Planları.....	23
Şekil 27. Camilerde Mihrap Bölümü Detayları, Kölük Camii Mihrap Detayı (Kayseri 13. yy).....	23
Şekil 28. Camilerde Minber Bölümü Detayları, Mihrimah Sultan Camii Minber Detayı (Üsküdar).....	24
Şekil 29. Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili Plan ve Cephe Detayı.....	25

Şekil 30. Bursa Ulu Camii Müezzin Mahfili Plan ve Cephe Detayı.....	25
Şekil 31. Camide Kadınlar Mahfili Bölümü Detayı, Bademli Camii (Dinar).....	26
Şekil 32. Camilerde Sahın (Harim) Bölümü Detayı (Bademli Camii-Dinar), Sahın (Harim) Bölümü Detayı.....	26
Şekil 33. Camilerde Son Cemaat Yeri Detayı, Bursa Yıldırım Camii.....	27
Şekil 34. Camilerde Avlu Revak Detayı, Sultan Ahmet Camii.....	27
Şekil 35. Camilerde İç Avlu Detayı, Sultan Ahmet Camii.....	28
Şekil 36. Camilerde Dış Avlu Detayı, Süleymaniye Camii.....	28
Şekil 37. Camilerde Taçkapı Detayı- Roman, Gotik, Rönesans ve Geç Barok Dönemleri Örnek Taçkapı Görselleri.....	29
Şekil 38. Camilerde Şadırvan Detayı, Süleymaniye Camii (İstanbul) ve II. Bayezid Camii (İstanbul).....	30
Şekil 39. Kubbe Kesit Detayı ve Kubbe Çeşitleri Detayı.....	31
Şekil 40. Minare Detayları, Süleymaniye Camii (İstanbul)- Hint, İran ve Türk Minare örnekleri.....	32
Şekil 41. Fonksiyonel Analiz Bileşenleri.....	52
Şekil 42. Teknik Analiz Bileşenleri.....	53
Şekil 43. Estetik Analiz Bileşenleri.....	55

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

&: ve

Akt.: Aktaran

B.t.: Bilinmeyen Tarih

H.z.: Hazreti

M.S.: Milattan Sonra

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

Vb.: Ve benzeri

Vd.: Ve diğerleri

VFR: Variable Refrigerant Flow

Vs.: Vesaire

Yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

Tarihi süreç içerisinde, farklı kültürler üzerine medeniyet inşa eden toplumların, fethettikleri bölgelerdeki yapıları, çeşitli işlevler yükleyerek yeniden kullanmaları ya da kullanılamaz haldeki yapıların, malzemelerini kullanarak ihtiyaç doğrultusunda yeni yapı inşa etmeleri, yaygın bir uygulama olmuştur. Yapı türleri arasında, ibadet amaçlı kullanılan yapıların, bölgeyi fetheden toplumun, kültürel ve dini değerlerine uygun olarak dönüştürüldüğü ve tarihsel süreçte bu duruma örnek teşkil edecek pek çok uygulama olduğu, yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur. Bazı yapıların farklı toplum ve kültürlerce birçok kez yeniden dönüştürüldüğü görülmüştür.

Küçük (2017:51-52) çalışmasında belirttiği gibi; Osmanlı Devleti'nde yapı dönüşümü olarak bilinen ilk uygulama, 14. yüzyılda, devletin kurucusu Osman Bey'in (1258-1326) mezarı için gerçekleşmiş olup; bu uygulamalar 15. yüzyılda İstanbul'un fethiyle hız kazanmıştır. Fethedilen yerlerdeki en büyük kilise, fethin sembolü olarak, diğer kiliseler ise ihtiyaç doğrultusunda kiliseden camiye dönüştürülmüştür. İstanbul'un batısındaki kırsal bölgede yer alan Rum kiliseleri ise gerçekleşen dönüşümden etkilenmemiş, işlevlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu bölgedeki dönüşüm, nüfus mübadelesinden (1923-1930) sonra, boş ve işlevsiz kalan kiliselerin cami olarak kullanılması ile başlamıştır. Yapılan Literatür çalışmaları sonucunda, kiliselerin camiye dönüştürülmesi ile ilgili ortaya konulan en eski çalışmaların, Eyice'ye ait olduğu görülmüştür. Eyice, Vakıflar Haftasındaki bir konuşmasında; İstanbul'da, Anadolu'da ve Rumeli'de, Bizans kiliselerinden dönüştürülmüş birçok cami olduğunun, bunların farklı kültürleri barındırmasından dolayı yok sayılması sonucunda; yapıların sürdürülebilirliğinin olumsuz etkilenmesinden, bununla birlikte yok sayılan yapıların aslında dönemsel eklentiler ile kültürümüz açısından önem taşıdığından bahsetmiştir.

Yıldız (2016:106)'ın makalesinde incelenen örneklere göre; geçmişten günümüze tarih boyunca, dini yapı dönüşümleri sadece dini yapıdan bir başka dini yapıya dönüştürülmekle sınırlı kalmamıştır. Kiliseden camiye, kiliseden müzeye, kiliseden konuta, camiden kiliseye, camiden hastaneye, camiden sinagoga dönüşüm, çağın gereksinimleri, azınlık ve çoğunluk olarak halkın ayrılması durumu, fethedilen bölgede güç göstergesi olarak görülmesi gibi nedenlerle yapılmıştır. Yıldız (2016), camilerin kiliselere dönüştürülmesi ve ganimet olarak kent soyluları arasında paylaşılmasının, ilk kez 1085 yılında ele geçirilen Toledo kentinde gerçekleştiğinden bahsetmiştir. 11. yüzyılda Toledo'da Bab al-Mardum Camii, kiliseye dönüştürülerek *Cristo de la Luz*

olarak adlandırılmıştır. 13. yüzyılın ortalarında Kurtuba'daki Ulu Camii'nin de kiliseye dönüştürülme çabaları olmuştur. Yapılar dönüştürüldüğünde, kimi zaman yapı kültürü ve mimarisi korunsa da kimi zaman tamamen yok edilmeye çalışılmıştır. Yıldız (2016)'ın makalesinde verdiği, Carmona'daki Ulu Camii örneğinde olduğu gibi, pek çok cami yıkılmış ve yeni yapılar inşa edilmiş veya yapıya uygulanan eklentilerle yapı, orijinal kimliğinden oldukça uzaklaşmıştır.

Bu çalışmada, tarihsel süreçte dini yapı dönüşümlerinden; kilise cami örnek yapı dönüşümleri, mimari ölçekte kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Tez kapsamında, Trabzon'da bulunan Ayasofya Camii, İznik'te bulunan Ayasofya Camii, Balıkesir'de bulunan Saatli Camii ve Çınarlı Camii kilise cami dönüşümleri; fonksiyonel, teknik ve estetik analiz açısından incelenmiş, aynı zamanda örneklem kapsamını genişletmek adına ülkemizdeki ve farklı ülkelerdeki dini yapı dönüşüm örneklerine de yer verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde; kilise ve cami yapılarının tanımları, ortaya çıkış biçimleri, mimari oluşumları ve mimari gelişimleri ile ilgili temel kavramlara yer verilmiştir. Tezin ikinci bölümünde; dini yapıların, genelden özele dönüştürülme sürecinden, yapılardaki dönüşümün nedenlerinden ve yapıların dönüştürülmesinde dikkat edilecek hususlardan bahsedilmiştir. Burada, incelenecek örnek yapılar, yapıların yer aldığı kentin sosyal, coğrafi ve kültürel özellikleri, yapının konum ve işlevi, yapının mimari (teknik, fonksiyonel, estetik) özellikleri tespit edilmiş, dönüştürülme sürecinde, yapı ölçeğinde ve iç mekânda yapılan değişiklikler ele alınmıştır. Her bir örnek yapı için teknik, fonksiyonel ve estetik analiz bileşenleri ortaya konulmuştur. Tezin üçüncü bölümünde; çalışmanın konusu, amacı ve önemi, kapsam ve sınırlılıkları, yöntemi ve kuramsal çerçevesinden bahsedilmiştir. Araştırma bulguları kısmında, ortaya konulan analiz bileşenleri ile alan çalışması olan Trabzon Ayasofya Camii, İznik Ayasofya Camii, Balıkesir Saatli Camii ve Çınarlı Camii yapıları fonksiyonel estetik ve teknik analiz çerçevesinde incelenmiştir. Son olarak inceleme ve araştırmalar sonucunda ortaya konulan sonuç, öneriler ve araştırmada yararlanılan kaynakçalar eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ YAPILAR: KİLİSE VE CAMİ

1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1. DİNİ YAPILAR

Çağlar boyunca, din kavramı üzerinde çeşitli tanımlamalar yapılmış ancak kesin bulgulara ve tanımlara yer verilmemiştir. Bunun nedeni; dinsel inançların bulunduğu bölgeye, bölgede yaşayan topluma, toplumun yaşadığı çağın gereksinimlerine göre çeşitlilik göstermesi olmuştur. Buldukları dine bağlı olan milletler; dini, kendi inançları doğrultusunda tanımlamışlardır. Bazı bilim insanları, dini nesne olgusuna dayandırarak tanımlamışlardır. Örneğin, Emile Durkheim “Din bir cemaatin meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemidir” demiştir. Başka bir örnek, Ludwig Andreas Fauerbach ise dinin psikolojik bakış açısına binaen “Din; dua, kurban ve inançla kendini gösteren bir arzudur” demiştir (Wikipedia).

Din olgusu gibi dini yapı kavramı için de tam bir tanım yapılamamıştır. Bununla birlikte dini yapılar için; toplumların inançları doğrultusunda, bir araya geldikleri yapıları, inançları çerçevesinde şekillendirdikleri ve anlam yükledikleri ibadet mekânları olarak nitelendirmek mümkün olmuştur. Konuyla ilgili Hasol (1993:136); kilise, cami, mescit, tekke, medrese, türbe gibi dini törenlerin yapıldığı, din temalı kurulan yapıların dini mimariyi oluşturduğundan bahsetmiştir.

1.2. KİLİSE

Karabey (2001) çalışmasında, kilise kelimesinin kökeninin, Yunanca ‘ekklesia’ kelimesinden geldiğini, aynı zamanda Tanrı’nın toplantısı, Hz. İsa’nın çevresinde toplananlar, seçilmişler gibi anlamlara da geldiğini belirtmiştir. Kiliseler, Hıristiyan ibadet mekânlarını ifade etmiş, başlarda sadece demokratik halk toplantıları için kullanılırken daha sonra genel toplantılar için de kullanılmıştır. Hıristiyanlık inancına göre kilise yapısının, dini törenlerine has bir şekil kazandığı ve abidevi boyutlardaki ilk örnekleri İmparator Büyük Konstantinos döneminde görülmüştür (Şebin, 1998’den akt. Karabey, 2001:4).

Kilisenin doğuşu, Hıristiyan dini inancında İsa’nın dirilişiyle bağdaştırılmış, İsa’nın dirilişiyle birlikte yeni bir insanlık ve yeni bir yaratılış söz konusu olmuştur. Kilise yetkililerine göre; uyuyan Âdem’in kaburga kemiğinden birinci Havvâ yaratılmış, ölüm uykusundaki İsa’nın kaburga kemiğinden de ikinci Havvâ yani kilise doğmuştur.

Pentekost olarak bilinen kiliselerin resmi doğum günü ile kilise kökeni yayılmaya başlamıştır. Hristiyan ibadetinin yapıldığı yer olarak ifade edilen kiliselerin, İmparator Konstantinos döneminde varoluşlarına dair delil bulunamamış, Hristiyanlar I. yüzyılın sonuna kadar sinagoglarda ibadet etmiştir. 4. yy 'dan itibaren oluşan serbest ortamdan sonra Hristiyanlar, toplu ibadet için özel mimari birimler inşa etmiştir. Roma mahkeme binalarından esinlenerek yapılan ilk kiliseler, mimari açıdan uzun ve ince olarak inşa edilmiştir. Kilise içerisinde yapılan törenlerin zaman içerisinde değişiklik göstermesi, çeşitli gereksinimlere sebebiyet vermiş, böylece yeni kilise yapıları ortaya çıkmıştır (Aydın vd., 2016).

ERMENİ KİLİSESİNİN OLUŞUMU

Batar (2007) yüksek lisans tezinde, M.S. I. yy da Ermenilerin Hristiyanlıkla tanıştıklarını, İsa'nın havarileri olan Aziz Tadeos, Aziz Bartolomeos ve takipçilerinin uğraşları ile birçok Ermeni topluluğunun, Hristiyanlığı kabul ettiğini söylemiştir. Surp Krikor Lusavoriç, ailesinin siyasi olaylar sonucunda Ermenistan'da öldürülmeleri ile vaftiz edilmiş ve Kayseri'de Hristiyan olarak yetiştirilmiştir. Kral Dırtad'ın başa geçmesiyle Ermenistan'a dönmüş ve uzun uğraşlar sonucunda Ermenilere Hristiyanlığı kabul ettirmiştir (Seyfeli, 2002'den akt. Batar, 2007:4).

Dedeoğlu (2012) yüksek lisans tezinde, Hristiyanlığın Ermeniler arasında yayılarak devlet dini haline gelmesinde, ilk manevi önderleri olarak gördükleri, Surp Krikor Lusavoriç'in etkili olduğunu söylemiştir. Surp Krikor, dönemin inanışlarından Pagan ve Putperest mabetleri yıktırarak, Hristiyanlığı yaymak ve yayılmaya devam etmesini sağlamak için kiliseler yaptırmıştır. Putperest ve Pagan adetlerini kaldırmaya çalıştığı, kaldıramadıklarını da ayin ve törenlere dâhil ettiği söylenmiştir. Surp Krikor, Hristiyanlığı yaymaya devam etmiş, kilise örgütlenmesine öncülük etmiştir. Hiyerarşi ve yönetim düzene konmasına rağmen, Ermeni Alfabeti oluşturulmadığından kendi dillerinde Ermeni Liturjisi(dini tören de izlenen usul ve sıra) oluşturulmadığı söylenmiştir. M.S. 404 yılında, Ermeni Alfabetinin oluşturulmasıyla İncil'in Ermeniceye çevrildiği söylenmiştir. Böylelikle Ermeni Liturjisi oluşturulmuştur (Seyfeli, 2002'den akt. Dedeoğlu, 2012:40).

ERMENİ KİLİSESİNİN ANA KİLİSEDEN AYRILMASI

Batar (2007) yüksek lisans tezinde, ilk dönem sonrası Hristiyan dini inançlarının sistemleştirildiği Ana Kilise' den ayrılmaların (M.S. 431) başladığından ve bunların müstakil kiliseler oluşturduklarından bahsetmiştir. Ermenilerin, bu dönemde yapılan I.

İznik Konsili'ne (325) Aziz Krikor' un oğlu olan Aristakes ile katıldığı belirtilmiştir. I. İstanbul (381) ve I. Efes (431) Konsillerine ise katılıp katılmadıkları kesin olmamakla beraber, Ermenilerin bu ilk üç genel konsili ve kararlarını kabul ettikleri söylenmiştir. İnanç tartışmalarının ve ana kiliseden ayrılımların çok fazla yaşandığı ve farklı kiliselerin temellerinin atıldığı 5. yy a Ermenilerin, kendi dillerindeki kutsal kitapları ile girdikleri söylenmiştir. Böylece o güne kadar sessiz kalmış olan Ermeniler tartışmaların içinde daha fazla yer almaya başlamıştır (Küçük, 1997'den akt. Batar, 2007:5).

Batar (2007:5)'a göre Ermeniler, Persliler ile savaşta oldukları için dördüncü genel konsil olan Kadıköy Konsili'ne (M.S. 451) katılamamıştır. Kilise, Kadıköy Konsili'nden sonra 40 yıl konsil kararlarına karşı bir şey söylememiştir. Gatoğigos Bapken zamanında 491 Vağarşabat ve 506 Dvin konsilleri toplanmıştır. Bu konsillerde Efes Konsili'ne sadık kaldıkları, Kadıköy Konsili kararları ve Nesturiliği(Hz. İsa'nın insan olduğunu öne süren Hristiyanlık mezhebi) reddettikleri açıklanmıştır. Bu karar ile Ermeni Kilisesi, İsa'daki ilahi tabiat içerisinde insani tabiatın birleşerek tek tabiat oluşturduğunu benimsemiş ve buna Ermeni Kredosu'nda yer vermiştir.

1.2.1. KİLİSE MİMARİSİ

Yapıların oluşmasında ve gelişmesinde; yapının bulunduğu bölgenin mimari özellikleri, kültürü, çevresel etkenleri gibi faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler kilise gibi dini yapıların gelişiminde de önemli rol oynamıştır. Konuyla ilgili Dedeoğlu (2012:42-43) yüksek lisans tezinde, mimari öğelerin, (kubbe, sütun, kemer vs...) çevresel şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmesi ile erken dönemlerden itibaren farklı plan tiplerinde, kilise mimarilerinin olduğundan bahsetmiştir. Bununla birlikte, ülkenin doğusunda inşa edilen bir kilise yapısı ile batısında inşa edilen bir kilise yapısının arasında mimari yapı farklılıkları olması doğal karşılanmıştır. Aslında bir bütün ve düzende inşa edilmiş olan kilise yapılarının zamanla iç ve dış cephe farklılıklarıyla karşımıza çıkmasında dönemin kültürel özellikleri en büyük etken olmuştur. Yazılı kaynaklardan elde edilen verilere göre kiliseler; 4. yy dan itibaren inşa edilmeye başlanmış Hristiyan ibadet merkezi olarak karşımıza çıkmıştır. 4. yy öncesinde inşa edilen yapılar genellikle küçük toplantılar için kullanılmıştır. Dedeoğlu (2012), Romalılara ait Bazilikal plan tiplerinin ilk olarak kilise yapılarından örnek alındığından bahsetmiştir. Tiyatroya benzetilen Hristiyan ibadetine göre kilise yapıları, dikdörtgen biçiminde inşa edilmiş, apsis sahne olarak nitelendirilmiştir. Kiliselerde yapılan ayinlerde, tanrıyla buluşma

yapıldığı düşünöldüğü için kiliseler, tanrının evi olarak algılanmış, güneş-tanrı bağlantısı dolayısıyla güneşin doğuş yönüne dönük inşa edildiği söylenmiştir.

Dedeoğlu (2012) yüksek lisans tezinde, Erken Orta Çağın sonunda kilise planlarının, fonksiyonel açıdan oldukça kullanışlı olduğundan, 7. ve 10. yy arasında inşa edilen kilise yapılarının ise süsleme açısından daha zengin olmasına karşın fonksiyonel mimarinin ana hatlarından çıkılmadığından bahsetmiştir. Manastır keşişlerinin kullandığı sunaklı yapılar, kiliselerin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Kilise mimarisi, Romanesk ve Gotik üslup ile inşa edilirken, mimarlık kuramları temelinde, Rönesans mimarisinin ortaya konduğu belirtilmiştir (Ahunbay, 1997'den akt. Dedeoğlu, 2012).

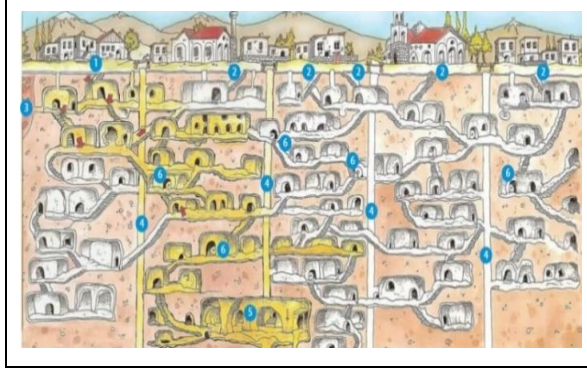
Ermeni Kilise yapılarının ilk özelliği, kerestenin az bulunması dolayısıyla, yapının tamamının taştan yapılmasıdır. Taş çeşidi olarak pembe, kırmızı, turuncu ve siyah renkli volkanik tüfler kullanılmıştır. Tüfün; hafif, yontması kolay ve zaman içerisinde sertleşmesi gibi özelliklerinden dolayı çok fazla tercih edildiği belirtilmiştir. Ermeni Kilise yapılarının ikinci özelliği, tavanlarının tonozlu olmasıdır. Düz tavanlar yerine taş kullanılmış, ağırlığı taşıması için tonozlar halinde düzenlenmiştir. Buna istinaden başlarda yukarıdan gelen basınca dayanabilmesi için kalın duvarlı, az sayıda küçük açıklıkları olan binalar yapılmıştır. Ermeni Kilise yapılarının üçüncü özelliği, kubbe düşüncesinin erkenden mimariye eklenmesidir. Kubbe, diğer tonozlu tavanlar üzerinde, genellikle dıştan çokgen görünümünde bir silindir biçiminde yükselmiş, kubbeye önem verilmesi ile mimarlar, merkezi planlı kiliseler düşünmeye zorlanmıştır. Ermeni Kilise yapılarının dördüncü özelliği ise, tavanlarının çok parçalı görünüme sahip olmasıdır. Burada amaç, karmaşık ama simetrik iç mekân tonozlarını ve kubbeyi örtmek olmuştur. İç ve dış duvar ince ince kesilmiş tüften yapılmıştır. Ermeni mimarisinde harç olarak kırılmış tüf ve diğer taşlar, kireç ve genellikle yumurta kullanılmış ve bu harç kubbelerin tonozlu tavanların ve kubbelerin ağırlığının temel taşıyıcısı olmuştur. Bina yapımında destek önemli olmasına rağmen, iç ve dış duvar kaplamalarına büyük özen gösterilmiştir. Genellikle tüm bina aynı renk ve tonda tüften yapılmış, kesilmiş taşlar kimi zaman harç olmadan üst üste konarak oluşturulmuştur (Solak, 2015). Başlangıcından itibaren Hıristiyan ibadet mekânları şu şekilde gruplandırılmıştır: Katakomp, Bazilikalar, Kubbeli Bazilikalar, Merkezi Planlı Kiliseler, Açık Yunan Haçı, Kapalı Yunan Haçı, Dehizli Tip.

1.2.2. KİLİSE TİPLERİ

KATAKOMP

Batar (2007:15) yüksek lisans tezinde, Hristiyanlığın; çok tanrılı bir dine sahip olan Roma İmparatorluğu'nun baskısı yüzünden, rahat yayılma olanağı bulamadığından, ancak resmi din olarak kabul edildikten sonra gelişim gösterdiğinden bahsetmiştir. Batı Roma İmparatorluğu topraklarında yaşayan Hristiyan topluluklar, 4.yüzyıla kadar inançlarını yaşamakta özgür olamamıştır. Ölülerini gömerken bazı ayinler yaptıklarından ancak bu ayinler yüzünden baskıyla karşılandıklarından, bu yüzden ölülerini yer altında karmaşık dehlizlerden oluşan, 'katakomp' adı verilen mekânlara gömdüklerinden bahsetmiştir. Duvarlarına mezarlar oyulmuş dar koridorlardan ve girişte bir ibadet salonundan oluşan katakomplar, Hristiyanlığın ilk ibadet mekânları olarak karşımıza çıkmıştır. Hasol (1993:239)'a göre katakomp, Hristiyanların gizlice toplanarak dini tören yaptıkları, yeraltı mezarlığı ve tapınağı anlamına gelmiştir. Katakompolar zamanla büyüyerek yer altı şehirleri haline getirilmiştir. Konuyla ilgili Kapadokya'da bulunan Derinkuyu yer altı şehirlerinin temsili bir görseli Şekil 1 de verilmiştir.

Şekil 1. Derinkuyu yer altı şehirlerinden bir kesit (temsili resim)

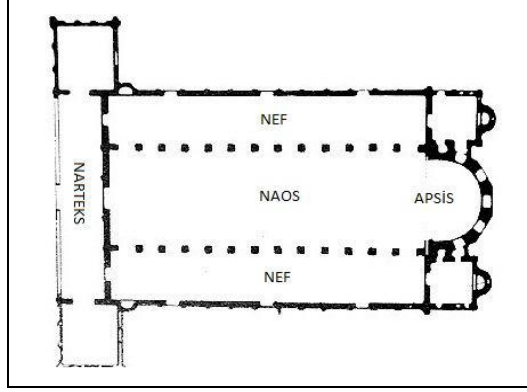

Kaynak: <https://www.bilgiyal.com/erken-hristiyanlik-donemi-mimarisi-ve-resim-sanati/> .

BAZİLİKALAR

Hasol (1993:75), Hristiyan dini mimarisinde, uzun süre yaygın biçimde kullanılmış olan bazilikalının kökeninin, Hristiyanlık öncesine dayandığını söylemiştir. Bazilikalını, Roma Dönemi'nde mahkeme ve borsa binası olarak kullanılan, dikdörtgen planlı yapılar oluşturmuştur. Dikdörtgenin kısa kenarına hâkimin oturacağı bir yer ve içine imparatorun veya herhangi bir ilahın heykelinin yerleştirileceği, yuvarlak bir niş yerleştirilmiştir. Kiliselerde Bazilikal plan tipi, doğu batı yönünde uygulanmıştır. Doğuya bakan kısa kenarda apsis yer almış, ana mekân sütunlarla nef denilen bölümlere ayrılmış ve orta nef genellikle daha geniş yapılmıştır. Şekil 2 de Bazilikal plan şeması örnek olarak verilmiştir.

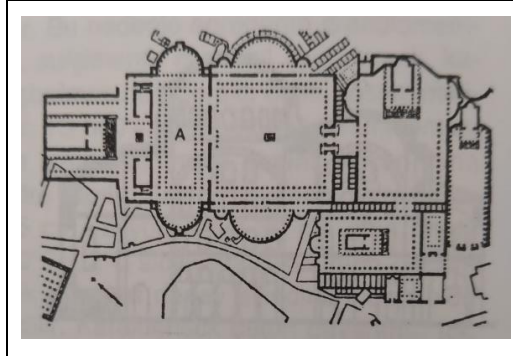
Şekil 2. Bazilikal plan örneği

Kaynak: Dedeoğlu, 2012:45.

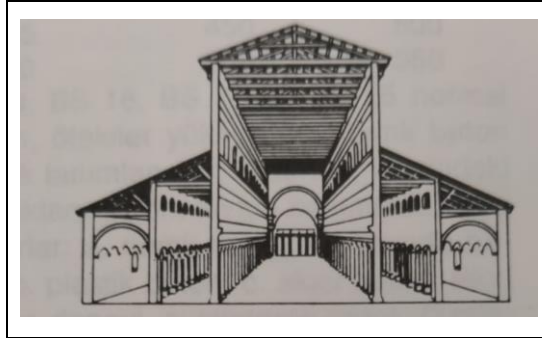
Ermenistan'daki en eski kilise yapılarını, bazilikalar oluşturmuştur. Ermeni bazilikaları taştan yapılmış, yan nefler ve nefler üzerinde taş tonozlar oluşturulmuştur. Buna karşılık, Suriye'de duvarlar ve apsiler taştan, tavanlar genellikle Bizans ve Roma'da olduğu gibi tonozsuz ve tahtadan yapılmıştır. Çoğu Ermeni bazilikalarında tek tavan, hem orta hem yan nefleri örterken, Suriye ve Batı'da orta nefin genellikle ayrı ve daha yüksek tavanı olmuştur (Solak, 2015). Bazilika yapı örneği ve Bazilika kesiti Şekil 3 ve Şekil 4 de verilmiştir.

Şekil 3. Bazilika yapı örneği (Doğu Roma Forumu'ndan)

Kaynak: Hasol, 1993:75.

Şekil 4. Beş Nefli Bazilika Kesiti

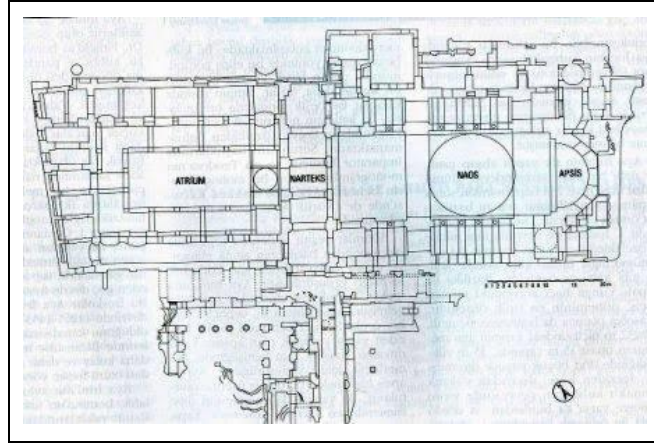

Kaynak: Hasol, 1993:75.

KUBBELİ BAZİLİKALAR

Batar (2007:16) yüksek lisans tezinde, kubbeli bazilika için; bazilika plan şemasının korunarak, ana mekân üzerinin kubbe ile kapatılmasıyla oluşturulduğundan bahsetmiştir. Bazilika ve merkezi plan şeması birleştirilerek yeni mekân tasarımına ulaşılmıştır. Sağır (2000:15-16) yüksek lisans tezinde, Ermeni mimarisinde kubbeli bazilikalara, 6. ve 7. yy da rastlandığını söylemiştir. Bazilikalarda iki, üç ya da dört paye ile desteklenen kemerlerle bölümlenmiştir. İç te üç nefli, üç apsisli olan yapılarda apsistler birbirleriyle bağlantı oluşturmuştur. Ana apsisin yanına eklenen iki oda, apsisle doğrudan bağlantı oluşturmuştur. Dekoratif kemerler, yapının içinde ve dışında at nalı şeklinde oluşturulmuştur. Kiliselerin ana giriş kapıları; sütunlar, kemerler ve üçgen alınlıklarla vurgulanmıştır. Yuvarlak kemerli pencereler, dekoratif silmelerle çevrelenmiştir. Batı cephesi iki ya da üçe bölünerek pencerelerle hareketlendirilmiştir. Şekil 5 de Kubbeli Bazilikal Kilise örneği verilmiştir.

Şekil 5. Aya İrini Kubbeli Bazilikal Kilise Örneği

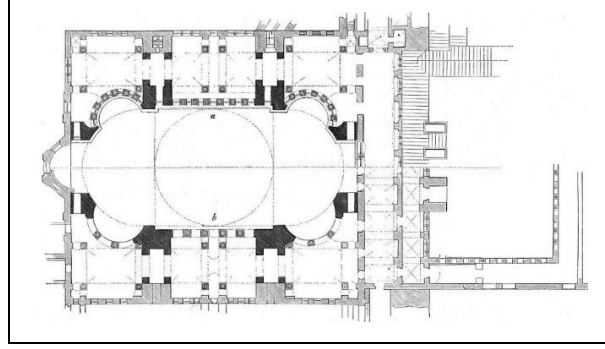

Kaynak: Demirci, 2021.

MERKEZİ PLANLI KİLİSELER

Merkezi planlı kubbeli kilise planı; Ermenistan'da, 7. yy da uygulanmaya başlanmıştır. Bu plan tipine sahip kiliselerden bazılarında; yapıyı dört yönde genişleten nişler, apsileri dolanan dehliz ya da yan nefler yerine geçen arkadlı düzenlemeler görülmüştür. Yapı, merkezi plan etrafında gelişmiştir. Plan tipi; çokgen, yuvarlak, haç veya yonca yaprağı şeklinde oluşturulmuştur. Ek olarak dikdörtgen planlı kiliselerde, dört serbest destek üzerine oturan kubbe ile örtülü bir bölüm ve yan neflerin doğusuna bitişik ek mekânlar yer almıştır (Sağır, 2000:16-17; Batar, 2007:16; Ünsal, 2001). Merkezi Planlı Kilise örneği Şekil 6 da verilmiştir.

Şekil 6. Ayasofya Kilisesi merkezi planlı kilise örneği

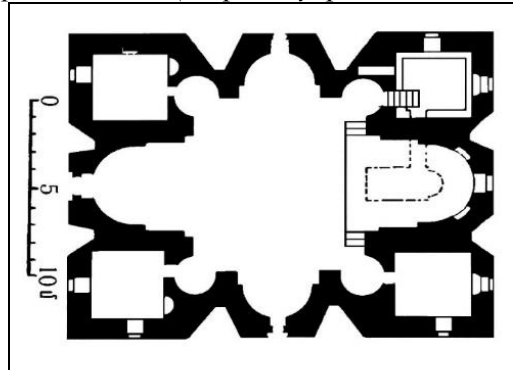

Kaynak: <https://sophihagia.blogspot.com/2018/10/1.html>.

a)Hripsime Tipi

Ermenilere özgü olan Hripsime Tipi, gelişmiş örneklerden birini oluşturmuştur. Aynı zamanda ilk örneklerinin Gürcistan'da bulunması ile Kafkasya'ya özgü olduğu da söylenmektedir. Yapı tipi adını, kendi tipinin en ünlü örneği olan St. Hripsime Kilisesi'nden almıştır. Bu kilise, 618'de Etchmiadzin'de yapılmıştır. Hripsime tipinin temel planını, içten dört-yapraklı yoncalar oluşturmuştur. İç apsisler, dört yapraklı bir yonca oluşturacak şekilde birleşmiştir. Bu apsislerin kesişimlerini, köşelerin her birinde, derin dairesel (üççeyrek silindir) nişler oluşturmuştur. Bu nişler, dört apsisle birlikte bir sekizgen taban oluşturmuş ve bu taban yüksek bir silindirik kasnağı desteklemiş, kubbe ile taçlandırılmıştır. Köşe nişlerinin ötesini dört oda oluşturmuştur. Bu odalar ya daire biçiminde ya da daha genel olarak kare biçiminde oluşturulmuştur. Bu oldukça simetrik plan, sütunlar veya payeler tarafından engel olunmaksızın, orantısal olarak daha büyük bir iç mekânın oluşturulmasına destek sağlamıştır. Kubbeyi destekleyen yüksek kasnakta, büyük merkezî mekâna ışığın girebilmesi için pencereler açılmış, diğer duvarlardaki pencerelere göre daha küçük yapılmıştır (Solak, 2015). Şekil 7 de Hripsime Kilise planı örneği verilmiştir.

Şekil 7. St. Hripsime Kilisesi (Hripsime yapı türünün önemli kilise örneği)

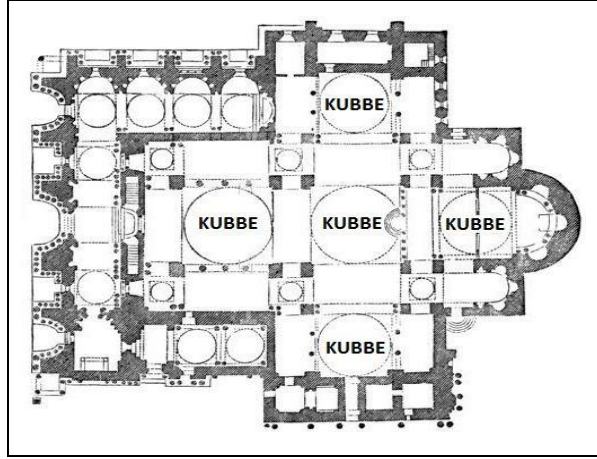

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hripsime_church_plan.jpg .

AÇIK YUNAN HAÇI

Batar (2007:16) ve Dedeoğlu (2012:47) çalışmalarında, bu plan tipinin; bir haç meydana getiren dört eşit koldan, merkezine kubbe oturtulmuş plan şeklini oluşturduğunu ve haç şeklinde olan planın, dışarıdan algılandığını belirtmişlerdir. Açık Yunan Haçı planlı kilise örneği Şekil 8 de verilmiştir.

Şekil 8. San Marco Kilisesi Yunan Haçlı beş kubbeli plan örneği

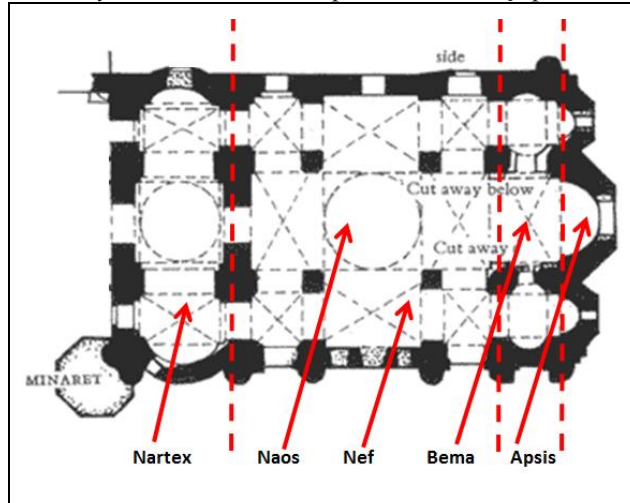

Kaynak: Dedeoğlu, 2012:48.

KAPALI YUNAN HAÇI

Batar (2007:16)'a göre kapalı yunan haçı planında; yapı, iç kısmında dört kollu haçvari plan olarak algılanırken, dışardan bakıldığında tam dikdörtgen görünümü oluşturmuştur. Haçvari plana köşelerde küçük odaların eklenmesiyle plan, dikdörtgene tamamlanmıştır. Dört kolun merkezine kubbe oturtulmuştur. Kapalı Yunan Haçı planlı kilise örneği Şekil 9 da verilmiştir.

Şekil 9. Myrelaion Kilisesi Kapalı Yunan Haçı plan örneği

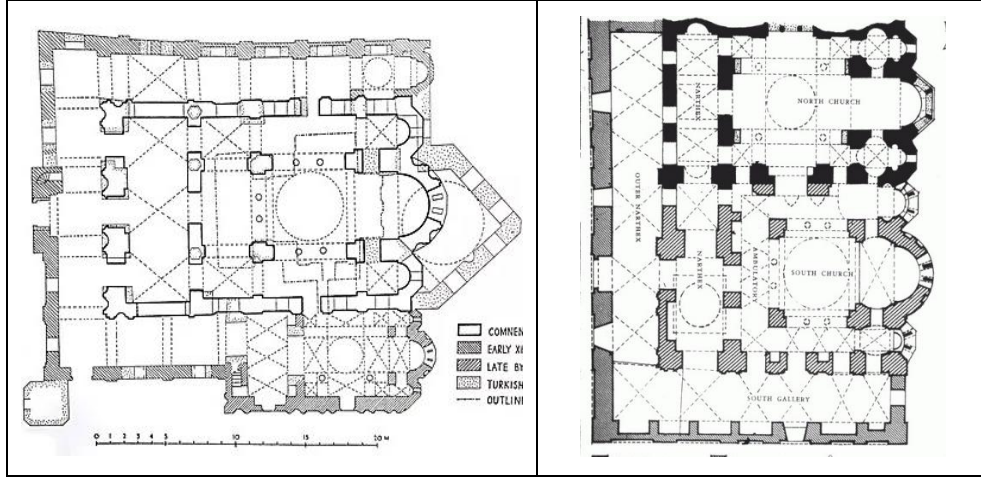

Kaynak: <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastir-myrelaion.html>.

DEHLİZLİ TİP

Batar (2007:16)'a göre Dehlizli plan tipinde; ana mekân, dört kemer üstünde yükselen bir kubbeyle örtülmüştür. Yan neflerin örtüsü, ana kubbeyle göre çok daha alçak olduğu için, nefler koridor gibi algılanmıştır. Bu sebeple 'Dehlizli Tip' olarak tanımlandığı söylenmiştir. Dehlizli plan tipi örnekleri Şekil 10 ve Şekil 11 de verilmiştir.

Şekil 10. – Şekil 11. Dehlizli plan tipi örneği Fethiye Kilise Camii, Dehlizli plan tipi örneği Feneri İsa Kilise Camii

Kaynak: <https://okuryazarim.com/kilise-plan-tipleri/> .

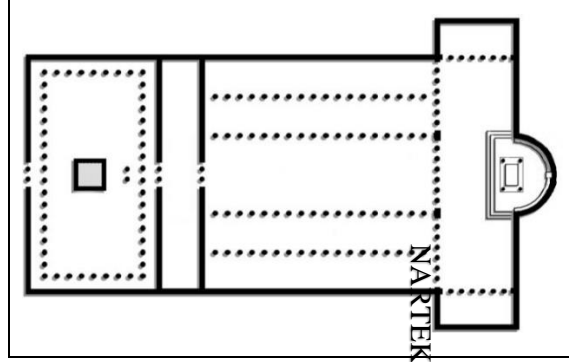
1.2.3. KİLİSENİN BÖLÜMLERİ

NARTEKS

Ermenice 'de, 'Jamaton' denilen kare biçimli hol olarak nitelendirilen narteksler, genel olarak kiliselerin batı girişlerine yapılmıştır. 2. yy ve 14. yy arasında manastırlar fazlaca yaygınlaşmış, narteksler manastırlarda toplantı odası ve giriş olarak kullanılmıştır. Genel olarak, dört sağlam ve bodur sütun tarafından tutulan ve kesişen tonozlar, nartekslerin tavanlarını desteklemiştir. Holün üst bölgesindeki kesişimler, ışık ve hava için açık bir fanus oluşturmuştur. Duvarlar masiften yapılmış, az sayıda ve küçük pencereler içermiştir (Solak, 2015).

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1336, c.2)'nde Narteks; Kilise'nin giriş cephesinde, sütunlu ya da kemerli dar uzun Portik(revak) olarak tanımlanmıştır. Kilise ana mekânından, sütunlarla ya da kapı açıklıklarıyla bölünmüş, bir duvarla ayrılmıştır. Hıristiyanlığın ilk döneminde tövbe edenlerin ve vaftiz edilmemişlerin kilisenin ancak bu kısmına girebildiği söylenmiştir. Hasol (1993:327) narteks için; Bizans kiliselerinde naosa girilmeden önce gelen, naostan sütunlarla ya da duvarla ayrılan bölüm olarak bahsetmiştir. Kilisede Narteks bölümü Şekil 12 de gösterilmiştir.

Şekil 12. Kilisede Narteks bölümü

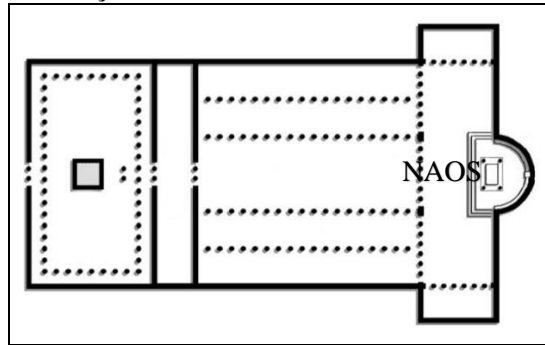
Kaynak: <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastr-myrelaion.html>.

NAOS

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1335, c.2)'nde Naos; kilise cemaatinin ibadeti için ayrılmış ana mekân, olduğu söylenmiştir. Eski Yunanca da 'oda', 'ev', 'tapınak' anlamlarına geldiği söylenmiştir. Antik Yunan Mimarlığında; Tapınak yapısının, kült heykelinin yer aldığı, en kutsal mekâna 'Cella' denilmiştir. Buna göre bazı yazılarda, mekân içinde çekirdek yapının 'Naos' ana mekânın 'Cella' olarak düşünüldüğü belirtilmiştir.

Naos, sütunlarla ayrılmış üç nefli bir bölümden oluşmuştur. Kiliselerde, naosun girişinden itibaren iki tarafındaki sütunlara asılı okunmuş ve kutsanmış su kapları yerleştirilmiştir. Bu su kapları, kiliseye giren müminlerin sağ ellerini suya batırıp haç çıkartmaları için yerleştirilmektedir. Naosun bitimine doğru, köşe noktalardan birine günah çıkarma hücreleri yerleştirilmektedir. Genellikle kiliselerde Naosun sağ ve sol duvarlarına 14 tablo asılarak tablolarla İsa'nın çektiği ıstıraplar dile getirilmiş ve bu yola haç yolu denilmiştir. Haç yolu ile apsis arasında 'koro' yeri oluşturulmuş, burada ilahiler söylenmiştir (Çevirgen, 2013). Kilisede Naos bölümü Şekil 13 de gösterilmiştir.

Şekil 13. Kilisede Naos bölümü

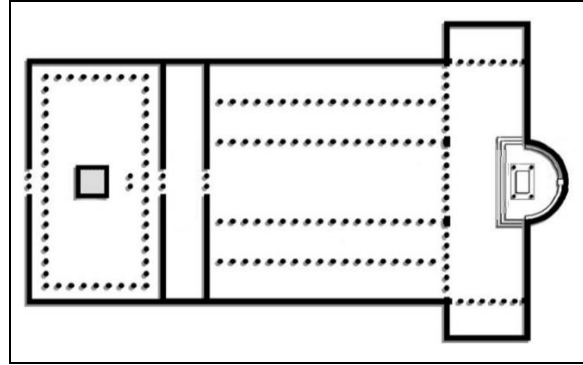
Kaynak: <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastr-myrelaion.html>.

BEMA

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:220, c.1)'nde Bema; Eski Yunancada; 'basamak, konuşmacı için yükseltilmiş platform', Antik Yunanda; hatiplerin konuşurken kullandıkları alçak platform, Erken Hristiyan ve Bizans kilisesinde; apsisin önünde din adamlarının bulunduğu kutsal bölüm gibi anlamlara geldiği söylenmiştir. Orta nef düzeyinden yüksekte yer alan ve basamaklarla ulaşılan bema, kilisenin naosundan ikinostasis denilen mimari bölücü ögeyle ayrılmıştır.

Dedeoğlu (2012:51), Bemada, korkuluğun iç tarafında, hiyerarşik bir düzende sıralanan, Patrik koltuğu ve daha küçük rütbeli din adamlarının ayin esnasında oturabileceği diğer koltukların bulunduğunu söylemiştir. Koro bölümü, yan kapılarla kilisenin sağında ve solunda bulunan küçük hacimli yan mekânlara bağlanmıştır. Ermeni Kiliselerinde naostan korkuluklarla ayrılan ve bir basamakla yükseltilmiş koro bölümünde, birkaç basamakla çıkılan, 'Khoran' veya 'Pem' denilen bir platform oluşturulmuştur. Kilisede Bema bölümü Şekil 14 de gösterilmiştir.

Şekil 14. Kilisede Bema bölümü

Kaynak: <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastr-myrelaion.html>.

BEMA

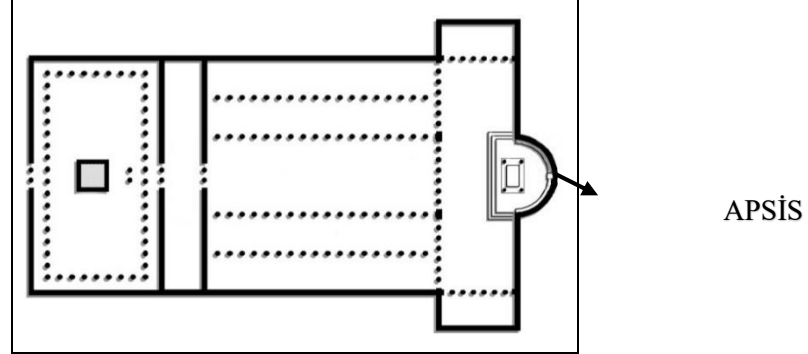
APSİS

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:119, c.1)'nde 'Tonoz' anlamına gelen apsis için; kiliselerde 'koro yeri' ve kutsal bölümü içeren, genellikle yapının doğu ucunda yer alan yarım daire ya da çokgen planlı yarım kubbe ya da tonoz örtülü bölüm olarak söylenmiştir. Hristiyan mimarlığına, Roma dönemi bazilikalarından aktarılmış, Erken Hristiyanlık dönemi bazilikalarında orta nefin yarım daire biçiminde ucu tonoz örtülü olarak, piskoposun tahtının yanında yer almıştır.

Dedeoğlu (2012:52) apsis bölümü için; geniş ve yüksek bir kemerle (bema kemeri) naosa açılan ve kemerin dış yüzeyinde Kutsal Kitap'tan aktarılmış ve Ermenice yazılmış bir vecizin inananları karşıladığını söylemiştir. İç mekânda yarım yuvarlak veya

eliptik bir kubbe ile tamamlanan apsis, dışa taşkın bazen çokgen ve genellikle silindirik bir dış cepheye sahip olup, dıştan kiremit döşeli bir çatı ile kaplandığını belirtmiştir. Kilisede Apsis bölümü Şekil 15 de gösterilmiştir.

Şekil 15. Kilisede Apsis bölümü

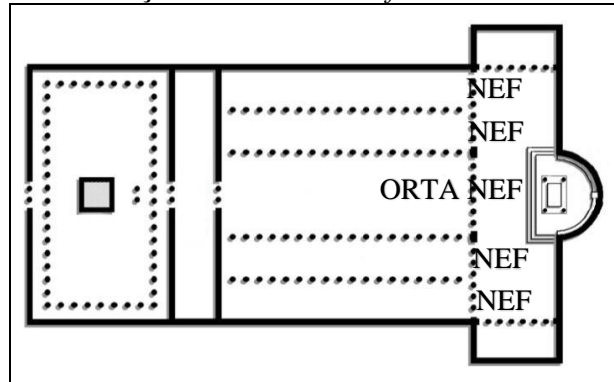

Kaynak: <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastr-myrelaion.html>.

NEF

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1339, c.2)'nde Nef; kilise de girişle apsis arasında uzanan ana mekânı nitelendirmiştir. Kelimenin kaynağı, kilisenin simgesi sayılan gemiyle ilişkilendirilmiştir. Bazilikal kiliselerin, bölüntüsüz tek nefli olabileceği gibi, sütunlarla ayrılmış aynı doğrultuda birden fazla neften meydana gelmiş olabileceği de belirtilmiştir. Bu durumda, orta nef yan neflerden daha geniştir ve çatı örtüsü de daha yüksek tutulmuştur. Nefler arasındaki çatı yüksekliği farkından yararlanılarak elde edilen pencere dizileri, orta nefe daha fazla aydınlık sağlayarak, apsise uzanan mekânın daha uzun algılanmasında etkili olmuştur. Gelişmiş örneklerde, yan nefin üstünde yer alan galeri, ana nefe bir kemer dizisiyle bağlanmıştır. Hristiyan mimarlığında 'nef' sözcüğü Türk ve İslam mimarlığında 'sahn' sözcüğüyle bir tutulmuştur. Kilisede Nef bölümü Şekil 16 da gösterilmiştir.

Şekil 16. Kilisede Nef bölümü

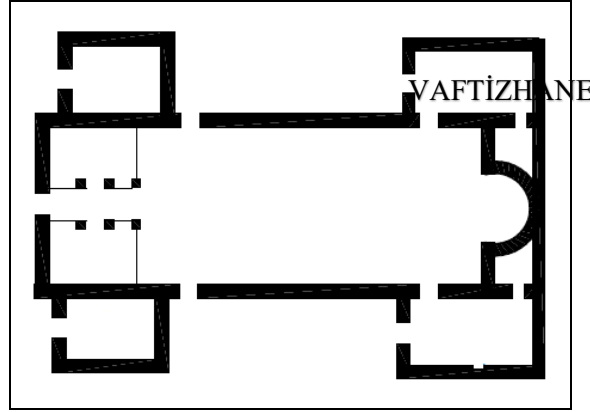

Kaynak: <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastr-myrelaion.html>.

VAFTİZHANE

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1861, c.3)'nde; Vaftiz 'in (Arınma Töreni) yapıldığı yer olarak söylenmiştir. Merkezi planlı, dairesel, çokgen ve genellikle sekizgen planlı bağımsız bir yapı olmuş, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde ve ortaçağda Katedrali'n yanında yer almış, Vaftiz edilecek kişinin iç mekânda yer alan 'Vaftiz Havuzuna' batırılarak vaftiz töreni gerçekleştirilmiştir. Bu geleneğin 9. yy da bırakılması ile vaftiz havuzunun yerini kilisenin içine yerleştirilen 'Vaftiz Kurnası' almıştır. Batar (2007:17)'a göre, Ermeni Kiliselerinde genellikle ana mekânın solunda yer alan bölümü oluşturmuştur. Bebeklerin vaftiz edildiği bu mekânın batısında bulunan oval tekne(kurna) içinde bebeklerin kutsanarak Hristiyanlığa adım attığı söylenmiştir. Kilisede Vaftizhane bölümü Şekil 17 de gösterilmiştir.

Şekil 17. Kilisede Vaftizhane bölümü

Kaynak: Batar, 2007:32.

KADINLAR MAHFİLİ

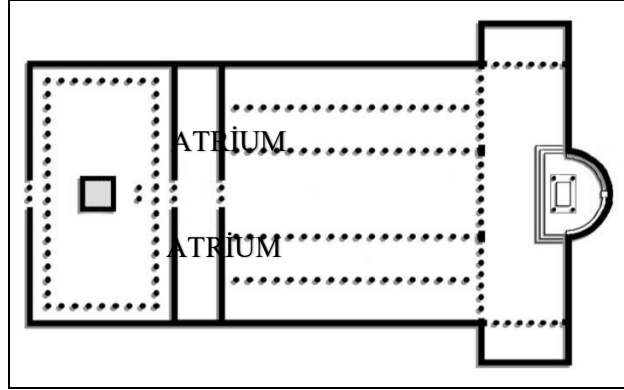
Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1153, c.2)'nde; 'Toplanılan Yer' 'Toplantı Yeri' gibi anlamlara gelen Kadınlar Mahfilili'ne aynı zaman da 'Mahfel' de denilmiştir. Dedeoğlu (2012:55), kadınların ibadeti için düzenlenen kadınlar mahfilinin, vaftizhanelerin giriş mekânının üzerinde, galeri katı olarak yer aldığından bahsetmiştir. Bizans dönemi Ermeni kiliselerinde, kadınlara ve soylu kadınlara ayrıldığından ancak yakın zamana kadar bu galerilerin, kilise korolarının kullanımına bırakıldığından bahsetmiştir.

ATRİUM

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:163, c.1)'nde Atrium; Eski Roma evlerinin ortasında yer alan ve diğer mekânlara açılan 'avlu' anlamına gelmektedir. Tepesinde dumanın çıkması ve odanın aydınlanması için bir delik bulunan, tek mekânla ilkel evin gelişmiş hali olarak nitelendirilmiştir. Roma evlerinde Atriumun, ışığını çatının ortasında

yer alan kare açıklıktan aldığı, daha sonra Atriumun kenarlarına odaların açıldığı ancak aile yaşamının merkezi olarak ortadaki yerini her zaman koruduğu söylenmiştir. Çatının eğimi, yağmur sularını atriumun ortasındaki kare ya da dikdörtgen havuza akıtacak şekilde düzenlenmiştir. Aynı zamanda Atrium; çevresi revaklı kare biçimli avlu, Erken dönem bazilikalarının giriş avlusu, Orta Çağ krallarının içinde gösterişli törenler düzenlediği konut bölümleri, anlamlarına da geldiği belirtilmiştir. Hasol (1993:54)'a göre; Roma tapınaklarında, çevresi revaklı kare biçimindeki avlu, İlk Hristiyan ve Ortaçağ mimarilerinde kilisenin önündeki açık avlu, Ortaçağ da kralların, içinde gösterişli törenler düzenledikleri bölüm gibi anlamlara karşılık geldiğini belirtmiştir. Kilisede Atrium bölümü Şekil 18 de gösterilmiştir.

Şekil 18. Kilisede Atrium bölümü

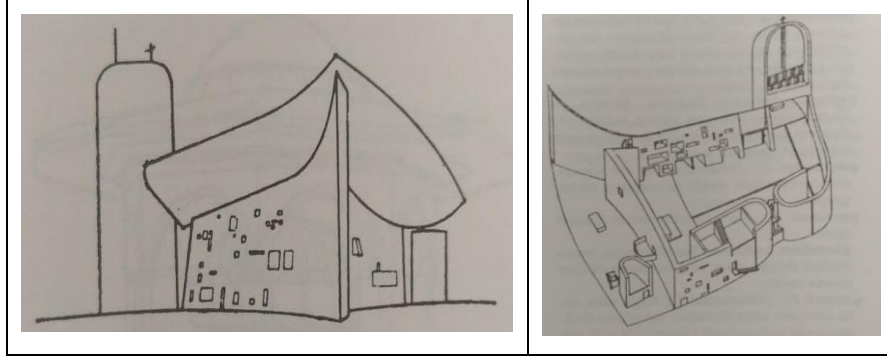

Kaynak: <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastir-myrelaion.html>.

ŞAPEL

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1722, c.3)'nde; 'Küçük Kilise' anlamı ile yaygınlaşan şapellerin, Paris Kraliyet Sarayı'nda Aziz Martin'in pelerininin saklandığı kutsal yer olduğu, zamanla dua yerine dönüştüğü söylenmektedir. Erken Hristiyanlık Döneminde Şapeller, çoğunlukla Roma Dönemi Katakomplarındaki mezar şapellerine benzeyen odacıklardan oluşmuştur. Hem aile mezarlarını hem de ibadet yerlerini nitelendirmiştir. Büyük Konstantinos döneminden sonra aile şapelleri, kiliselere bitişik yapılmaya başlamış, çok sayıda şapel kilise içerisinde yer almıştır. Ayrıca şapeller büyük mekân ya da bağımsız tek yapı olarak da uygulanmıştır. Şekil 19 ve Şekil 20 de Le Corbusier'in Ronchamp Şapeli örnek çizimleri verilmiştir.

Şekil 19. – Şekil 20. Ronchamp Şapeli, Le Corbusier (1950)

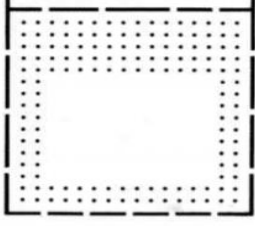
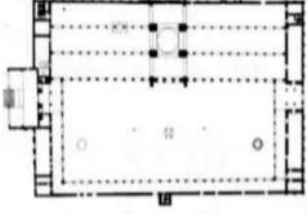
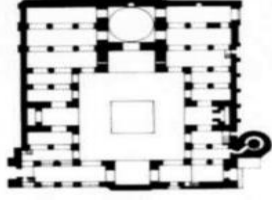

Kaynak: Hasol, 1993:426.

1.3. CAMİ

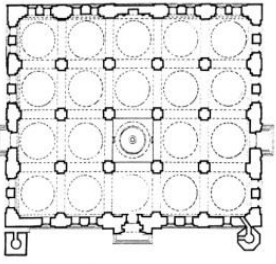
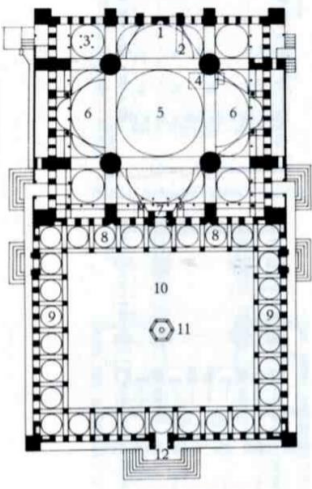
Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:316-318, c.1)'nde Cami; Cuma ve Bayram namazlarının kılındığı, bazı dini törenlerin yapıldığı 'Müslüman Mabedi', Kur'an ve Hadis'te 'namaz kılınan yer' gibi anlamlara geldiği söylenmiştir. Müslümanlarda 'namaz', dinin 'farz' kıldığı ibadetlerden olmuştur. İnananların belli zamanlarda toplanmaları, temizlenmeleri, saflar halinde dizilmeleri, ortak ibadet için namazı yöneten kişiye (imam) uymaları, namazın uygulama biçimi olarak zorunlu kılınmıştır. Camide temizlik en önemli kıstası oluşturmuştur. Cami de kullanılan halı, keçe, kilim, üstünde namaz kılınan hasır türü yaygılar, seccadeler, seyyar ya da sabit kürsüler, vaazların oturacağı minderlerin temizliğine önem gösterilmiştir. Cami de kandil, fener, mum, şamdan ve avize kullanımı; ışığın simgesel yönüne önem verilmesi, geçmişten günümüze gelenek halini almıştır. İslam'ın ilk günlerinden itibaren çeşitli etkenler dolayısıyla camilerde din hizmetleri farklı kişilerle yerine getirilmiştir. Başlarda hükümdar, hükümdarın olmadığı yerlerde eyalet valileri, polis müdürleri, en yaşlı kişi ya da Kuran'ı en iyi bilen kişi namazı kıldırılmıştır. Cami birimleri, başlarda salt dini mekân olarak görülmemiş, savaş ve barış kararlarının verildiği, konukların ağırlandığı, toplumsal kararların verildiği, yabancı elçilerin ağırlandığı, öğütlerin verildiği, adaletin dağıtıldığı kamu yapıları olarak kullanılmıştır. Daha sonra bu görevler için farklı mekânlar oluşturulması ile ayrılmış, sadece dinsel olayların yapıldığı mekân olarak geliştirilmiştir. Cami plan gelişim örnekleri Şekil 21 ve Şekil 22 de verilmiştir.

Şekil 21. Cami plan gelişim örnekleri

 <p>Kufe Ulu Camii</p>	 <p>Şam Emeviye Camii(705-715)</p>	 <p>Zevvare Mescid-i Cuması(1135)</p>
<p>Kararmaz (2018:11), Irak'taki Kufe Camii'nin ilk cami plan tipi örneği olduğundan bahsetmiştir. Kûfe Camii'nin plan tipinde sahnın caminin güney(kible) duvarına dik veya paralel uzandığını belirtmiştir.</p>	<p>Kararmaz (2018:12) çalışmasında, Emevi, Fatımi ve Eyyubilerde enlemesine gelişen düz çatılı ve çok destekli, birbirine benzeyen ancak malzeme farklılığı olan camilerin görüldüğünden bahsetmiştir.</p>	<p>Kararmaz (2018:14)'a göre, Karahanlılar ve Gaznelilerin kervansaraylarda kullandıkları 4 eyvanlı avlulu cami tipini Selçukluların alarak eyvana bitiştirilen mihrap önü kubbesi ile birlikte kullandıklarından ve ortaya çıkan yapı tipine Köşk Tipi Cami denildiğinden bahsetmiştir.</p>

Kaynak: Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997:320, c.1.

Şekil 22. Cami plan gelişim örnekleri(Bursa Ulu Camii - Sultan Ahmet Camii)

 <p>Bursa Ulu Camii(1400)</p>	 <p>Sultan Ahmet Camisi (İstanbul, 1617).</p> <p>0 20 40 m.</p> <p>1. Mihrap 5. Sahn 9. Revak 2. Minber 6. Yan sahn 10. İç avlu/Harim 3. Hüknâr Mahfili 7. Cümle kapısı 11. Şadırvan 4. Müezzîn mahfili 8. Son cemaat yeri 12. Taç kapı</p>	<p>Yüceil (2013)'in çalışmasında bahsettiği üzere cami, mimar Sedefkâr Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yapı mimarisinde taş, çini, ahşap ve maden işçiliği kullanılmıştır. Osmanlı ve Bizans mimarisinden esintiler barındırmıştır. Tek kubbe altında toplanma, boyutta büyüklük, heybet ve ihtişam düşünceleri yapının oluşumuna yön vermiştir. Kemerler, sütunlar, payeler ve taşıyıcı özelliğe sahip duvarlardan faydalanılmıştır. Kare ya da kareye yakın planlı yapıların, kubbelerin dairesel formuna geçişinde ise çeyrek kubbe, Türk üçgeni, pandantif gibi mimari öğeler tercih edilmiştir.</p>
<p>Bursa valiliğinden verilerine göre, çok kubbeli yapı olarak mimar Ali Neccar tarafından yapılmıştır. Yapı üst örtüde dörder kubbeli beş bölümden oluşmuştur. Dikdörtgen planlı kâgîr ayakların üzerinde tonoz ve kubbeli inşa edilmiştir.</p>		

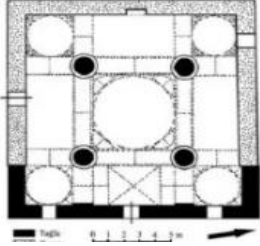
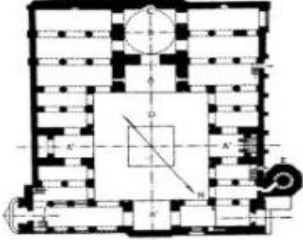
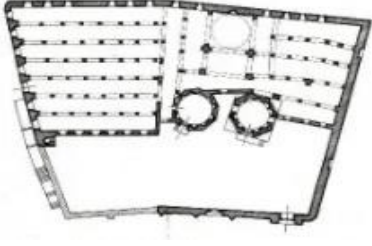
Kaynak: Tüfekçioğlu, 2003:9, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997:320, c.1.

Cami plan gelişim örneklerine baktığımızda; yapılar başlangıçta dikdörtgen düz bir plan üzerine inşa edilmeye başlanırken, inananları tek kubbe altında toplama düşüncesi yaygınlaşarak plan gelişimi bu yönde desteklenmiş, tek kubbeli, çok kubbeli, sütunlu planlar oluşturulmuştur. Zamanla bu yapıların kullanıcılarının artması dolayısıyla kullanıcı ihtiyaçlarının artması, yapı içerisinde bölümlendirmeler yapılmasına neden olmuştur. Sultan Ahmet Camii örneğinde olduğu gibi yapı içerisinde bölümlendirmeler(mihrap, minber, sahn vs.) yapılmıştır.

1.3.1. CAMİ MİMARİSİ

Cami planının gelişiminde; iklim koşulları, dönemin sosyal ve siyasi şartları başlıca etkenler arasında olmuştur. Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:317-319, c.1)'nde yapılan cami bölümlendirmesinde; inananların namaza çağrılması (ezan) için ezan okuyan kişinin sesini çevrenin daha rahat duyabileceği yüksek yer (minare), namaza katılanların temizlenmesi (abdest) için musluklar (şadırvan), cemaatin saflar halinde dizilebileceği alan (sahın) gibi işlevsel zorunluluklar caminin biçimlenmesinde ana bölümleri oluşturmuştur. Dış avlu, Taçkapı ve yan kapılarla girilen iç avlu, ortada şadırvan, iç avlu çevresini saran revaklar ve cami giriş cephesi boyunca uzanan son cemaat yeri açık bölümleri oluşturmuştur. Son cemaat yerinde sağlı sollu küçük mihrap, taçkapı ile girilen kapalı ibadet bölümü 'harim' ya da 'sahın', kible duvarında imam için ayrılan mihrap, mihrap sağında hutbe okunan minber. Osmanlı döneminde soyluların namaz kılmaları için ayrılan bölme 'Hünkâr Mahfili' kadınlar için 'Kadınlar Mahfili' müezzinler için 'Müezzin Mahfili' gibi bölümler camilerin önemli bölümlerini oluşturmuştur. İlk cemaat yeri Hz. Muhammed'in Medine'deki evi olmuştur. Hz. Muhammed'in evi ilk başlarda, kerpiçten örülmüş duvarla çevrili avludan oluşurken, kızgın güneşin altında namaz kılmamanın zor olması ile avlunun üzeri çamurla sıvanmış, düz çatı eklenmiştir. Dört halife döneminde, avlu, revak ve düz çatı sistemi devam ettirilmiş, Allah'a ibadette ön sıralarda olma isteği cami mekânının enine gelişmesinde etkili olmuştur. Karahanlılar döneminde örtü sistemi olarak 'kubbe', Büyük Selçuklu döneminde orta avlu ve dört eyvan sistemi cami mimarlığına dâhil edilmiştir. Anadolu Selçuklu Döneminde Büyük Selçuklu Dönemi plan özellikleri devam etmiştir. Cami mimarisi gelişim süreci örnekleri Şekil 23 de verilmiştir.

Şekil 23. Cami Mimarisi Gelişim Süreci

		
Karahanlılar Dönemi - Hazar Degaron Camii (11. yy)	Büyük Selçuklu Dönemi - Zevvare Ulu Camii (1136)	Anadolu Selçuklu Dönemi - Konya Alâeddin Camii (1221)

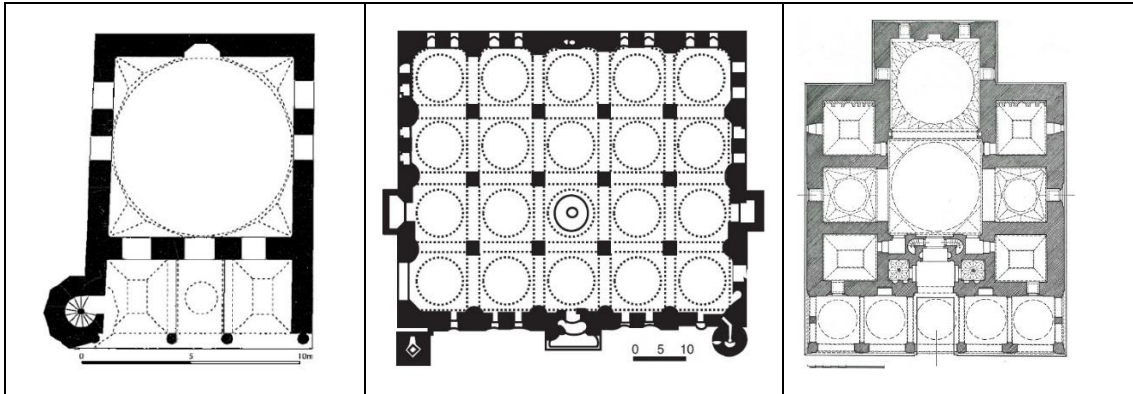
Kaynak: Kararmaz, 2018:12-18.

Osmanlı dönemi cami mimarlığı çok ayaklı kubbeli strüktürün etkisi altında kalmıştır. Osmanlı döneminde cami mimarlığı Erken Dönem, Klasik Dönem ve Geç Dönem olarak ayrılmıştır.

1.3.1.1. Erken Dönem Cami Mimarisi Özellikleri

Okuyucu (2016)'ya göre, merkezi plan gelişimi olan Osmanlı Cami Mimarisinin temel birimini, kubbeli yapılar oluşturmuştur. Tek kubbeli planlama küçük çaplı camilerde gelişimini sürdürmüş, daha büyük alanlı camilerde tek kubbenin yetersiz olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, kubbe yardımcı elemanlarla desteklenmiş, cami iç mekânı büyütülmüştür. Okuyucu (2016), bu durum için iç mekânda birimlerin kubbe altında toplanmasının amaçlandığını belirtmiştir. Erken dönem yapı genelinde, daha aydınlık ve ferah mekânlar oluşturulmuştur. Tek kubbeli, Payeli çok kubbeli, ters T planlı camilerin çoğunlukta olduğu söylenmiştir. İznik Hacı Özbek Camii, İznik Yeşil Camii, Bursa Alâeddin Bey Camii gibi tek kubbeli camiler, kare planlı ve son cemaat yeri olan yapılar olarak inşa edilmiştir. Bursa Ulu Camii, Gelibolu Büyük Camii Edirne Eski Camii gibi çok kubbeli ayaklı camiler, paye ve sütunlarla eşit bölmelere ayrılmış ve her bir bölme kubbe ile kapatılmıştır. Boyut ve ölçek olarak mütevazı yapılarda, moloz ve kaba yonu örgüler kullanılmıştır. 12. yy dan itibaren yanaşık derzli kesme taşlar kullanılmıştır. 15. yy dan itibaren mihrap önünde bulunan kubbe giderek genişlemiş, merkezi kubbe formunu almaya başlamıştır. Kubbe ve tonoz yapımında tuğla kullanılmış, minareler inceltilmiş, şerefe sayıları arttırılmış ve taş uygulama yapıldığı söylenmiştir (Kuban, 1958'den akt. Okuyucu, 2016:207). Erken Dönem cami mimarisi örnekleri Şekil 24 de verilmiştir.

*Şekil 24. Erken Dönem Cami Mimarisi Örnekleri (Tek Kubbeli-Çok Kubbeli-Ters T Planlı)
Bursa Alâeddin Cami-Bursa Ulu Cami-Bursa Yıldırım Cami Planları*

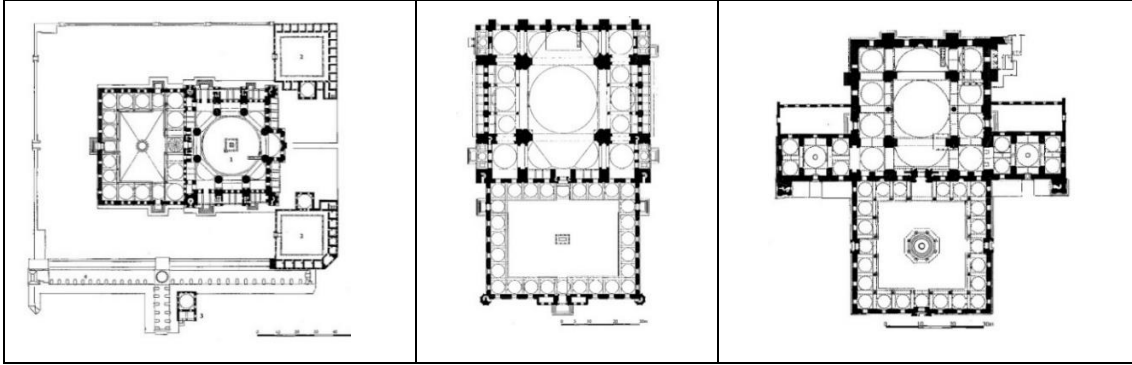
Kaynak: <https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/> .

1.3.1.2. Klasik Dönem Cami Mimari Özellikleri

Okuyucu (2016:208)'ya göre; İstanbul'un fethedilmesi ile Osmanlı Mimarisi gelişim göstermiş, Doğu Roma'dan kalan Ayasofya yapısının üst örtü sistemi Osmanlı mimarisine ilham kaynağı olmuştur. Beyazıt Camii, Süleymaniye Camii ve Edirne

Selimiye Camii dönemin önemli yapılarını oluşturmuştur. Bu dönem Okuyucu (2016)'ya göre, Mimar Sinan'la birlikte önemli bir noktaya ulaşmıştır. Cami üst örtüsünde, tek kubbe etrafındaki yarım kubbeler ile yapılara genişlik ve derinlik kazandırılmıştır. Klasik Dönemde kubbeli cami örneklerinden önemli eserler ortaya çıkarılmıştır. Malzeme olarak mermer ve küfeki taşı kullanıldığından bahsedilmiştir. Klasik Dönem cami mimarisi örnekleri Şekil 25 de verilmiştir.

Şekil 25. Klasik Dönem Cami Mimarisi Örnekleri Selimiye Camii (Edirne)-Süleymaniye Camii (İstanbul) -II. Bayezid Camii (İstanbul) planları

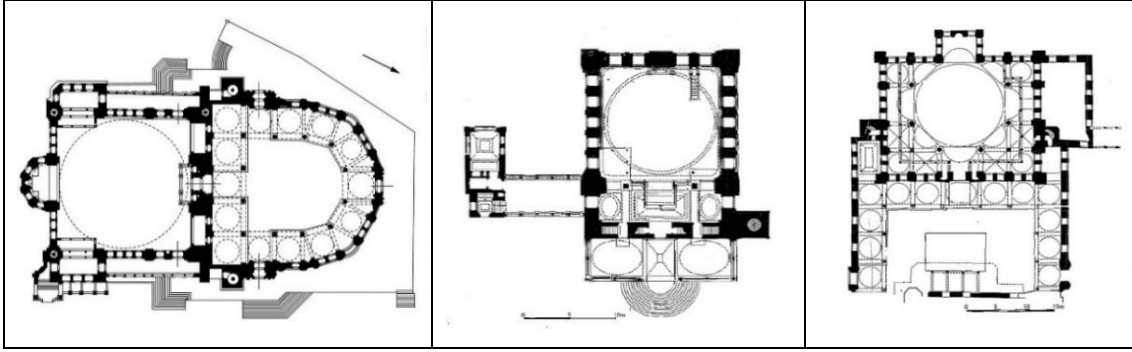

Kaynak: <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/> .

1.3.1.3. Geç Dönem Osmanlı Cami Mimari Özellikleri

Okuyucu (2016:208-209)'ya göre, Geç Dönem Cami mimarisinde geleneksel ve içe dönük mimari değişmeye başlamış, Batılılaşma Döneminin başlangıcı sayılmıştır. Tuğla duvar örgüsü yaygınlaşmış, Barok üslup camiler yapılmıştır. Süslemede batı esintileri yaygınlaşma gösterse de geleneksel mimariden kopma olmamıştır. Yapılar Klasik Dönem yapılarından çok farklı inşa edilmemiş, kare planlı kubbeli yapılar yapılmış, kubbeye bağlantı elemanı olarak pendentifler kullanılmıştır. Oral (1993:39)'a göre, mihrabın dışa taşkın hücre olarak düşünülmesi bu döneme ait bir özellik sayılmıştır. Lale Devri, Barok Dönemi, Tanzimat Dönemi gibi dönem ayrımları yaşanmıştır. Okuyucu (2016)'ya göre, Lale devrinde cami mimarisi oldukça az inşa edilmiştir. Barok döneminde tek kubbeli yapılar yapılmış, minare sayıları ikiye indirilmiş ve minareler inceltirilmiştir. Köşeli yapılar yerine plan üzerinde oval yapılar oluşturulmuştur. Tanzimat Döneminde Avrupa tarzından vaz geçilmiş, yapılarda sivri kemer ve kubbeler kullanılmıştır. Geç Dönem cami mimarisi örnekleri Şekil 26 da verilmiştir.

Şekil 26. Geç Dönem Osmanlı Cami Mimarisi Örnekleri Nur'u Osmaniye Camii-Ayazma Camii (İstanbul)-Eyüp Sultan Camii (İstanbul) Planları

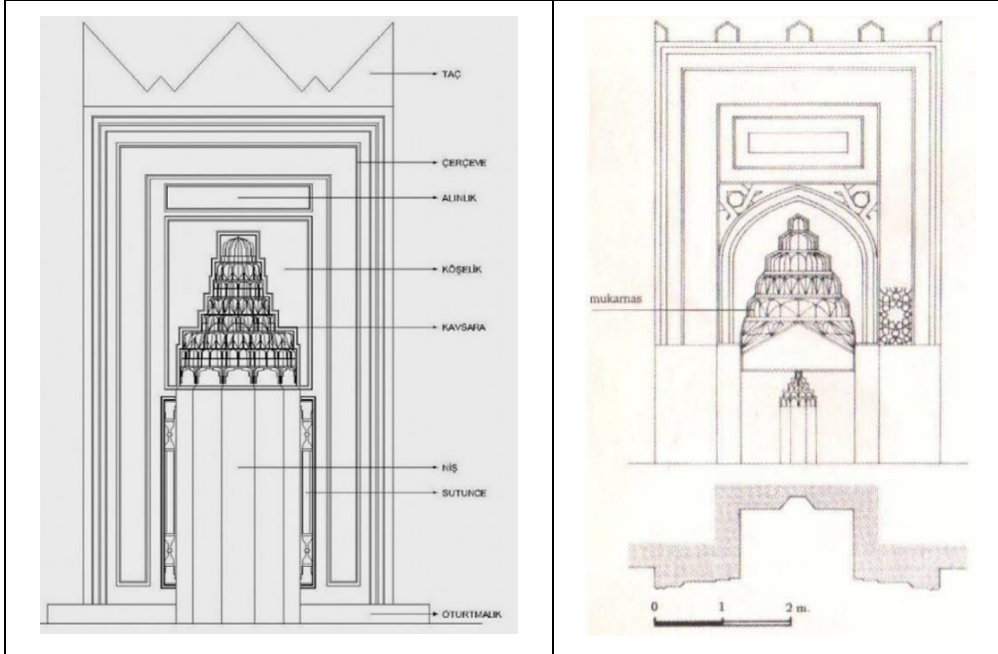
Kaynak: <https://okuryazarim.com/gec-donem-osmanli-mimari-planlari/> .

1.3.2.CAMİ BÖLÜMLERİ

MİHRAP

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1244, c.2)'nde Mihrap; Cami, Mescit ve Namazgâhlarda kible yönünü belirten, namaz sırasında imamın bulunduğu yeri ifade etmiştir. Mihrap, camilerin kible duvarının ortasında, nişle oluşturulmuş alan olarak belirtilmiştir. Mihrap hücresinin kökeni konusunda; tapınaklardaki heykel nişlerden, Hristiyan Bazilikalarındaki apsislerden, sinagoglarda örneği olan Kudüs'e yönelik nişlerden esinlendiği gibi çeşitli düşünceler ortaya konmuştur. İslam'ın ilk yıllarında, mihrap yerine, yön belirten bir taş veya çizgi kullanıldığı söylenmiştir. 8. yy dan sonra nişler uygulanmaya başlamış, mihrap malzemesi olarak; taş, alçı, çini, tuğla ve ahşap kullanılmıştır. Camilerde Mihrap bölümü detayları Şekil 27 de verilmiştir.

Şekil 27. Camilerde Mihrap Bölümü Detayları, Kölük Camii Mihrap Detayı (Kayseri 13. yy)

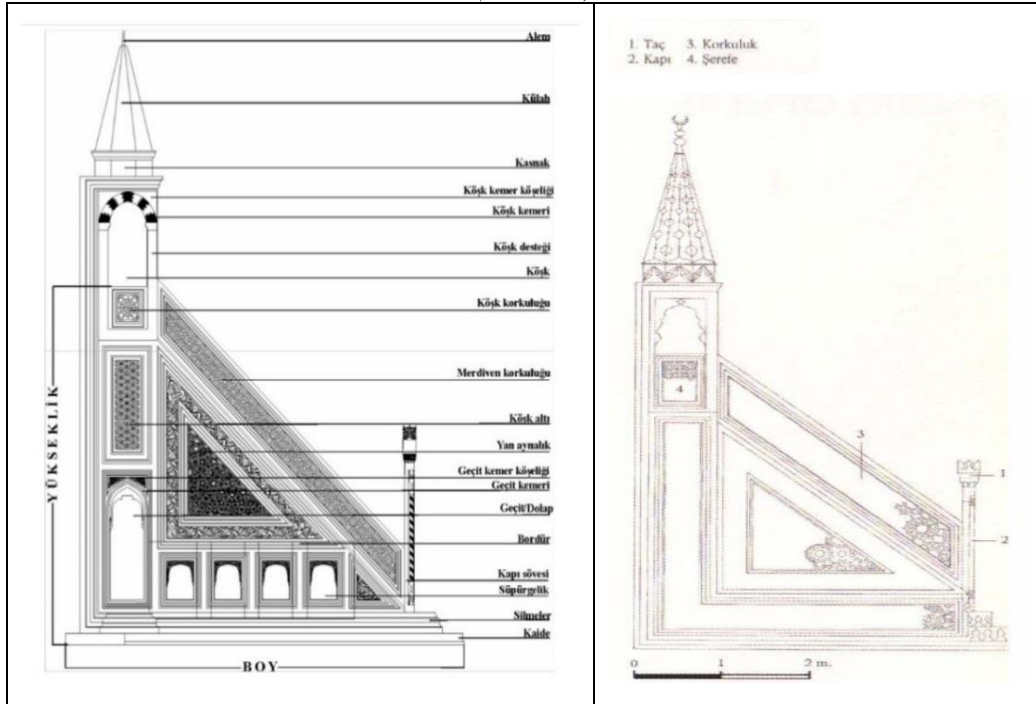

Kaynak: <http://emrecikalisait.blogspot.com/>, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997:1244, c.2.

MİNBER

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1259-1260, c.2)'nde Minber; Cami ve Mescitlerde hatibin, hutbe okuduğu, merdivenle çıkılan yüksek sahanlıklı yeri oluşturmuştur. Minberde; merdiven başlangıcında perde ya da kanatlarla örtülen kapı, merdiven yanında korkuluklar ve yan aynalıklar, şerefe ya da taht denilen sahanlık kısmı, dört dikmenin taşıdığı küçük kubbe ve kubbeyi örten minare külahına benzer bir örtü ile minberin sonlandırıldığı belirtilmiştir. Minber, namaz kılanlara göre mihrabın sağ tarafında yer almıştır. Ceviz, abanoz, armut, elma gibi ağaçlardan yapılan minber çeşitleri için bezeme ve işçilik yönünden değerli ürünler olduğu belirtilmiştir. Minberlerin kapıları, yanları, üstleri ve korkulukları oyma, kakma, kabartma ve künde-kâri teknikleri için uygulama alanları oluşturmuştur. Minberlerde üst sahanlığın Peygamber'e ayrıldığı ve saygı duyulması amacıyla kullanılmadığı inancından dolayı hatiplerin minberin orta basamaklarında hutbe okudukları belirtilmiştir. Camilerde Minber bölümü detayları Şekil 28 de verilmiştir.

Şekil 28. Camilerde Minber Bölümü Detayları, Mihrimah Sultan Camii Minber Detayı (Üsküdar)

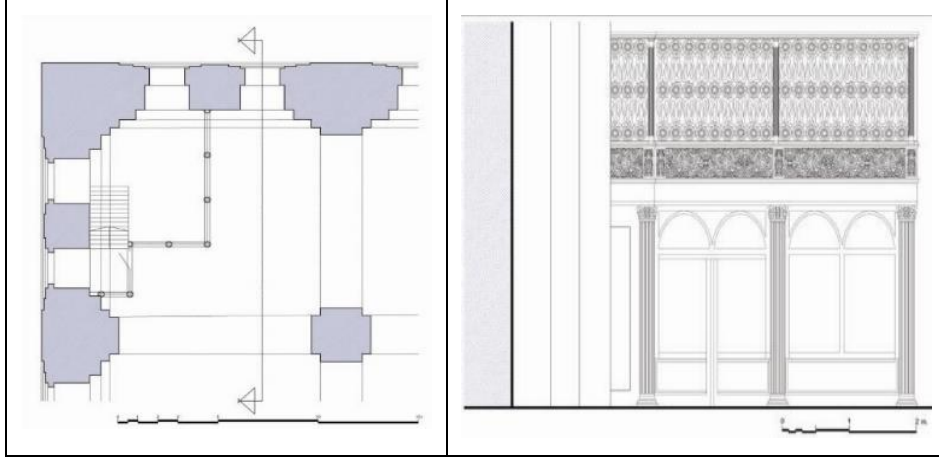
Kaynak: <http://emrecikalisait.blogspot.com/>, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997:1259, c.2.

HÜNKÂR MAHFİLİ

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1153, c.2)'nde; Camilerde parmaklıklarla çevrili, oymalarla süslü, Sultan camilerinde (selatin cami) padişahın namaz kılması için ayrılan, kafesle çevrili yüksekçe yer 'Hünkâr Mahfili' olarak adlandırılmıştır. Genellikle

camilerin güneydoğusunda yer aldığı belirtilmiştir. Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili Plan ve Cephe Detayı Şekil 29 verilmiştir.

Şekil 29. Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili Plan ve Cephe Detayı

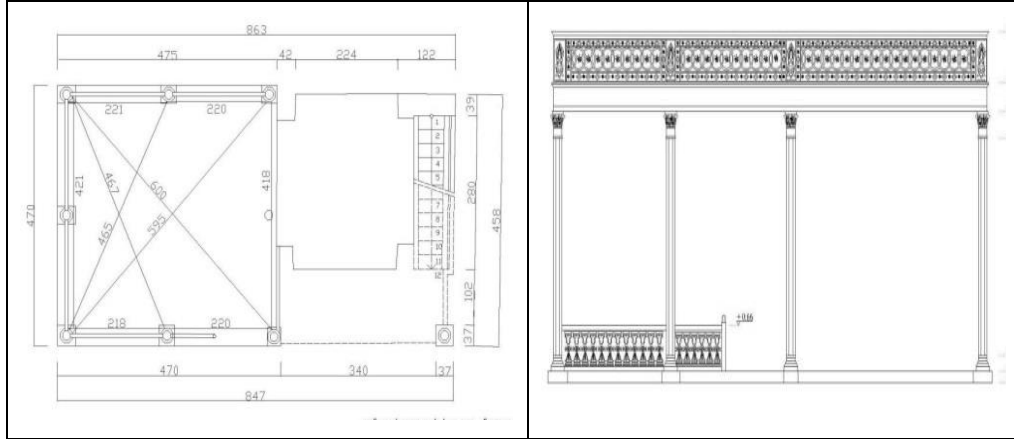

Kaynak: Çetinaslan, 2013:197.

MÜEZZİN MAHFİLİ

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1153, c.2)'nde, Namaz kılınırken, müezzinin(imamın) tekbirlerini arka bölümdeki cemaate tekrarladığı yüksekçe yere 'Müezzin Mahfili' denilmiştir. Bursa Ulu Camii Müezzin Mahfili Plan ve Cephe Detayı Şekil 30 da verilmiştir.

Şekil 30. Bursa Ulu Camii Müezzin Mahfili Plan ve Cephe Detayı

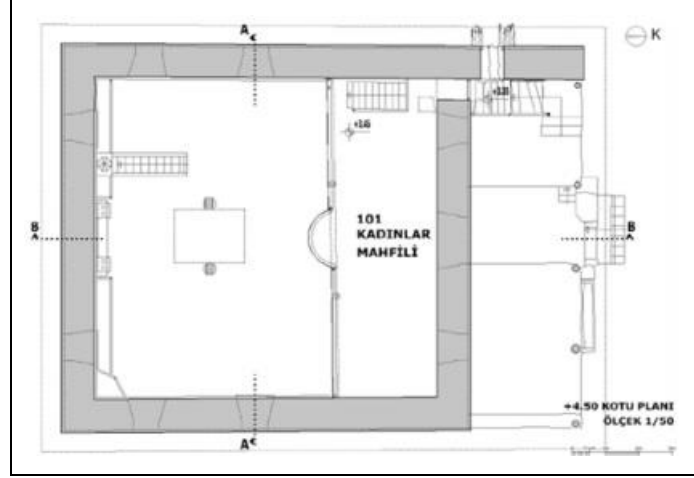
Kaynak: Gülgen, 2016:65.

KADINLAR MAHFİLİ

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1153, c.2)'nde, 'Toplanılan Yer', 'Toplantı Yeri' gibi anlamlara gelen Kadınlar Mahfilili'ne aynı zaman da 'Mahfel' de denilmiştir. Camilerde kadınların ibadet etmeleri için düzenlenmiş, çoğunlukla ana mekândan kafes

biçimindeki bölücülerle ayrılmış olan bölüme ‘Kadınlar Mahfili’ denilmiştir. Camide Kadınlar Mahfili Bölümü Detayı, Bademli Camii (Dinar) örneği Şekil 31 de verilmiştir.

Şekil 31. Camide Kadınlar Mahfili Bölümü Detayı, Bademli Camii (Dinar)

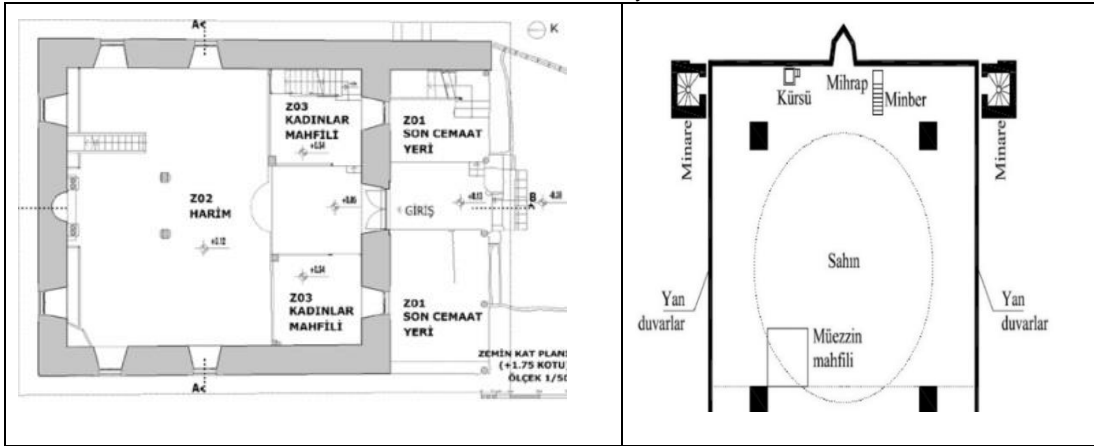

Kaynak: Paköz, 2020:242.

SAHİN(HARİM)

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1599, c.3)’nde; avlu, boşluk alan, orta, meydan gibi anlamlara gelen sahin, camilerde ana ibadet mekânına verilen ad olarak ayrıca Hristiyan ibadetinde Nef ’in karşılığı olarak kullanılmıştır. Camilerde Sahin bölümü detayları Şekil 32 de verilmiştir.

Şekil 32. Camilerde Sahin (Harim) Bölümü Detayı (Bademli Camii-Dinar), Sahin (Harim) Bölümü Detayı

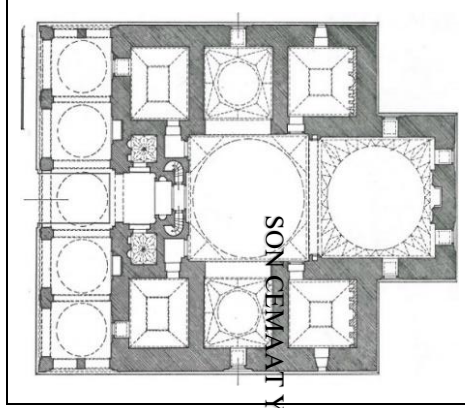
Kaynak: Paköz, 2020:242, <https://www.talhaelektronik.com/blog/cami-ses-analizi>.

SON CEMAAT YERİ

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1685, c.3)’nde; camilerin giriş kapılarının önünde, namaza geç kalanlar için ayrılmış olan revaklı bölümden oluşmuştur. Asıl ibadet mekânının zemininden en az yarım metre kadar yüksekte olup avludan açılan kapının iki

yanında yer aldığı belirtilmiştir. Aynı bir ya da birkaç mihrabı bulunduğu bahsedilmiştir. Camilerde Son Cemaat Yeri detayı, Bursa Yıldırım Camii plan örneği Şekil 33 de verilmiştir.

Şekil 33. Camilerde Son Cemaat Yeri Detayı, Bursa Yıldırım Camii

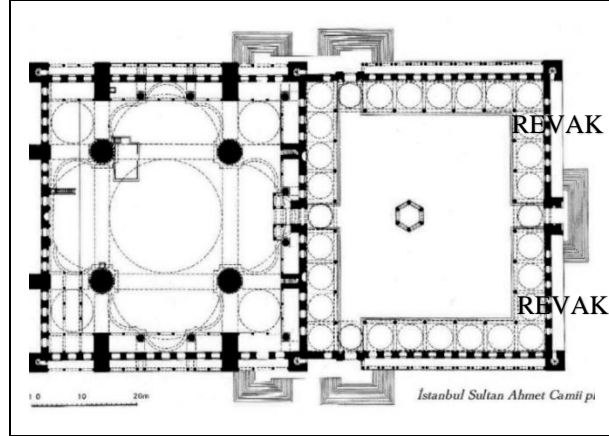

Kaynak: <https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/>.

REVAK

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1554, c.3)'nde; uzun kenarlarından biri kemerlerle bağlanan, ayak ya da sütunlarla, diğer duvarla sınırlanan, kubbe ya da tonozlarla örtülü arkad olduğu söylenmiştir. Camilerde şadırvan avlularının revaklarla çevrildiğinden bahsedilmiştir. Camilerde Avlu Revak Detayı, Sultan Ahmet Camii plan örneği Şekil 34 de verilmiştir.

Şekil 34. Camilerde Avlu Revak Detayı, Sultan Ahmet Camii

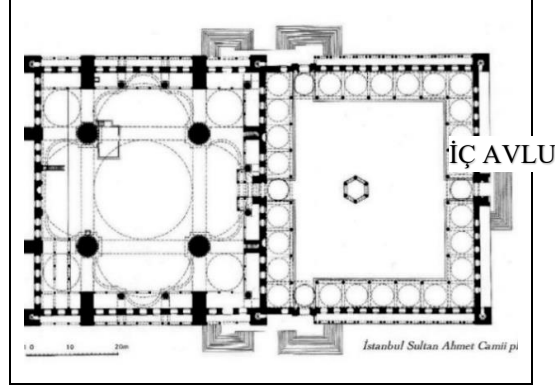
Kaynak: <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/>.

İÇ AVLU

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:757, c.2)'nde; Osmanlı Camilerinin ortasında şadırvan bulunan alana 'iç avlu' denildiği söylenmiştir. Cami binasına bitişik, etrafı kemerli ve kubbeli revaklarla çevrili, Taçkapısı ve yan kapıları olan,

ortasında şadırvan bulunan, genellikle döşemesinin mermer mekân olduğu alanlar olarak tanımlanabilmektedir. Camilerde İç Avlu Detayı, Sultan Ahmet Camii plan örneği Şekil 35 de verilmiştir.

Şekil 35. Camilerde İç Avlu Detayı, Sultan Ahmet Camii

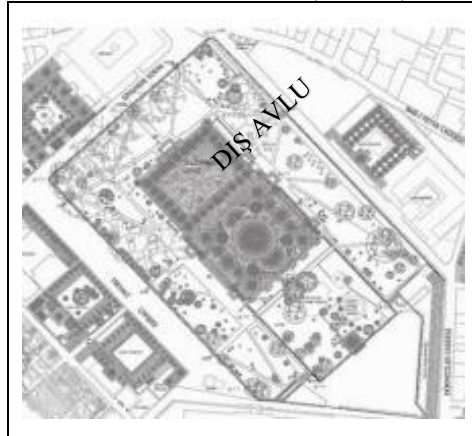

Kaynak: <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/>.

DIŞ AVLU

Camiyi, mahalle yapılarından yüksek duvarla ayıran, duvarlarında demir parmaklıklı pencereler ve birkaç yerde kapılar bulunan alana ‘dış avlu’ denilmiştir. Bazı kapıları genellikle dar ve zincirli olabilmektedir. Zeminin eğimli olduğu yerlerde avluya merdivenle çıkılabilirken, zamanla şehirlerin genişlemesi ile dış avlu kaldırılmıştır. Genellikle bu dış avlular yaşlı ağaçlar ve toprak zeminden oluşmuştur (Wikipedia). Camilerde Dış Avlu Detayı, Süleymaniye Camii plan örneği Şekil 36 da verilmiştir.

Şekil 36. Camilerde Dış Avlu Detayı, Süleymaniye Camii

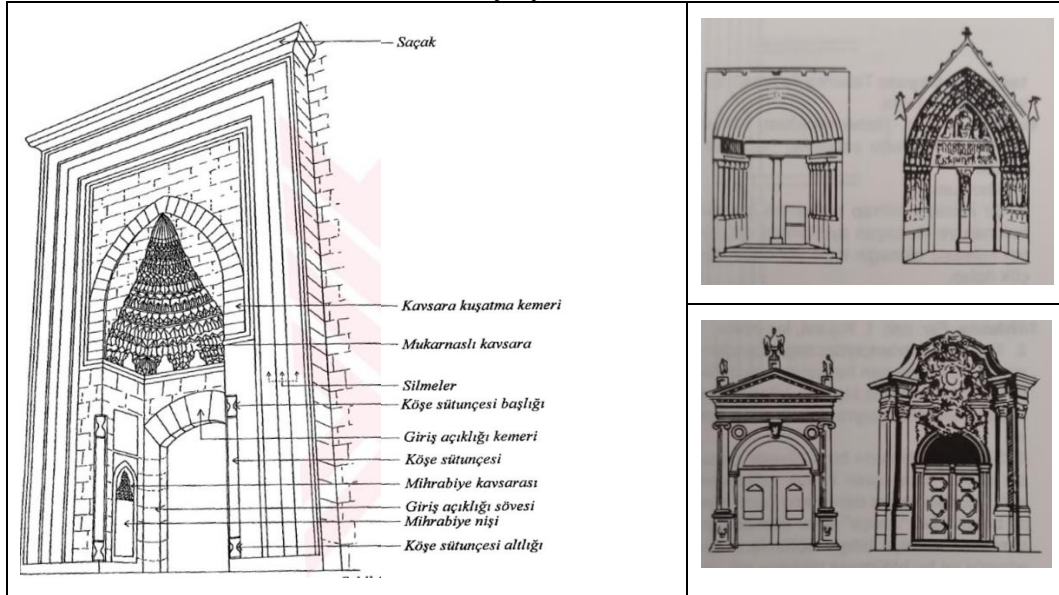
Kaynak: Biçer vd., 2017:68.

TAÇKAPI

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1729, c.3)’nde; Cami, Medrese, Türbe ve Han gibi yapıların, gösterişli ana giriş kapılarının taçkapi olarak adlandırıldığı söylenmiştir. Ana yapının ön cephesinde taçkapının öne taşması ve yükseklik olarakta

ana yapıyı aşması ile taçkapı, yapının ana ögesi konumunda olmuştur. Taçkapının yüzeyini çevreleyen bordür, prizmatik taçkapı kütesinin simetri ekseninde kapının yer aldığı derin bir niş ve niş üzerinde çeşitli çiçek ve yaprak gibi bitkisel motifler, hayvan figürleri, daire, sekiz ve on iki kollu yıldız gibi geometrik motifler bulunduğu söylenmiştir. Niş üzerinde, geniş sivri bir kemer ve istiridye kabuğu biçiminde yarım kubbe ile taçkapının sonlandığı belirtilmiştir. Taçkapı, Erken Osmanlı döneminde geometrik şemaları, mukarnas ve bezeme öğeleriyle önemini korumuşsa da gelişen Osmanlı Dönemi Mimarlığında yerini yalın taçkapı temasına bırakmıştır. Camilerde Taçkapı Detayları ve örnek şablonları Şekil 37 de verilmiştir.

Şekil 37. Camilerde Taçkapı Detayı- Roman, Gotik, Rönesans ve Geç Barok Dönemleri Örnek Taçkapı Görselleri

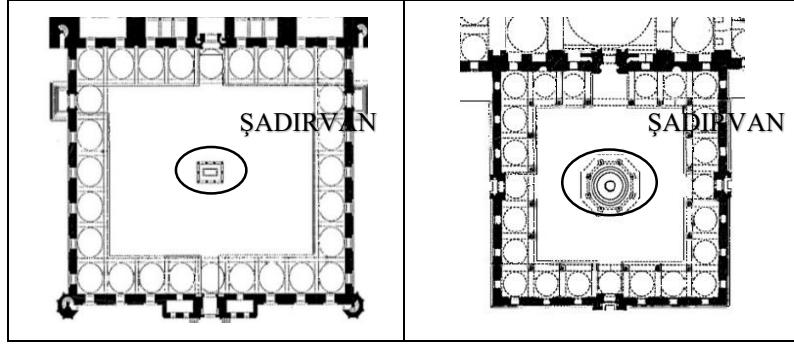

Kaynak: <http://emrecikalisait.blogspot.com/>, Hasol, 1993:432.

ŞADIRVAN

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1719, c.3)'nde; cami avlularında halkın abdest almasına yarayan, ortasında su şebekesine bağlı fiskiyeden akan suyla beslenen, çevresinde musluklar olan havuz ya da su haznesine şadırvan denilmiştir. Planı yuvarlak, dört köşe gibi çokgenlerden yapılmıştır. Su haznesinin üstü tek kafesle ya da ahşap örtüyle örtülmüş, kirli suyun akıp gitmesini sağlayan su kanalı oluşturulmuştur. Cami yanında olabileceği gibi, kervansaray ve medreselerde de şadırvan kullanılmıştır. Camilerde Şadırvan Detayı, Süleymaniye Camii (İstanbul) ve II. Bayezid Camii (İstanbul) örnekleri Şekil 38 de verilmiştir.

Şekil 38. Camilerde Şadırvan Detayı, Süleymaniye Camii (İstanbul) ve II. Bayezid Camii (İstanbul)

Kaynak: <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/>.

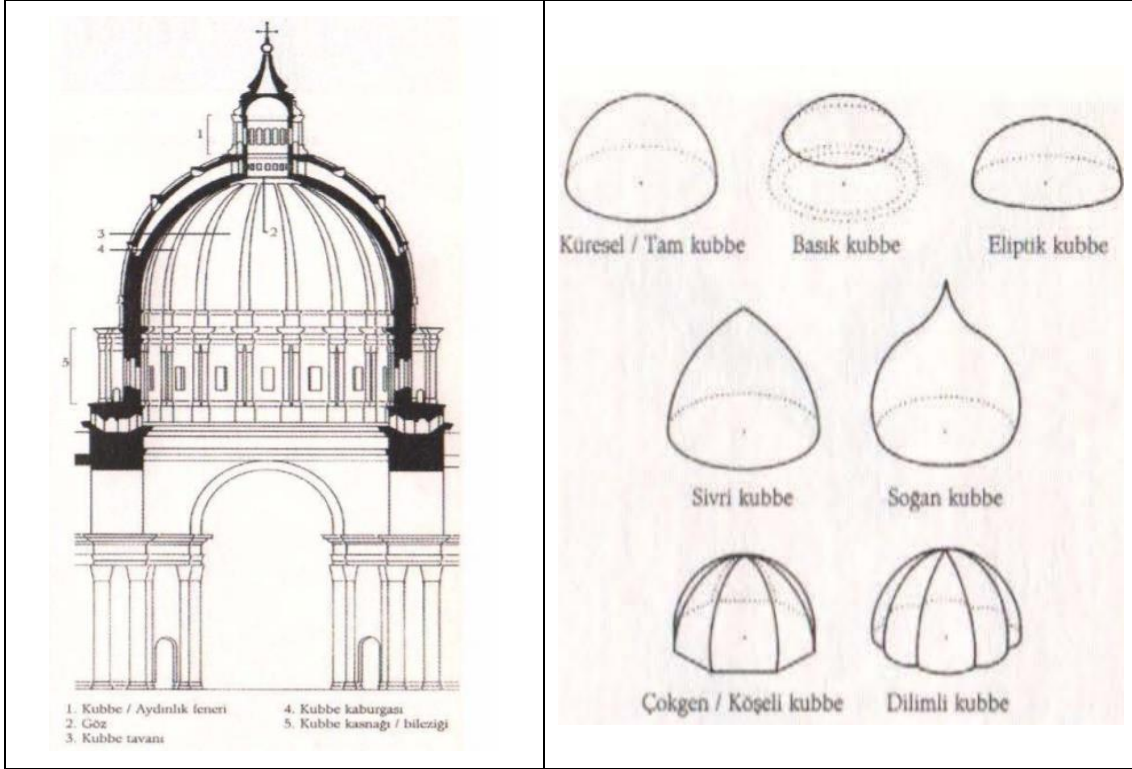
KUBBE

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1065-1066, c.2)'nde; kesme taş, tuğla, kerpiç gibi malzemelerle örtülen, bir kemerin kendi etrafında döndürülmesi ile oluşan, yarıküre biçimindeki örtü elemanına kubbe denilmiştir. Yapısal özellikleri açısından kemer tekniğine benzemesi dolayısıyla, taşıyıcı taban gerektirdiğinden bahsedilmiştir. Kubbenin oturduğu silindirik duvar 'kubbe kasnağı', kubbenin iç yüzeyi 'kubbe tavanı', kemerli bir yapıya oturuyorsa 'kubbe kemerleri', kubbenin üstünde ışık almaya yarayan bölüm 'kubbe feneri' olarak adlandırılmıştır. Yarıküre biçimindeki kubbelere 'tam kubbe', sivri kemer kesitli kubbelere 'sivri kubbe', basık kemer kesitli kubbelere 'basık kubbe', elips kesitli kubbelere 'eliptik kubbe' gibi çeşitli kubbe türlerinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Osmanlı mimarlığında kubbe; yapıyla bir bütün olarak düşünülmüş, yapının ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür. Rönesans ve sonrasında yapıya sonradan eklenmiş, bağımsız öge olarak ele alınmıştır. Dini yapılarda, mekân örtüsünde kubbenin kullanılması; ilk olarak bindirme teknikli 'yalancı kubbe' olarak görülmüştür. Bahsedilene göre, zamanla teknikte gelişmeler yaşanmış, tuğla ve tonoz tekniğinin gelişmesi ile kalıplar oluşturulmuş, kalıplara tuğlalar dizilip araları harçla doldurularak değişik kubbe yapım yöntemleri geliştirilmiştir. Kubbe için yapılan kalıpların, iç malzemelerinin ağır olması nedeniyle, harç araları taşıyıcı nervürlerle(kaburga) kısmen kapatılmış, araya doldurulan harç malzemesinin yükü hafifletilmiştir. Kubbenin; İslam mimarlığında, minare ile birlikte simge durumuna geldiği söylenmiştir. Osmanlı mimarisinin, temel yapısal ögesi olan kubbe ile merkezi iç mekân yapısı elde edilmeye çalışılmıştır.

Özçakı (2018)'ya göre; kubbenin, dini yapılarda kullanılmasının sembolik anlamı ve insanlarda yarattığı etki önemli olmuştur. Gökyüzünün büyük boyutlu eğriselliği,

manevi duyguların uyanmasına ve evrenin sonsuzluğunun hissedilmesine neden olmuştur. Kubbe şeklindeki gökyüzü, dini güçlerin varlığını çağrıştırdığı için; tapınak ve ibadet yapılarında mesaj vermek için kullanılmıştır (Karaesmen, 2013'den akt. Özçakı, 2018:387). Örnek kubbe kesit detayı ve kubbe çeşitleri Şekil 39 da verilmiştir.

Şekil 39. Kubbe Kesit Detayı ve Kubbe Çeşitleri Detayı

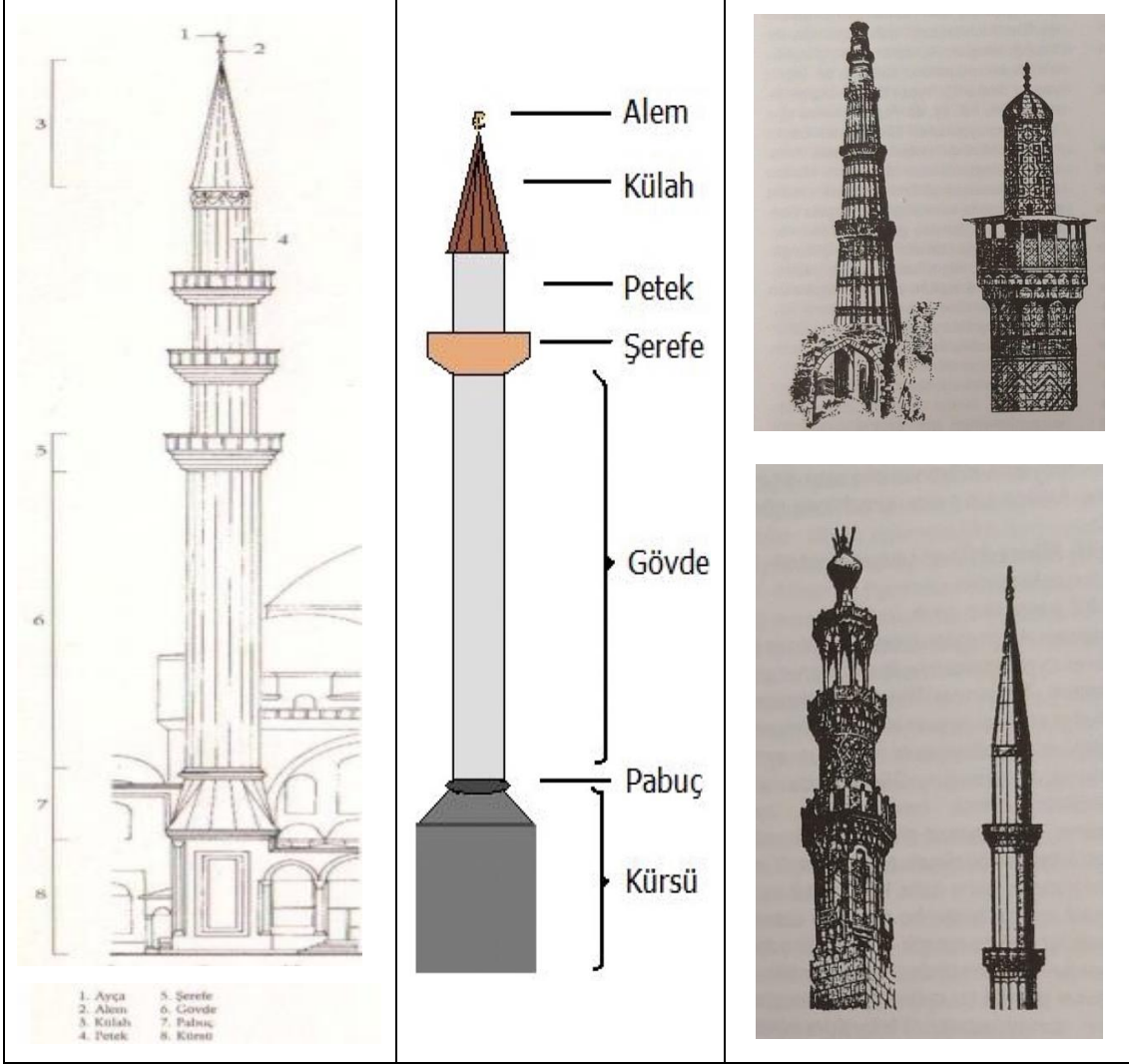
Kaynak: Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997:1065, c.2.

MİNARE

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi (1997:1259, c.2)'nde; camilere bitişik ya da ayrı yapılan, ezan okumak ve sesi çevreye yayabilmek amacıyla birkaç balkonu(şerefe) bulunan, genellikle taş, tuğla veya ahşaptan yapılan, gövdesi düz, silindirik, köşeli ya da yivli olabilen mimari yapı olduğu söylenmiştir. Osmanlı Klasik Döneminde, en gelişmiş biçimine ulaştığından bahsedilmiştir. Minarelerin alttan uca 7 bölümden (kürsü, pabuç, gövde, şerefe, petek, külâh, âlem, kürsü ve minarenin tabanı) oluştuğu söylenmiştir. Merdiven kapısı kürsüden açılır, pabuç; kürsüyle minare gövdesi arasındaki geçiş bölümü, şerefe; müezzinin ezan okumak için çıktığı balkonu oluşturmuştur. Üstünde yürünen alan; taban, tabanı taşıyan çıkmalar, şerefeyi çevreleyen korkuluklar, petek; şerefeyle külâh arasında kalan külâhı taşıyan bölüm, külâh; minarenin çatısı, âlem; külâhın ucunda örtüyü bitiren kısım olarak detaylandırılmıştır. Taş, tuğla ve ahşap minare örnekleri bulunduğu bahsedilmiştir. Bu örneklere göre yapım teknikleri de çevresel

etmenlere (rüzgâr vs.), yüksekliğe, narinliğe, içine yerleştirilecek merdiven sayısına vs. dikkat edilerek yapılmıştır. Minarenin Osmanlı döneminde yapısı inceltilmiş, yükseltilmiş, şerefe sayısı arttırılmış ve yalınlaştırılmıştır. Minare detayları ve örnek minare çizimleri Şekil 40 da verilmiştir.

Şekil 40. Minare Detayları, Süleymaniye Camii (İstanbul)- Hint, İran ve Türk Minare örnekleri

Kaynak: Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997:1258, c.2, <http://emrecikalisait.blogspot.com/>, Hasol, 1993:316.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLME SÜRECİ

Bu bölümde dini yapıların dönüştürülme nedenlerinden, dönüştürülürken dikkat edilmesi gereken yöntemlerden, dönüştürülme sürecinden, dönüştürülme sonrası yapının yeni durumundan, bilinçsiz dönüşümler ve dönüştürülme esaslarının dikkate alınmaması sonucunda tarihi-dini yapı dönüşümlerinin nasıl sonuçlandığından bahsedilmiştir. Yapıların dönüşüm süreci tablo 1 de detaylandırılmıştır.

Tablo 1. Yapıların Dönüştürülme Süreci

YAPILARDA DÖNÜŞTÜRME
<ul style="list-style-type: none">•Yapıya Uygun İşlev Seçimi•Seçilen Uygun İşlev Sonrası Uygulamalar
YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLME NEDENLERİ
<ul style="list-style-type: none">•Yapının Orijinal İşlevini Kaybetmesi•Tarihsel ve Kültürel Etmenler•Dönüştürme ve Yeniden İşlevlendirme ile İlgili Genel Hüküm ve Yönetmelikler•Ekonomik Etmenler
YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR
<ul style="list-style-type: none">•Yapının Rölöve Çalışmalarının Değerlendirilmesi•Konum ve İşlev Değerlendirilmesi•Yapının Mimari Dili•Yapı Elemanlarının Değerlendirilmesi•Dolaşım Elemanlarının Değerlendirilmesi•İç Mekân Algısının Değerlendirilmesi

1. YAPILARDA DÖNÜŞTÜRME

İlk çağlardan bu yana insanlar; barınma, yaşama, toplanma, çalışma gibi gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla sanatsal, zanaatsal, teknik, estetik ve ekonomik ölçütleri dikkate alarak, dönemin onlara sağladığı imkânlar ve elde olan malzemelerle gereksinimlerini karşıladıkları mekânlar oluşturmuştur. Değişen koşullar, ihtiyaçlar, sosyal ve toplumsal yapı değişimleri, siyasi olaylar, kentsel yenileme, kültürel aktiviteler, ticari işlevler, eğitim gibi etkenler sonucunda insanlar oluşturdukları mekânlar üzerinde zamanla dönüşümler veya yeniden işlevlendirmeler gerçekleştirmeye başlamış,

bu şekilde yapı dönüşümleri ortaya çıkmıştır. Yapı dönüşüm fikrinin ortaya çıkması ve yapıya uygulama aşamaları şu şekilde sıralanmıştır;

- Yapıya Uygun İşlev Seçimi

İnan (2013:24-25)'a göre, mevcut yapı ve uygulanacak olan işlevin uyum sağlaması, geçmişten günümüze kültürün devamı için sürdürülebilirlik sağlamıştır. Bu nedenle; dönüştürülen binaların, işlevin gereksinimlerini karşılaması ile yapının süreklilik arz edeceğini belirtmiştir. İnşa edilen mimari yapıların ana hedefinin toplumsal ihtiyaçları karşılamak olduğu söylenmiş, toplumun ihtiyaçlarının ve mevcut yapı bileşenlerinin uyum sağlayabilmesi için kullanıcı gereklilikleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Mekânsal Gereklilik; mevcut yapıya verilecek olan yeni işlevin, mevcut yapının mekân organizasyonunu, mimari kurgusunu bozmayacak düzeyde olması gerekmektedir.
- Dolaşım ve Kullanımsal Gereklilik; mevcut yapıda yönlendirme, toplumsal ve kültürel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olması gerekmektedir.
- Çevresel Gereklilik; mevcut yapının iç ve dış mekân ilişkisinin, çevrenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olması gerekmektedir.
- Teknik Gereklilik; mevcut yapıya yüklenecek olan işlevin, mimari gereksinimlerini karşılayacak düzeyde olması gerekmektedir.

İnan (2013), mevcut mekâna verilecek olan yeni işlevin; estetik, teknik, psikolojik, işitsel ve görsel veriler göz önünde bulundurularak seçilmiş olmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Mevcut yapının verilen işlevle bir bütün halinde olması, özgün mimariden fazla uzaklaşmaması gerekmektedir (Arcan, 1992'den akt. İnan, 2013:24-25). Yapıya uygun işlev seçiminde önemli etkenler şu şekilde sıralanmıştır;

- Mevcut Yapının Konumu ve Mekân Kurgusu
- Mevcut Yapının Hacim ve Düşey Kesit Özellikleri
- Mevcut Yapının Bulunduğu Konum ve Çevresel Etmenler
- Yapının Koruma Durumu

- Seçilen Uygun İşlev Sonrası Uygulamalar

İnan (2013:25), mevcut yapı için belirlenen yeni işlevden sonra, yapının sahip olduğu mimari özelliklerin, yeni işlevin gerektirdiği mekân ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla yapılan uygulamalardan bahsetmiştir. Uygulamalar şu şekilde sıralanmıştır;

➤ İç Mekân Sistemine Yönelik Uygulamalar;

İnan (2013), mevcut yapıya verilecek yeni işlev sonrası, yapının işleve uygun olmayan bölümlerinin, bölünerek ihtiyaca uygun hale getirilmesi üzerinde durmuştur. Dinçer (1998), yapı dönüşümü sürecinde, yapı işlevi ne olursa olsun, yapının birimlerinin pencere açıklığı için dış cephe bağlantısının olması gerektiğini vurgulamıştır. Yeni işlevin gereksinimlerine göre; ara kat ekleme, bölücü duvar yerleştirme, dolaşım elemanı ekleme veya çıkarmanın bu kapsamda değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Buna örnek olarak; İnan (2013:26)'ın çalışmasında yer verdiği; Viyana Gazometre Binasının, konut bölümü niteliği kazanması için kat aralarında işinsal duvar bölmelerinin yapılması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Dolap Dere Kampüsünde hangar binasının derslik olarak kullanılması verilebilmektedir.

➤ Yapı Strüktürüne Yönelik Uygulamalar;

İnan (2013:27-28), yapıların dönüştürülmesi sürecinde, yapının strüktür sisteminin güncel yönetmeliklere uygun hale getirilerek, işlevin gereksinimlerini karşılayacak bina veya kat eklemeleri gibi müdahalelerin yapılması gerektiğinden bahsetmiştir. Buna örnek olarak; Rahmi Koç Endüstri Müzesinde, mekân gereksinimlerini karşılamak amacıyla yapılan asma kat örneği verilebilmektedir. Ayrıca yapı dönüşümlerinde; çatı strüktürlerine, çatının yükünü azaltmak veya sağlamlaştırmak amacıyla, hafif çelik strüktürlerle destekleme yapıldığı ve hafif kaplama malzemeleri kullanılarak çatı yükünün azaltıldığı belirtilmiştir.

➤ Tesisat Sistemlerine Yönelik Uygulamalar;

İnan (2013) yapı dönüşümü sürecinde, yapının tesisat sisteminin gözden geçirilmesinin ilerde oluşabilecek problemler açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Mevcut yapının eski olması durumunda, tesisat sistemi güncel teknolojik tekniklerle yeniden yapılarak gerekli durumlarda, havalandırma ve iklimlendirme eklenebilmektedir. Tesisat sisteminde ortaya çıkan aksilikler, yapının işlev türü ne olursa olsun yapıya müdahale ile giderilebilmektedir (Feilden, 1994'den akt. İnan, 2013:28-29). İnan (2013), tesisat yenilemelerinde en büyük problemin, tarihi yapılarda meydana geldiğini belirtmiştir. Tarihi yapıya eklenecek veya çıkartılacak her bölümün, yapı kimliğine zarar vermesi durumunda, yapının inşa edildiği döneme uygun malzemelerle sorunların giderilmeye çalışılması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu durumda, taşınabilir petrol, elektrikli borulu ısıtıcı, halı döşemeleri gibi malzemelerden yararlanılabileceğini belirtmiştir.

➤ Dış Cepheye Yönelik Uygulamalar;

Yapı dönüşümlerinde, yapının dış cephesinin kullanılamaz durumda olması yeni işlevi olumsuz etkileyeceğinden dolayı yapı cephesine müdahaleler yapılabilmektedir. İnan (2013), dönüştürülen yapının inşa edildiği dönem itibari ile dış cephesinin sağlam olmaması durumunda, yapı bütünlüğünü bozmadan çeşitli tekniklerle sorunların giderilebileceğinden bahsetmiş ve buna ek olarak, sıva altı mantolama uygulama tekniğini örnek vermiştir.

İnan (2013:29) yüksek lisans çalışmasında, yapıların dış cephe temizliğinin Kültür Bakanlığı Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarları tarafından, değerlendirmeler sonucunda yapıldığından bahsetmiştir. Çok fazla deforme olmayan dış cephelerde, yapının yüzey kirliliğinin giderilmesi için bina cephesine kesintisiz su püskürtmesi ile ıslak uygulama yapılabildiği sonrasında yumuşak fırçalarla yapı yüzeyine zarar verilmeden fırçalama ile temizlenebildiğinden bahsetmiştir. Tarihi yapılarda her türlü uygulamanın yapılamayacağından dolayı yapı yüzeyinden alınan örnek malzemeler test edilerek uygulamaya karar verilebilmektedir. Tarihi yapı dönüşümlerinde, yapıya uygulanan tekniklerin dikkat edilmemesi, yapının sürekliliği açısından olumsuz etki oluşturabilmektedir.

➤ Aydınlatma Sistemlerine Yönelik Uygulamalar;

Aydınlatma sisteminde yapılan düzenlemeler, yapı dönüşümlerinde önemli bir etken olarak görülmektedir. İnan (2013:31-33) özellikle tarihi yapı aydınlatmalarının, günün her saatinde ziyaretçileri memnun edebilmesi ve onları etkileyebilmesi için kullanım amacına uygun olarak yapılması gerektiğinden bahsetmiştir. Mevcut aydınlatmanın türüne göre (doğal, yapay) yapıya eklenecek olan aydınlatma elemanının, yapının kültürel özgünlüğünü kaybetmemesi açısından dikkat edilmesi gereken bir husus olduğunun altını çizmiştir. Özellikle cephe aydınlatmalarının yanlış uygulanması, yapının özgün tarihi değerinin yok olmasına neden olabilmektedir. İç mekânda gereğinden fazla kullanılan aydınlatma, aydınlatmanın kalitesi ve yansımaları verilmek istenen asıl mesajı gölgeleyebilecekken, aydınlatmanın doğru kullanımı iç mekânın çekiciliğini arttırabilmektedir. Buna göre iki tür aydınlatmadan bahsedilmiştir;

- a) Doğal Aydınlatma; yapıda bırakılan doğal boşluklardan, güneş ışığının aydınlatmasıyla sağlanan aydınlatma türünü oluşturmuştur.
- b) Yapay Aydınlatma; doğal aydınlatmanın yeterli olmadığı durumlarda, eklenti olarak kullanılan aydınlatma türünü oluşturmuştur.

Doğal aydınlatmanın tepe açıklıklarıyla sağlandığı yapılara cami ve kilise örnekleri verilebilmektedir. İnan (2013:33-34)'a göre; mevsim şartları, saat farkları, atmosfer koşulları dolayısıyla her zaman aynı etkiyi sağlayamaması, doğal aydınlatmanın eksi yönlerini oluşturmuştur. Bu gibi durumlarda daha çok yapay aydınlatmalar tercih edilebilmektedir. Yapay aydınlatmanın türü seçilirken, yapının tarihi kimliğine uygun olması gerekmektedir.

1.1. YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLME NEDENLERİ

Toplumlar çeşitli gereksinimlerini (siyasi, sosyal, ekonomik vs.) karşılamak amacıyla farklı ihtiyaçlara cevap verebilecek nitelikte yapılar inşa etmiştir. Zamanla yapıların kullanılamaz hale gelmesi ve buldukları dönemin siyasi koşulları dolayısıyla kullanıcılar, yeni yapılar inşa etmek yerine, kullanılmayan mevcut yapıları ihtiyaca uygun olarak dönüştürmüştür. Yapılar ile buldukları bölge arasında her zaman bir bağ kurulmuş ve kurulan bağ yapının teknik, fonksiyonel, estetik oluşumunda etkili olmuştur. İnan (2013)'a göre; anıtsal yapıların yerleşim yerindeki ekonomik koşullar, içinde buldukları toplumun yapı karakteri ve yapının gelişen çevre şartlarına adapte olamaması, yapının kullanımında olumsuz etkilere neden olmuştur. İşlevinin yetersiz olduğu yapılar, teknik özellikleri bakımından sağlam durumda ise yeni işlevler verilerek kullanılabilir veya yapı ömrünü tamamlamış ise yıkılarak yeni yapılar inşa edilebilmektedir (Göçer, 2003'den akt. İnan, 2013:11). Yapıların işlevsel dönüşüm sürecine ilişkin nedenler şu şekilde sıralanmıştır;

-Yapının Orijinal İşlevini Kaybetmesi

Yapıların, çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda inşa edilmesi ancak zamanla bu ihtiyaçların çeşitlilik göstermesi ve mevcut yapı işlevlerinin kullanılamaz hale gelmesi, ihtiyaca yönelik oluşturulan yapıların orijinal işlevlerini kaybetmelerine neden olabilmektedir. Yapının fiziksel olarak kullanılabilir durumda olması, yapıya farklı bir işlev verilerek yapının dönüştürülmesine olanak sağlayabilmektedir. İnan (2013:12), ülkemizde Cumhuriyet sonrası yapılan çalışmalar neticesinde; medreseler, hanlar, hamamlar ve saraylar gibi pek çok Osmanlı Mimarisinin tamamen işlevini yitirerek dönüşüme uğradığının altını çizmiş ve savunma amacıyla yapılan Rumeli Hisarının, günümüzde açık hava konserlerinin verildiği bir yer olarak kullanıldığı örneğini vermiştir. Bazı yapılar, fiziksel olarak işlevlerini devam ettirebildikleri halde çevrenin ihtiyaçlarına karşılık vermediği için kullanılamamıştır.

-Tarihsel ve Kültürel Etmenler

İnşa edildiği dönemin; sosyo-kültürel, ekonomik özellikleri, yaşam şartları ve mimari teknik özellikleri ile bir bütün olan yapılar, toplumların vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Toplumsal koşulların zamanla değişmesi, toplum yapı mimarisinin biçimselleşmesine zemin hazırlamıştır. İnan (2013:12), kültürel olayların ve tarihi yaşantıların, geleneksel olarak devam edebilmesi için yapıların dönüştürülmesi gerektiğinden bahsetmiş, yapı dönüşümleri esnasında yapının mimari kimliğinin değişmesinin, toplumun tarihsel kimliğine zarar verilmesine yol açabileceğinin altını çizmiştir. Konuyla ilgili Altınoluk (1998), tarihi yapıların gelir kaynağı olarak düşünülmesi yerine nesilden nesile aktarılması gereken öz benlik ve kültürel zenginlik olarak düşünülmesinin doğru olacağını altını çizmiştir. Dedeoğlu (2012:58)'nun yüksek lisans tezinde bahsettiği, İtalya Chiese di S. Maurizio kilisesinin günümüzde kültürel zenginliği açısından müze olarak kullanılması bu duruma örnek verilebilmektedir. Ayrıca kilise yapısı işleve uygun hale getirilmeye çalışılmamış, işlev kilisenin mimari yapısına uygun haline getirilerek, tarihi yapı bütünlüğünün bozulması engellenmiştir.

-Dönüştürme ve Yeniden İşlevlendirme ile İlgili Genel Hüküm ve Yönetmelikler

İnan (2013:14)'ın yüksek lisans tezinde yer verdiği yapı dönüşümü ile ilgili genel hüküm ve yönetmeliklere bakıldığında; işlevlendirme kavramı ilk olarak, Carta Del Restauro kapsamında değerlendirilmiş, 1931 tarihli bildiri; dönüşüme uğrayacak yapı için, yeni işlevin özgün işlevine yakın olmasına, yapı mimarisinin çok fazla bozulmaması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Carta Del Restauro 1931 bildirisinin yetersiz olmasıyla, 1964'te Venedik tüzüğünde, anıtsal yapılar üzerinde daha fazla durulmuş, yapıların buldukları yerde korunmaları, yapıya uygulanacak etkilerin yapıyı bozmaması, tarihi değerini kaybetmemesi, onarımların ölçülü yapılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Türkiye'de koruma, 2005'te 'Tarihi ve Kültürel Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması' kanunuyla yasalaştırılmıştır. Bu yasaya göre; yeni işlev verilecek yapıların ve yapılacak eklentilerin tasarım sorunu olarak görülmesi nedeniyle kurul görüşüne bağlı olarak uygulanabilir olduğu ifade edilmiştir.

Tarihi yapı dönüşümleri için hazırlanan yasalarda en önemli husus, yapı genelinde geriye dönülebilir müdahaleler olmasıdır. Yapının plan ve cephe tasarımlarının değiştirilmemesi, süsleme detaylarının korunması ve özgün işleve sadık kalınması gerekmektedir. İnan (2013:15)'a göre, yasal düzenlemelerde doğru kararlar alındığı kadar yanlış kararlarda alınmış, alınan yanlış kararlar sonucunda bazı tarihi yapılar ve çevreleri

tahrip olmuştur. Bu duruma örnek olarak, 1993 yılında yürürlüğe giren Belediye Yapı ve Yollar Kanununda Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından, 'eski eserlerin etrafında asgari 10 metre mesafe ve binanın yüksekliğine eşit bir inşaata izin verilmez' kararı verilmiştir (Yıldırım, 1999'dan akt. İnan, 2013:15). Bu karar sonucunda; yapıların çevresiyle olan bağlantısı kesilmiş, etrafı yeşillendirilmiş ve yapının kullanılan değil izlenilen seyirlik yapı haline getirildiği belirtilmiştir. 1951 de yürürlüğe giren Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kuruluş yasa tasarısı kurul görevleri arasından 'sit koruma' yetkisi kısmı çıkarılmış ve tek yapı koruma yetkisi verilmiştir. Karar sonucunda, birçok tarihi yapı yeni yapılar arasında kalarak kullanılamaz hale gelmiştir.

-Ekonomik Etmenler

Geçmişten günümüze ekonomik etkenler, hayatın işleyişi açısından oldukça önemli bir yer tutmuştur. Bu durum yapıların kullanımı ve dönüştürülmesi üzerinde de etkili olmuştur. Örneğin, işlevini yitirmiş ancak fiziksel olarak sağlam bir yapının, ihtiyaç dâhilinde başka bir işleve uygun olarak dönüştürülmesi, yeniden yapı inşa etme durumunu ortadan kaldırmış ve bu durum ekonomik açıdan olumlu sonuçlanabilmiştir.

1.2. YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Tanuğur (2007:21)'a göre mimari yapılar, zaman içerisinde fiziksel, çevresel, sosyal, ekonomik, yasal, yönetsel ve işlevsizlik gibi nedenlerden dolayı yıpranmış ve yok olmaya başlamıştır. Ayrıca yapıların onarım veya dönüştürme müdahalesinin yapılmadan önce bu yıpranma nedenlerinin iyi gözlemlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Yapıların mevcut işlevlerini kaybetmesiyle, toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda yapılara farklı işlevler yüklenmiş veya yapılarda dönüşümler yapılmıştır. Tanuğur (2007:16-19) yüksek lisans tezinde, yapı dönüşümü veya yeniden işlevlendirme için yapılan Uluslararası ve Ulusal düzenlemelerden bahsetmiştir. Bu ulusal düzenlemeler şu şekilde sıralanmıştır;

CARTA DEL RESTAURO (1931):

Madde 4:

Yaşayan, yani ayakta duran anıtlara, yalnızca özgün işlevinden çok uzak olmayan ve binada gerekli uyarlamaların önemli hasara neden olmayacak şekilde yapılabileceği yeni kullanımlar verilmesi kabul edilir (Tanuğur, 2007:16).

VENEDİK TŪZŪGŪ (MAYIS 1964):

Madde 5:

Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanım arzu edilir fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir (Tanuğur, 2007:17).

Madde 11:

Anıta mal edilmiş farklı dönemlerin geçerli katkıları saygı görmelidir; zira onarımın amacı üslup birliği değildir. Bir anıt üst üste çeşitli dönemlerin izlerini taşıyorsa, alttaki dönemleri açığa çıkarmak ancak bazı özel durumlarda yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihi, arkeolojik ya da estetik değer taşıyorsa ve korunma durumu böyle bir davranışı gerekli gösterecek kadar iyi ise haklı çıkarılabilir. İlgili unsurların öneminin değerlendirilmesi ile ilgili yargı üzerinde ve neyin yok edileceği üzerinde kararı vermek, sadece bu isi üzerine almış kimseye bırakılmaz (Tanuğur, 2007:17)

TARİHİ ALANLARIN KORUNMASI VE ÇAGDAS ROLLERİ KONUSUNDA TAVSİYELER (UNESCO, 30 KASIM 1976, NAIROBİ):

Madde 33:

Koruma ve onarım çalışmaları, yeniden yasama katma etkinlikleri ile birlikte yürütülmelidir. Böylece uygun mevcut işlevleri özellikle ticaret ve zanaatı yerinde tutmak; uzun vadede ülke, bölge veya kentin sosyo-ekonomik yapısı ile bağdaşacak yenilerini getirmek temel olacaktır. Koruma uygulamalarının maliyeti yalnız yapıların kültürel önemleri açısından değerlendirilmemeli, onarılan yapıların kullanımları dolayısıyla kazanacakları değerde göz önünde tutulmalıdır. Her iki değer skalası kullanılmadıkça korumanın sosyal sorunları doğru gözlenemez (Tanuğur, 2007:17; Ahunbay, 2004:162).

TASINMAZ KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU'NUN TASINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUMA, BAKIM VE ONARIMLARINA İLİSKİN 28.12.1995 GÜN VE 378 SAYILI İLKE KARARI

D maddesi:

Yeni işlev verilecek yapılarda, yapılacak eklerin niteliği ve tarihi yapıyla bütünleşmesi bir tasarım sorunu olarak tasarımı yapan mimar tarafından önce bir Avan proje niteliğinde hazırlanarak koruma kuruluna sunulacaktır (Tanuğur, 2007:19).

GELENEKSEL MİMARİ MİRAS TÜZÜĞÜ

Madde 5:

Geleneksel yapıların yeni işleve uyarlanması ve yeniden kullanımında, yapılar kabul edilebilir, yaşam standardına yükseltilirken bütünlüğü karakteri ve biçimi saygı görmelidir. Eğer geleneksel biçimler halen kullanılıyorsa, müdahaleler toplumun kabul edeceği bir etik kurallar çerçevesinde yapılabilir (Tanuğur, 2007:19; Ahunbay, 2004:177).

KÜLTÜR VE TABİAT VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU

28.6.1988 TARİH VE 22 SAYILI KARARDA

“Cami ve mescitlerde, cami için yeterli gelmemesi gerekçesiyle ilave yapı veya yıkılarak aynı parselde yenisinin yapılamayacağına; mevcudun korunarak yenilerinin ona yakın başka bir yerde yapılabileceğine. Haremlerde meşruta, dükkân ve kulübe gibi eklemelerin yapılamayacağına; son cemaat mahallerinin camekânla kapatılmalarının uygun olmadığına; minarelere hoparlör konulmamasına; abdest alma yeri vb. yerlerde seramik, fayans gibi yeni döşeme malzemelerinin kullanılmayacağına” (Tanuğur, 2007:19; Onur, 1991:32).

TURİZM TESİSLERİ YÖNETMELİĞİ

“Bakanlıkça desteklenmeleri uygun görülen ve yönetmelikte belirlenmiş olan bu tür nitelikleri tam olarak sağlayamayan ancak yapı, yöre, çevre, sokak, doğa, sanat, tarih gibi özelliği bulunan veya özgünlük, üstün hizmet, ulusal veya uluslararası şöhret gibi nitelikleri nedeniyle işletme özelliği arz eden tesislerdir” tanımı bulunmaktadır. Bu tanım geleneksel dokuların bulunduğu yerlerdeki geleneksel konutların ya da han, medrese vb. anıtsal nitelikli yapıların çağdaş turizm kullanımlarına tahsis edilerek korunmalarını sağlayan çok önemli bir yaklaşımın sonucudur. Turizm potansiyeli olan birçok yerleşmemizde çok sayıda geleneksel yapı bu yaklaşımdan yararlanılarak onarılmış ve kullanıma sunulmuştur (Tanuğur, 2007:20; Madran, 2005:99).

Bazı yapılar, zaman içerisinde özgün işlevini yitirerek yok olmanın eşiğine gelmiştir. Bu tür yapıların yeniden kullanılabilmesi için yapılarda dönüşüme gidilmektedir. Yapı dönüşümlerinde; yapının bulunduğu coğrafi konum, dönüşüm sonrası uygulanacak yapının coğrafi konuma uygunluğu veya işlevin coğrafi konuma uygunluğu ve yapının kültürel kimliği gibi etkenlere dikkat edilmesi gerekmektedir. Mevcut yapının fiziksel durumu, mimari özellikleri ve yapı üzerinde ne gibi değişikliklere

izin verilebileceği konusunda ulusal ve uluslararası yayınlanan tüzüklere dikkat edilerek yapı dönüşümleri gerçekleştirilmektedir. Ayrıca yapılar çevresinden bağımsız olamayacağı için çevresiyle bir bütün halinde incelenmektedir. Yapı dönüşümlerinde mevcut yapının, eski işlevi ve yeni işlevi arasında bağlantı kurulması için yeni işlevin gerekliliklerine göre mekân organizasyonunun yapılması gerekmektedir. İnan (2013:17), korumaya değer bir yapının işlevsel kurguları söz konusu olduğunda orijinal işlev ile yeni işlevin birbiriyle örtüşmesinin beklendiğine dikkat çekmiştir. Bu durma örnek olarak, bir dinlenme tesisinin otel olarak kullanılması sonucunda yapı içerisinde dolaşım sorunlarının oluşabileceğini vermiştir.

İşlevleri dolayısıyla yapılar, boyut ve konumlarına göre şekillenebilmektedir. Yapının bulunduğu konum ve algılanış biçimi, yapının karakteristik kimliğini ortaya koymaktadır. Yapıların mevcut işlevleri ve yapı içerisindeki bölümler, yapının dönüştürüldükten sonraki işlevinin uygulanabilirliği açısından önemli bir etken olmaktadır. Bu duruma örnek olarak İnan (2013:18), tek bölümden oluşan bir tiyatro salonunun bölünerek okul haline getirildiğinde fiziksel yapısının değişmesiyle sahip olduğu orijinal kimlik özelliklerini kaybettiğinden bahsetmiştir.

Yapılar, buldukları dönemin kültürel özelliklerini bünyesinde barındıran ve gelecek nesillere aktarılmasında araç niteliği taşıyan en önemli kültürel miras öğelerinden sayılmaktadır. İnan (2013:19) yapıların, “Üretildikleri dönem ile ilgili somut veriler taşıyan birer tarihsel belge” olarak tanımlanabileceğini söylemiştir. Buna göre yapıların sürekliliğinin sağlanması için yapı dönüşümlerine ihtiyaç duyulmuştur. Yapı dönüşümünün bilinçli bir şekilde yapılması, yapının sürdürülebilirliği açısından olumlu sonuçlanırken, bilinçsiz yapılan dönüşümler yapıların yok olmasına neden olmuştur. İnan (2013:20)’a göre, yapıya verilecek olan yeni işlevde, yapının zaman içinde kazandığı korumaya değer nitelikleri kaybetmemesi ve günümüzde de yapının ömrünü sürdürmesi, yapı dönüşümünün en önemli amacını oluşturmuştur. Yapı Dönüşümü yapılmadan önce mevcut yapıda değerlendirilmesi gereken etkenler şu şekilde sıralanmıştır;

-Yapının Rölöve Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Mevcut yapıya yeni işlev verilmeden önce; yapının yeni işlevine uygun rölöve çalışmasının yapılması, yapının hangi bölümlerine eklentilerin yapılacağı ve hangi bölümlerin yenileneceği ile ilgili ortaya somut bir veri konulması, yapı dönüşümünün olumlu sonuçlanmasında etkili olabilmektedir. İnan (2013:20), tarihi yapıların anıtsal

koruma değeri olmasından dolayı yapının mimarisinde eklenti veya çıkarmaların olmasını kısıtladığından bahsetmiştir.

- Konum ve İşlev Değerlendirilmesi

Mevcut yapıya verilen yeni işlev sonrasında, yapı dönüşümü gerçekleştirmeden önce dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur; yapının konumu ile verilecek olan işlevin uygunluğu olmuştur. İşlevin yapıya uygun olması ancak yapının bulunduğu konum dikkate alındığında işlevin yetersiz kalması, yapı dönüşümünü olumsuz sonuçlandırabilmektedir. İnan (2013:21)'a göre, bir yapının yeniden işlevlendirilmesinde konum ve işlev değerlendirilmesi yapılırken, çevre ve insan psikolojisi göz önünde tutulmalı, ona göre değerlendirilmelerin yapılması gerekmektedir.

-Yapının Mimari Dili

Tarihi yapılar dönüştürülmeden önce, yapının inşa edildiği dönemin mimari dili göz önünde bulundurulmalı ve buna uygun olarak yapı dönüşümleri gerçekleştirilmelidir. Mevcut yapının sahip olduğu mimari dili tekrarlamak veya dönüştürmek farklı müdahale çeşitleri olarak nitelendirilmelidir. Eğer yapının mimari dili tekrarlanmak istenirse, yapılacak veya yapılmış olan eklentilerin ne zaman yapılmış olduğu ile ilgili zaman karmaşasının yaşanabileceğinin yani yapılan eklentilerin şimdi mi yoksa geçmişte mi yapıldığıyla ilgili anlam karmaşalarının ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Öter, 1996'dan akt. İnan, 2013:21). Mevcut yapının mimari dili dönüştürülmek istendiğinde; geçmiş ve günümüz arasındaki zaman farkının anlaşılabilmesi, iki farklı zaman diliminin mimari dilinin birbirinden bağımsız ve birbirlerine karşı saygılı olması ile ortaya konmasının mümkün olabileceğinin altı çizilmelidir (Akbelege, 2004'den akt. İnan, 2013:21).

-Yapı Elemanlarının Değerlendirilmesi

İnan (2013:22) mevcut yapıların, yapısal elemanlarında (zemin, duvar malzemeleri vs.) zamanla kırılma, bozulma veya çürümeler oluşabileceğini söylemiştir. Böyle durumlarda; yapıya uygulanan müdahale sonucunda yapının karakteristik özelliğinin bozulma durumu düşünölmeli ve böyle bir durumla karşı karşıya kalmamak için yeni işlev verilmeden önce yapının duvar, döşeme ve taşıyıcı sistem gibi elemanları incelenmeli, zayıf alanlar müdahale öncesinde tespit edilmelidir. Özellikle tarihi yapı dönüşümlerinde yapının sürdürülebilirliği açısından önemli olan yapı kimliğinin bozulmaması, yapıya uygulanacak olan müdahalelerin geri dönüştürülebilir olması gerekmektedir.

-Dolaşım Elemanlarının Değerlendirilmesi

Yapı dönüşümlerinde; mevcut yapının dolaşım elemanlarının, yeni işlevde yeterli olmaması durumunda, yeni dolaşım elemanları ekleme veya çıkarma yapılabilir. İnan (2013:22) tarihi yapı dönüşümlerinde, mevcut dolaşım şemasının korunması ile yapı dönüşümünden sonra eklenecek olan dolaşım elemanlarının, hem eski hem de yeni işlevde bir düzen oluşturabileceğinden bahsetmiştir.

-İç Mekân Algısının Değerlendirilmesi

İnan (2013:23)'a göre, yapıların mekân içerisinde oluşturdukları doku ve renk değişimleri, mekânın kendine özgü bir kimlik kazanmasına yardımcı olmuştur. Bu yüzden yapılar dönüştürülmeden önce mekânın doku, renk, ışık gibi niteliklerinin Rölöve ve Restitüsyon çalışmalarının incelenmesi gerekmektedir.

2. DİNİ YAPILARDA DÖNÜŞTÜRME

Toplumsal ihtiyaçlar, siyasi ve sosyal değişimler, kentsel yenileme, kültürel aktiviteler ve eğitim gibi etkenler sonucunda insanlar oluşturdukları mekânlar üzerinde zamanla dönüşümler veya yeniden işlevlendirmeler gerçekleştirmeye başlamış, bu şekilde sosyal, kültürel, tarihi ve dini yapı dönüşümleri ortaya çıkmıştır. Dini yapılar, buldukları bölgenin inanç ve kültürünü yansıtan, yapı karakterini belirleyen en önemli mimari unsuru oluşturmuş ve bu sebeple korunmaya değer yapılar arasında gösterilebilmiştir.

Dini yapılarda koruma, yapının bulunduğu bölgeye ve zamanın şartlarına bağlı olarak çeşitlilik gösterebilmiştir. Bir bölgenin dini inancı; zaman içerisinde siyasi, sosyal ve kültürel etkenler dolayısıyla değişiklik gösterebilmiş, bölge halkının azınlık- çoğunluk durumu oluşturmasında, dini yapıların yıkılmasında, yağmalanmasında, dönüştürülmesinde veya yeniden işlevlendirilmesinde etkili olabilmektedir. Örnek olarak, Hristiyan halkının çoğunlukta olduğu bir bölgede inşa edilen kilise ve sinagogların, zamanla o bölgede yaşanan savaşlar ve savaş sonrası yapılan nüfus mübadeleleri sonucunda, yapıların dönüştürülmesi veya tahrip edilmesine neden olabilmektedir. Bu durum, Hristiyan halkının bölgede azınlık durumuna düşmesi veya tamamen bölgeyi terk etmeleriyle inşa ettikleri dini yapıların kullanılmaması, tahrip edilmesi veya ihtiyaçlar çerçevesinde dönüştürülmesine olanak sağlamıştır. Kayseri kiliselerinin korunma durumlarını inceleyen Açıkgöz (2007:158-159) doktora tezinde, yapılan nüfus mübadelesi sonucunda; kiliselerin bir kısmının yıkılmış, bir kısmının camiye çevrilmiş ve bir kısmının kişilere özel mülk olarak satılmış olduğundan bahsetmiştir. Satılan

kiliseler üzerinde yapılan ekleme ve çıkarmaların kilise yapısının özgün niteliğini kaybettirdiğinin bir kısmının tahribatlar sonucunda günümüze sadece kalıntılarının kaldığının altını çizmiştir. Ayrıca Açıkgöz (2007), Rumların mübadele değişimi öncesinde, Kayseri kiliselerinin cami olarak kullanılmaması için, ‘Yalvarım kiliseye cami olmasın, bilmedik milletler namaz kılmasın, bakınız kiliseye kimse kalmasın...’ gibi ağıtlar yaktıklarından, Müslümanların eline geçmemesi için ikonaları yaktıklarından ve kilise çanlarını söktüklerinden bahsetmiştir. Dini yapılarda koruma, eski yapı korumaları olarak nitelendirilmektedir. Dini yapıların bozulma nedenleri şu şekilde sıralanmıştır;

-Yapısal Bozulmalar

➤ Zemin Kaynaklı hasarlar;

Açıkgöz (2007:160)’ün çalışmasında bahsettiği Kayseri de bulunan Darsiyak kilisesinin bazı duvarları, orta nef tonozunun köşeleri ve döşemedeki çatlaklar, zemindeki farklı oturmaların sonucunda oluşan hasarlara örnek olarak verilebilmektedir. Eğimli bir araziye oturan bu yapı, büyük bir deprem atlatmış ve hasar almıştır. Bakım yapılmaması dolayısıyla çatlakları genişlemiştir.

-Dış Etkenlerden Kaynaklanan Bozulmalar

➤ Doğal Etkenlerden Kaynaklanan Bozulmalar;

Yağmalama, Vandalizm ve bakımsızlık gibi nedenlerle çatıları yıkılan dini yapılar, doğal etkilere açık hale gelmektedir. Yapıların çatılarının yıkılması ile yapının hava koşullarından olumsuz etkilenmesi, su alması, aşınması, çiçeklenmesi, yosunlaşması ve döküntülerin olması gibi sonuçlarla karşılaşılabilir. Bu bozulmaya Açıkgöz (2007:161)’ün doktora tezinde bahsettiği Talas Panagia Kilisesi’nin zamanla doğal etkenlerden kaynaklı duvarlarının yosunlaşması, çiçeklenmesi, sıvalarının kabarması ve duvarlarında dökülmelerin oluşması örneği verilebilmiştir.

➤ Yapay Etkenlerden Kaynaklanan Bozulmalar;

a) İşlev Değişikliği ve Kötü Onarımdan Kaynaklanan Bozulmalar: Dini yapıların özgün işlev ve kullanıcılarını kaybetmeleri sonucunda yapılarda çeşitli bozulmalar oluşabilmektedir. Açıkgöz (2007:161-163), Kayseri’de bulunan kiliselerin zamanla depo, sanat okulu, toplantı salonu, kütüphane gibi amaçlarla kullanıldığından ve yapılara uygulanan müdahalelerden sonra yapı kimliğinin bozulduğundan bahsetmiştir. Kayseri’deki Ağırnas Agios Prokopios kilisesinin koruma amacıyla döşemesinin kaplanması, eklenen pencere ve kapı doğramalarının silikonla tutturulması, yapıyı

koruma durumundan çok kötü tamir niteliği taşıyan örneklerden biri olarak gösterebilmiştir.

b) Vandalizm ve Yağma; Dini yapı bozulmalarında Vandalizm (bilerek ve isteyerek herhangi bir şeye zarar vermek)'in etkisi oldukça büyüktür. Bu duruma Açıkgöz (2007:164)'ün doktora tezinde bahsettiği Kayseri'deki Germir Panagia, Agios Teodoras gibi kilise yapılarının malzemelerinin alınması ve başka yapılarda kullanılması, duvar ve döşemelerdeki resimlerin ve bezemelerin üzerinin karalanması ve kazınarak tahrip edilmesi örneği verilebilmiştir.

c) Bayındırlık Hareketleri; Dini yapıların buldukları bölgelerde, yaşam standartlarını yükseltmek, toplumun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yapılan bayındırlık hareketleri sonucunda, kiliselerin yıkılarak yerine konut veya otellerin yapılması, camilerin yıkılması gibi çeşitli kültürel kimlik açısından zengin mimari unsurların ortadan kaldırılmasıyla dini yapılara zarar verilebilmektedir. Açıkgöz (2007:164-165), dini yapıların kültürel zenginlikleri açısından bozulmamaları ve gelecek nesillere aktarılmaları için, genel bozulma nedenlerinin belirlenmesi gerektiğinden bahsetmiştir.

2.1. DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLME SÜRECİ VE NEDENLERİ

Dini yapılar, doğal ve yapay etkenlerden kaynaklanan bozulmalar sonucunda kullanıcılarını ve işlevlerini kaybetmeleriyle kullanılamaz hale gelmektedir. Böylece kültürel zenginlik açısından önemli olan birçok yapı, gelecek nesillere aktarılamadan yok olup gitmektedir. Dini yapıların yok olup gitmesini önlemek, kültürel mirasa sahip çıkmak amacıyla yapılarda dönüştürmeler gerçekleştirilebilmektedir. Dini yapıda dönüşümün asıl amacı, her hangi bir kâr elde etmek değil, mevcut yapının idame edebilmesi için yapının estetik, fonksiyonel ve teknik açıdan kaldırabileceği yeni işlevlerin verilerek yapının sürdürülebilirliğini sağlayabilmektir.

Dini yapıların dönüştürülme sürecinde, mevcut yapı dönüştürülmeden önce ve dönüştürüldükten sonra dikkat edilmesi gereken bazı durumlar; mevcut yapının teknik yapısına uygun, mekân gereksinimlerini karşılayabilecek, mekân dolaşımına uyum sağlayabilecek, yapının çevresiyle bağının kopmasına engel olabilecek yeni işlevler verilmesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Dini yapıya uygun yeni işlevin verilmesinden sonra, yapıya uygulanacak olan işlevin gereksinimlerini karşılamak için yapının iç mekân sistemine, strüktür sistemine, tesisat sistemine yönelik çalışmalar, dış cephe çalışmaları ve aydınlatma sistem elemanları gibi etkenleri karşılamak amacıyla yapılacak olan uygulamaların belirlenmesi gerekmektedir. Dini yapıların, gelecek nesillere aktarılması

gereken kültür zenginliği olduğunun farkına varılması, yapıya eklenecek olan gereksiz eklentilerden kaçınılması, yapı bütünlüğünü bozacak her türlü uygulamadan uzak durulması gerektiğinin altı çizilmelidir. Yapı dönüşümlerinin genel nedenlerine verilebilecek örnek yapılar tablolar halinde listelenmiştir (Tablo 2-15).

Tablo 2. Aksaray Aziz Gregorius Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	Aziz Gregorius Kilisesi
	Yapının Günümüzdeki Adı	Güzelyurt Camii
	Yapım Yılı	385
	Dönüştürme Tarihi	1925
	Dönüştürme Nedeni	Nüfus Mübadelesi
	Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
	Yapının Plan Tipi	Kapalı Yunan Haçı Planlı

Kaynak: Pekak, 2009:257-259.

Tablo 3. Nevşehir Meryem Ana Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	Meryem Ana Kilisesi
	Yapının Günümüzdeki Adı	Hapsene Kilisesi
	Yapım Yılı	1894
	Dönüştürme Tarihi	1925
	Dönüştürme Nedeni	Nüfus Mübadelesi
	Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Hapishane - Kullanılmıyor
	Yapının Plan Tipi	Bazilikal Plan Tipi

Kaynak: Pekak, 2009:260.

Tablo 4. Kayseri Talas Panagia Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	Talas Panagia Kilisesi
	Yapının Günümüzdeki Adı	Yaman Dede Camii
	Yapım Yılı	1886
	Dönüştürme Tarihi	1925
	Dönüştürme Nedeni	Nüfus Mübadelesi
	Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
	Yapının Plan Tipi	Yunan Haçı Planlı

Kaynak: Açıkgöz, 2007:32-34.

Tablo 5. Yozgat Agios Georgios Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	Agios Georgios Kilisesi
	Yapının Günümüzdeki Adı	Taşlık Köyü Camii
	Yapım Yılı	1840
	Dönüştürme Tarihi	1923
	Dönüştürme Nedeni	Nüfus Mübadelesi
	Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
	Yapının Plan Tipi	Üç Nefli Merkezi Planlı

Kaynak: Açıkgöz, 2007.

Tablo 6. Kayseri Aziz Basileos Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

Yapının Eski adı	Aziz Basileos Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Kavaklı Camii
Yapım Yılı	19. yy ikinci yarısı
Dönüştürme Tarihi	1923
Dönüştürme Nedeni	Nüfus Mübadelesi
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
Yapının Plan Tipi	Üç Nefli Bazilikal Planlı

Kaynak: Açıkgöz, 2007.

Tablo 7. Kıbrıs Ayasofya Katedrali Dini Yapı Dönüşümü

Yapının Eski adı	Kıbrıs Ayasofya Katedrali
Yapının Günümüzdeki Adı	Selimiye Camii
Yapım Yılı	1209
Dönüştürme Tarihi	1570
Dönüştürme Nedeni	Lefkoşa'nın Türklerin Hâkimiyetine Geçmesi
Yapının Eski İşlevi	Katedral
Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
Yapının Plan Tipi	-

Kaynak: <https://www.bursaport.com/yazarlar/suat-oktay-senocak-20/hangi-camiler-kilise-hangi-kiliseler-camiye-cevrildi-2681>.

Tablo 8. İzmir Aya Haralambos Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

Yapının Eski adı	Aya Haralambos Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Aya Haralambos Kültür Merkezi
Yapım Yılı	1832
Dönüştürme Tarihi	-
Dönüştürme Nedeni	Yapı Konumunun Uygunluğu
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Kültür Merkezi
Yapının Plan Tipi	Bazilikal Planlı

Kaynak: Dedeoğlu, 2012:142.

Tablo 9. Balıkesir Tarksiyarhis Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

Yapının Eski adı	Tarksiyarhis Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Tarksiyarhis Anıt Müzesi
Yapım Yılı	1844
Dönüştürme Tarihi	2013
Dönüştürme Nedeni	Konumunun Uygunluğu
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Anıt Müze
Yapının Plan Tipi	Bazilikal Planlı

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/balikesir/gezilecekyer/taksiyarhis-kilisesi> .

Tablo 10. Trabzon Ayasofya Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	Trabzon Ayasofya Kilisesi
	Yapının Günümüzdeki Adı	Trabzon Ayasofya Camii
	Yapım Yılı	1245-1255
	Dönüştürme Tarihi	1461
	Dönüştürme Nedeni	Bölgenin Fethedilmesi
	Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
	Yapının Plan Tipi	Kapalı Yunan Haçı Planlı

Kaynak: <https://www.bursaport.com/yazarlar/suat-oktay-senocak-20/hangi-camiler-kilise-hangi-kiliseler-camiye-cevrildi-2681>.

Tablo 11. İznik Ayasofya Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	İznik Ayasofya Kilisesi
	Yapının Günümüzdeki Adı	İznik Ayasofya Camii
	Yapım Yılı	MS. 7.yy
	Dönüştürme Tarihi	1331
	Dönüştürme Nedeni	Bölgenin Fethedilmesi
	Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
	Yapının Plan Tipi	Bazilikal Planlı

Kaynak: <https://www.bursaport.com/yazarlar/suat-oktay-senocak-20/hangi-camiler-kilise-hangi-kiliseler-camiye-cevrildi-2681>.

Tablo 12. Balıkesir Ayışığı Manastırı Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	Ayışığı Manastırı
	Yapının Günümüzdeki Adı	Ayışığı Müzesi
	Yapım Yılı	16. yy
	Dönüştürme Tarihi	2003(özel mülk)-2011(Müze)
	Dönüştürme Nedeni	Nüfus Mübadelesi
	Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Müze
	Yapının Plan Tipi	-

Kaynak: <https://blog.biletbayi.com/ayvalik-tarihi-yerler.html/> .

Tablo 13. İspanya Kurtuba Camii Dini Yapı Dönüşümü

	Yapının Eski adı	Kurtuba Camii
	Yapının Günümüzdeki Adı	Cordoba Katedrali
	Yapım Yılı	786
	Dönüştürme Tarihi	1236
	Dönüştürme Nedeni	Bölgenin Fethedilmesi
	Yapının Eski İşlevi	Cami Mimarisi
	Yapının Yeni İşlevi	Katedral
	Yapının Plan Tipi	-

Kaynak: <https://www.bursaport.com/yazarlar/suat-oktay-senocak-20/hangi-camiler-kilise-hangi-kiliseler-camiye-cevrildi-2681>.

Tablo 14. İtalya Chiesa di S. Maurizio Kilisesi Dini Yapı Dönüşümü

Yapının Eski adı	Chiesa di S. Maurizio Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Chiesa di S. Maurizio Müzesi
Yapım Yılı	18. yy
Dönüştürme Tarihi	-
Dönüştürme Nedeni	Yapı Konumunun Uygunluğu
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Müzik Müzesi- Sergi Alanı
Yapının Plan Tipi	Bazilikal Planlı

Kaynak: Dedeoğlu, 2012:58.

Tablo 15. İzmir Aziz John Baptist Katedrali Dini Yapı Dönüşümü

Yapının Eski adı	Aziz John Baptist Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Büyük Ömer Camii
Yapım Yılı	-
Dönüştürme Tarihi	1187 - 1197 - 1291
Dönüştürme Nedeni	Bölgenin Fethedilmesi
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
Yapının Plan Tipi	-

Kaynak: <https://www.bursaport.com/yazarlar/suat-oktay-senocak-20/hangi-camiler-kilise-hangi-kiliseler-camiye-cevrildi-2681>.

Dini yapıların genel olarak dönüştürülme nedenlerine bakıldığında; yapıların zamanla doğal ve yapay etkenler sonucunda yapı bütünlüğünün bozulması, yapıların mevcut işlevlerini yitirmeleri veya kullanıcılarını yitirmeleri sonucunda yeni kullanıcıların ihtiyaçlarına yönelik yapıyı tekrar kullanıma kazandırabilmek, yapının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla dini yapı dönüşümleri gerçekleştirilmiştir. Verilen örneklerde de görüldüğü üzere yapılar çoğunlukla siyasi etkenlerden dolayı dönüştürülmüş, yapılan yanlış dönüşümler yapıların yok olmasına neden olmuştur.

2.2. DİNİ YAPILARDA DÖNÜŞTÜRME SONRASI YAPI ANALİZİ KRİTERLERİ

Toplumun ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilen yapılar zamanla siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisi ile değişime uğramakta, yıkılmakta veya çeşitli bozulmalar yaşamaktadır. Yapıların yaşadığı olumsuz etkiler sonucunda, işlevini ve kullanıcılarını yitirmiş ancak fiziksel yapı bütünlüğünü korumuş yapılar, dönüştürülerek veya yeniden işlevlendirilerek halkın ihtiyaçlarını karşılamaktadır. İşlevlendirilen mevcut yapının önceki işlevinden farklı bir işlevde kullanılabilir olması yapının teknik, estetik ve fonksiyonel açıdan analizinin yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Dönüştürülen yapıların; ilerleyen dönemlerde herhangi bir problem oluşturmaması, yapının işlevin gerektirdiği şekilde topluma hizmet edebilmesi, işlev ve yapı uyumunun sağlanması açısından analiz bileşenleri öncelik oluşturmaktadır.

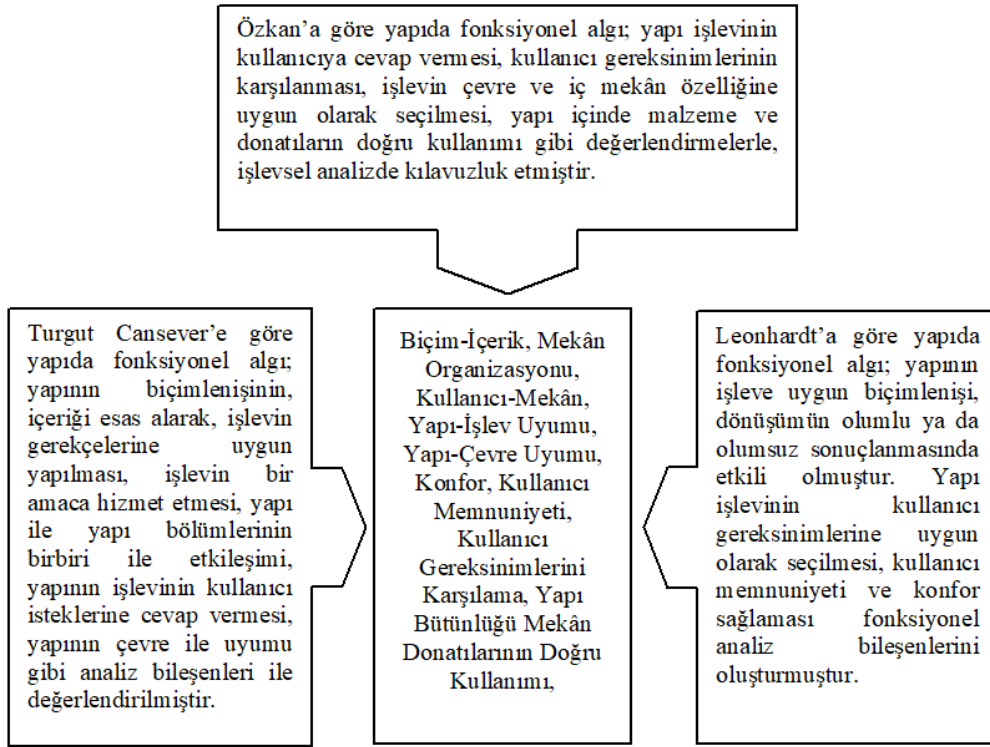
Özellikle kültürel açıdan süreklilik arz eden dini yapıların, bölgenin inanç sisteminin değişmesi ile birlikte, yapının değişen bölge halkının inançlarına uygun olarak dönüştürülmesine ve kullanıcıya hizmet verebilmesine ilişkin mimari ölçekte analiz edilmesi önemlidir. Bu bağlamda, tez çalışmasında analiz bileşenleri; teknik analiz, estetik analiz ve fonksiyonel analiz olarak üç başlıkta değerlendirilmiş ve aşağıda verilen sorulara cevap aranmıştır.

- Mevcut yapı kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda mıdır?
- Mevcut yapının durumu, verilecek yeni işlevin gereksinimlerini karşılayabilecek durumda mıdır?
- Mevcut yapının teknik, estetik ve işlevsel değerleri, yeni işlevin avantaj ve dezavantajlarını belirlemede etken olabilmiş midir?

2.2.1. Fonksiyonel Analiz

Mevcut yapıya verilen işlev sonrası analizlerin başında gelen fonksiyonel (işlevsel) analiz, mekân-kullanıcı ilişkisi açısından önemli bir bileşeni oluşturmaktadır. Aydın (2010) çalışmasında, dönüştürülecek olan mevcut yapının, verilecek olan yeni işlevin gerektirdiği ihtiyaçları karşılayabilecek durumda olup olmadığının, yapı dönüştürülmeden önce kontrolünün sağlanmasının önemli olduğunu altını çizmiştir. Bu durum yapı dönüşümlerinde işlevsel sürdürülebilirlik açısından önemli bir etkeni oluşturmaktadır. Mevcut yapının mekânsal durumunun belirlenmesi, dönüştürülecek olan yeni işleve uygunluğu ve kullanıcı memnuniyeti ön planda tutulmalıdır. Aydın (2010), fonksiyonel analiz bileşenlerine uyum sağlanmasıyla mevcut yapıda koruma-kullanım dengesinin sürdürülebilirliğinin sağladığını belirtmiştir (Aydın vd., 2010:9-11). Yapılan Literatür araştırması sonucunda, fonksiyonel analiz kavramının alt başlıkları oluşturulmuştur. Fonksiyonel Analiz Bileşenleri Şekil 41 de verilmiştir.

Şekil 41. Fonksiyonel Analiz Bileşenleri

2.2.2. Teknik Analiz

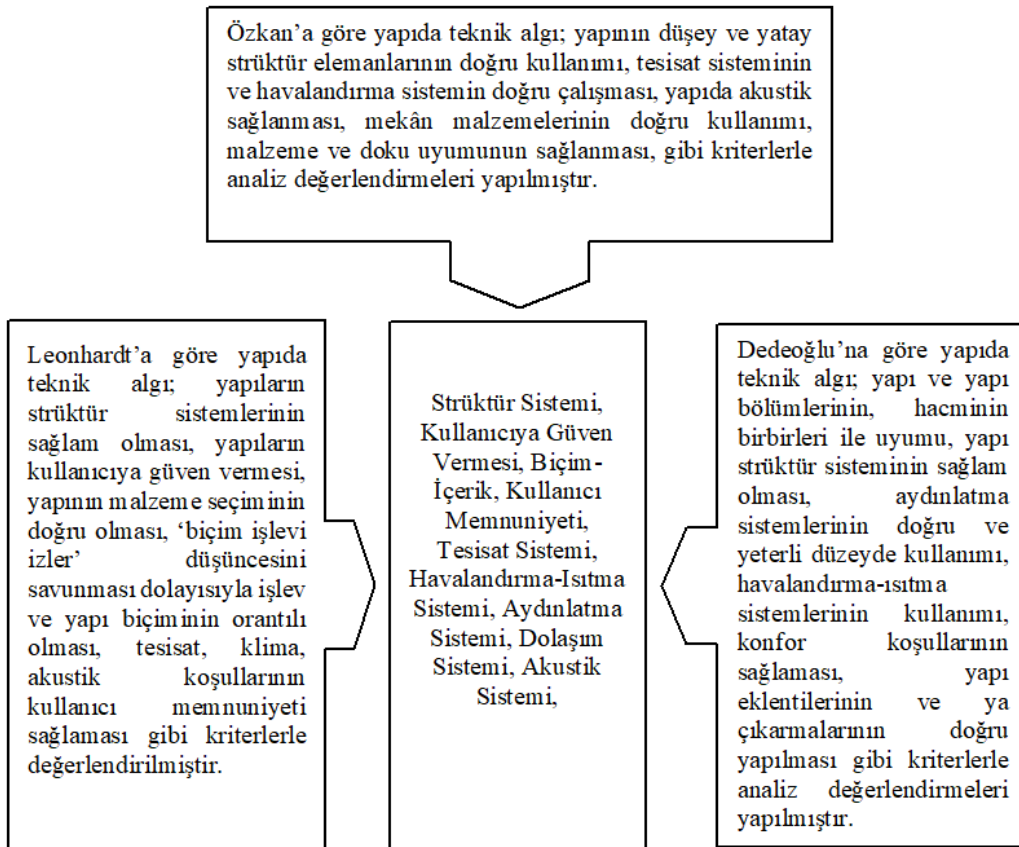
Mevcut yapının, dönüştürülmeden önce teknik analizinin incelenmesi, yapıya uygulanacak olan yeni işlevin belirlenmesinde ve yapıya uyarlanmasında daha etkili olmaktadır. Dedeoğlu (2012:36) mevcut yapının dönüştürülmeden önce; tarihi değerinin, koruma durumunun, yapısal özellikleri hakkında Rölöve ve Restitüsyon çalışmalarının incelenmesinin yapının detaylı tanınmasında etkili olacağını belirtmiştir. Rölöve çalışmasını, mevcut yapının çizimleri ve fotoğrafları, Restitüsyon çalışmasını ise mevcut yapının ilk halini yani eklentilerin yapılmadığı halinin çizimleri oluşturmaktadır. Mevcut yapı hakkında detaylı bilgi edinmek için Rölöve çalışmasının yapılması, önceki Rölöve çalışmalarının incelenmesi, yapının mimari bileşenlerinin gözden kaçırılmaması için önem arz etmektedir. Restitüsyon çalışması ile yapıya eklenen veya çıkarılan bölümlerin hangi oranda yapıldığı veya yapılabileceği hakkında detaylı bilgi edinilebilmektedir.

Dedeoğlu (2012), mevcut yapıda Rölöve ve Restitüsyon çalışması ile yapılan mimari analiz, yapının plan ve cephe detaylarıyla oluşturduğu mimari dili ortaya koyduğunu söylemiştir. Mimari yapısı ve kültürel öğeleri nedeniyle korunması gereken yapılarda, yeni işlevin mevcut yapının tarihi-kültürel yapısına zarar vermeden yapılması gerekmektedir. Bu tür tarihi binaların, nesiller boyu aktarılması için binanın işleve değil işlevin binaya ayak uydurması gerekmektedir. 1. Grup olarak adlandırılan tarihi yapılar

üzerinde herhangi bir müdahalenin yapılmaması gerekmektedir. Çeşitli doğal veya yapay etkenler, yangın, bakımsızlık, yağmalama gibi olaylardan etkilenen 1. Grup bir yapının orijinal haline uygun yeterli verinin bulunmaması halinde 2. grup yapı olarak gruplandırılmış ve bu yapılarda, yeni bir iç düzenleme yapılmasına izin verilebilmiştir (Ahunbay, 2007'den akt. Dedeoğlu, 2012:36).

Mevcut yapıya yeni işlev verilirken dikkat edilmesi gereken bir diğer etken; yapının mevcut hacmi ve bölümlerinin, yeni işlev ve gerektirdiği bölümlendirmelerle uyum sağlayacak olabilmesidir. Dedeoğlu (2012:36), mevcut yapı üzerindeki mekân müdahalelerini gerçekleştirirken, mekânı oluşturan elemanların döşeme, duvar ve çatı gibi elemanlarına yapılan herhangi bir müdahale ile mekânın sahip olduğu tarihi-kültürel kimliği yok etmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Yapılan Literatür araştırması sonucunda, teknik analiz kavramının alt başlıkları oluşturulmuştur. Teknik Analiz Bileşenleri Şekil 42 de verilmiştir.

Şekil 42. Teknik Analiz Bileşenleri

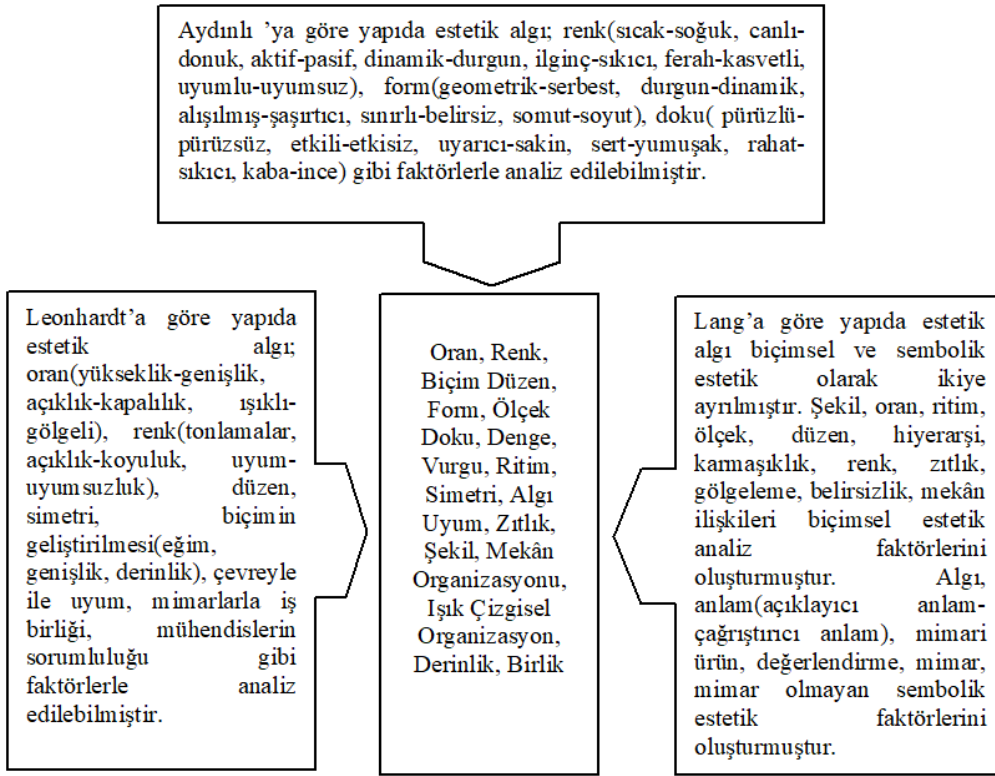

2.2.3. Estetik Analiz

Dönüştürülen mevcut yapının, teknik ve fonksiyonel açıdan kullanıcılarına hizmet etmesinin yanı sıra estetik açıdan da kullanıcıyı memnun etmesi gerekmektedir. Dedeoğlu (2012), bir yapının mimari bir yapıt olabilmesi için; kullanılabilirlik, sağlamlık ve bunların yanı sıra birtakım değerleri içermesi gerektiğinden aynı zamanda bu değerlerin kullanıcılarını etkilemesi ve görsel zevk vermesi gerektiğinden bahsetmiştir (Temiz, 2009'dan akt. Dedeoğlu, 2012:37). Mevcut yapının tasarımı, kullanılan malzemeler, malzemelerin birbirleri ile uyumu, seçilen renkler, dekoratif öğeler gibi etkenlere dikkat edilerek seçilmesi ve uygulanması ile oluşmaktadır. Dedeoğlu (2012), estetik kavramının genel anlamının 'duyulara seslenebilme' olduğunu söylemiştir. Mevcut yapının estetik bileşenleri karşılaması, kullanıcıların estetik algılarını tatmin edebilmesi, mekân-kullanıcı-algı üçlüsünde bir bağ kurmasında etkili olabilmektedir.

Temiz (2009) çalışmasında, bu etkenlerin alt başlıkları olarak; Renk için; sıcak-soğuk, canlı-donuk, aktif-pasif, dinamik-durgun, ilginç-sıkıcı, ferah-kasvetli, uyumlu-uyumsuz, gibi özellikleri incelemiştir. Form için; geometrik-serbest, durgun-dinamik, alışılmış-şaşırtıcı gibi kavramları incelemiştir (Aydınlı, 1986'dan akt. Temiz, 2009:71). Doku için; pürüzlü-pürüzsüz, etkili-etkisiz, uyarıcı-sakin gibi değerleri ele almıştır. Temiz (2009:73), fiziksel olarak görme eyleminin gerçekleşmesi ve yapının iç mekânının algılanması için ışığa ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Işık ve aydınlatma, yapının bütünüyle estetik algılanmasının gerçekleşmesi açısından önemli bir bileşeni oluşturmuştur. Yapı estetik analizinde dikkat edilmesi gereken diğer bir unsuru 'renk' olgusu oluşturmaktadır. Mekân için de olumlu algılama yapılabilmesi için renk uyumunun iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Yapılan Literatür araştırması sonucunda, estetik analiz kavramının alt başlıkları oluşturulmuştur. Estetik Analiz Bileşenleri Şekil 43 de verilmiştir.

Şekil 43 Estetik Analiz Bileşenleri

Analiz bileşenleri, bir yapının başka bir yapıya dönüşmesi sürecinde, mevcut yapının sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemeden, doğru yöntemlerle yeni işleve uygun bir yapı ortaya konmasında etkili olmaktadır. Örnek olarak Dedeoğlu (2012:213-216)'nun yüksek lisans tezinde incelediği, Sivrihisar Ermeni Kilisesinin iç mekân müdahalesine yönelik analiz bileşenlerine baktığımızda;

Teknik Analiz; Yapının teknik analizinde incelenen Rölöve ve Restitüsyon çalışmalarına göre; yapıya herhangi bir bölücü duvar eklenmediği, yeni işlevin gerektirdiği mekân bölümleri için mevcut yapı bölümlerinin kullanıldığı ifade edilmiştir. ÇE-MİM Mimarlık ve Restorasyon Firmasının hazırladığı Restorasyon projesine göre; aydınlatma, teknik servis ve ısıtma gibi hizmetlerin yapının orijinal haline zarar vermeyen teknikler kullanılarak yapıldığı, yapının büyük olması nedeniyle ısıtma sisteminde sorun yaşandığı ve VFR klima sistemi kullanılarak sorunun çözüldüğü belirtilmiştir.

Fonksiyonel Analiz; Dönüştürülen yapılarda, kullanıcı ve işlev uyumuna dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiş, bu yapıda mekân donatıları ile ilgili herhangi bir proje hazırlanmadığından bahsedilmiştir. Mekân donatılarına ilişkin bir proje hazırlanmaması; yapıya verilecek olan yeni işlevin Restorasyon sonrasında karar verilecek olmasıdır.

Estetik Analiz; Dönüştürülen veya yeniden işlevlendirilen yapının, teknik ve fonksiyonel anlamda kullanıcılarına hizmet etmesinin yanı sıra estetik anlamda da kullanıcıyı memnun etmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Bir yapının, nitelikli mimari bir yapıt olabilmesi için kullanılabilirlik, sağlamlık gibi değerleri içermesi gerekirken aynı zamanda bu değerlerin kullanıcılarını estetik bağlamda etkilemesi, bulunduğu çevreye görsel zenginlik katması gerekmektedir. Bu yapının estetik analizi yapıldığında, rölöve ve restitüsyon çalışmalarının karşılaştırılması sonucunda; yapının bazı bölümlerinde görünen taş duvarların üzerinin tamamen sıva ile kapatılması, mevcut yapıdan farklı bir algı oluşturmaya neden olmuş ve bu durumun yapının tarihi değerine zarar verebilmiş olabileceğinin altı çizilmiştir.

3. BÖLÜM

DİNİ YAPILARIN DÖNÜŞTÜRÜLMESİNDE MEVCUT YAPI BİLEŞENLERİNİN YENİ İŞLEVDEKİ KAŞILIKLARI: KİLİSE VE CAMİ DÖNÜŞÜMLERİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, dini yapıların dönüştürülmesi sürecinin değerlendirilmesi ve bu dönüşümler sonucunda dönüştürülen yapılardaki yapı bileşenlerinin işlev karşılıklarının fonksiyonel, teknik ve estetik açıdan olumlu veya olumsuz etkilerinin irdelenmesidir. Kapsamı biraz daha sınırlandırabilmek ve detaylı inceleme yapabilmek amacıyla alan çalışması olarak, kiliselerin camiye dönüştürülmesi üzerinde fazlaca durulmuş, çeşitli bölgelerden örnekler verilerek çalışma desteklenmiştir. Yüzyıllardır süre gelen yapı dönüşümleri ve yeniden işlevlendirmeler sonucunda, yer yer olumlu ve olumsuz sonuçlarla karşılaşmıştır.

Yapıların dönüştürülme sürecinde; yapının iyi analiz edilmesi, işlevlendirmenin bir temele dayandırılarak yapılması, yapıların koruma durumlarının değerlendirilmesi gibi etkenlere dikkat edilerek yapılan dönüşümler olumlu sonuçlanırken, yapının gelişmiş güzel dönüştürülmesi, işlevin yapıya uygun seçilmemesi, yapının orijinal yapı kimliğine zarar verilmesi ile birçok yapı olumsuz yapı dönüşümüne maruz kalmıştır. Yeniden işlevlendirme üzerine yapılmış birçok çalışmanın yanı sıra dini yapıların dönüştürülmesi özelinde detaylı bir çalışmanın olmaması, çalışmayı önemli kılmıştır. Dini yapıların dönüştürülme süreci, tarihi yapılardan farklı bir boyutta ele alınmıştır. Geleneksel tarihi yapılar, kendi işlevlerinden çok daha farklı işlevlere dönüştürülebilirken, dini yapılar yapı kimliği dolayısıyla genellikle bulunduğu bölgenin çoğunluk durumuna ve halkın inancına yönelik başka bir ibadet mekânına dönüştürülmüştür.

Çalışma aşamasında; dini yapılardan, kilise ve cami yapılarından detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Ayrıca, Dini yapılar nasıl dönüştürülmüştür? Dini yapılar neden dönüştürülmüştür? Dini yapılar dönüştürülürken nelere dikkat edilmiştir? Dini yapı dönüşümleri doğru bir biçimde uygulanmış mıdır? Dini yapı dönüşümlerinde genellikle hangi faktörler etkili olmuştur? Dönüştürülen dini yapılardaki bileşenler hangi işlevlere karşılık vermiştir? Dönüştürülen dini yapıdaki yapı bileşenleri işlev karşılıklarına uygun olarak yapı bütünlüğünü korumuş mudur? Dini yapı dönüşümlerinde yapı analizi bileşenlerine dikkat edilmiş midir? (...) gibi sorulara cevaplar aranmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Yüzyıllardır insanlar, yaşamak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli yapılar üretmiştir. Değişen koşullar, ihtiyaçlar, sosyal ve toplumsal yapı değişimleri, siyasi olaylar, kentsel yenileme, kültürel aktiviteler, ticari işlevler, eğitim gibi etkenler sonucunda insanlar ürettikleri mekânlar üzerinde zamanla dönüşümler veya yeniden işlevlendirmeler gerçekleştirmiştir ve bu şekilde yapı dönüşümleri ortaya çıkmıştır.

Ülkemizin farklı illerindeki, dini yapı dönüşümleri ve bu yapıların dönüştürülme nedenleri, nasıl dönüştürüldükleri, koruma durumları gibi etkenler literatür kapsamında incelenmiştir. Yapıların dönüştürülme nedenleri ve yapı dönüşümü sonrasındaki işlev karşılıklarının daha detaylı incelenebilmesi amacıyla tez kapsamı sınırlandırılarak Balıkesir, İznik ve Trabzon illerinden dönüştürülmüş kilise-cami örnekleri incelenmiştir.

Tezin birinci bölümünde; dini yapı, kilise ve cami mimarisi, kilise ve cami bölümlerinin detaylı olarak literatür taramasına, dini yapıların ortaya çıkış biçimleri, mimari oluşumları ve mimari gelişimleri ile ilgili temel kavramlara yer verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde; yapıların genel olarak dönüşüm ve yeniden işlevlendirilme nedenlerinden, yapı dönüşümlerinde dikkat edilecek hususlardan bahsedilmiş, daha sonra yapı dönüşümleri dini yapıların dönüştürülmesi özeline indirgenmiştir. Dini yapılar özelinde, yapıların dönüştürülme nedenleri, dönüştürülme süreci ve dönüşüm sonrası yapı analizi bileşenlerinden bahsedilmiştir. İncelenen örnek dini yapı dönüşümleri üzerinden analizler yapılmış ve genel yapı dönüşüm nedenleri ortaya konulmuştur.

Tezin üçüncü bölümünde; çalışmanın konusu, amacı ve önemi, kapsam ve sınırlılıkları, yöntemi ve kuramsal çerçevesinden bahsedilmiştir. Araştırma bulgularında ortaya konulan analiz bileşenleri ile çalışmanın ana konusu ve çalışma alanı olan Trabzon Ayasofya Camii, İznik Ayasofya Camii, Balıkesir Saatli Camii ve Çınarlı Camii fonksiyonel estetik ve teknik analiz çerçevesinde incelenmiştir. Analizler sonucunda elde edilen veriler sonuç olarak değerlendirilmiş, öneriler ve araştırmada yararlanılan kaynakçalar eklenmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma kapsamında, temel terimlere ve kavramlara açıklık getirmek, tez konusunun daha detaylı anlaşılabilmesi açısından literatür taramasıyla tanımlara yer verilmiştir. Tez konusunun literatür kısmı anlatıldıktan sonra alan çalışmasına geçilmiştir. Çalışmada, veri toplama yöntemi uygulanmış, veri toplama yöntemlerinden gözlem ve içerik analiz yöntemi ile alan çalışması yapılmıştır.

İnceleme alanı olan; Saatli Kilise Camii, Çınarlı Camii, Trabzon Ayasofya Camii, İznik Ayasofya Camii kilise-cami yapı dönüşümlerinin sosyo-kültürel araştırmaları ile elde edilen verilere dayanarak yapıların dönüşüm öncesi ve sonrası analizleri yapılmıştır. Mevcut yapıların, Restorasyon projelerinin teknik analizlerinin yanı sıra, mekân içerisinde, mevcut bileşenlerinin işlev karşılıklarının teknik, estetik ve fonksiyonel açıdan olumlu veya olumsuz analizleri yapılmıştır. Öncelikle yapılar ile ilgili envanter fişleri hazırlanmış, yapıların iki boyutlu proje çizimleri üzerinden teknik analizler, mekân içerisinde gözlem tekniği uygulanarak yapıların iç ve dış mekân analizleri yapılmıştır. İçerik analizi yöntemi ile yapının dönüşüm öncesi ve sonrası analizleri tablolar halinde hazırlanmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

İNCELENEN DİNİ YAPI DÖNÜŞÜM ÖRNEKLERİ

Tarihi süreçte toplumların siyasi, sosyal ve ekonomik boyuttaki değişimleri ve gelişimleri bağlamında dini yapı dönüşümleri gerçekleştirilmiştir. Dönüştürülen yapıların bir kısmı yeni işlevde kullanılmaya devam ederken, bir kısmı tekrar işlev değişikliği ve yapı dönüşümlerine maruz kalmış, bir kısmı ise kullanılamaz hale gelerek sürdürülebilirliğini kaybetmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Balıkesir, İznik ve Trabzon illerinden incelenen kilise-cami yapı dönüşüm örneklerinin sürdürülebilirliği; yapıların teknik, estetik ve fonksiyonel analizleri ile detaylandırılarak incelenmiştir. Yapı dönüşümlerinde, yapı gereksinimlerini karşılamak, yanlış yapı dönüşümleri yapmamak adına teknik, fonksiyonel ve estetik analizlerin yeri oldukça önemli olmuştur. Teknik analizlerde; yapının strüktür sistemi, aydınlatma-tesisat-akustik sistemleri, kullanıcı memnuniyeti gibi etkenler göz önünde bulundurulmuştur. Fonksiyonel analizlerde, kullanıcı gereksinimlerini karşılama, biçim-içerik, mekân organizasyonu, yapı-işlev uyumu, yapı bütünlüğü ve yapının sürdürülebilirliğini sağlamak gibi etkenler göz önünde bulundurulmuştur. Estetik analizlerde; renk, oran, denge, düzen, biçim, form, ölçek,

doku, ritim, simetri, birlik, algı, zıtlık, uyum, şekil ve vurgu gibi faktörlere dayanılarak analizler yapılmıştır. Analiz edilen yapı dönüşüm örnekleri tablo 16 da sunulmuştur.

Tablo 16. Yapı Dönüşüm Örnekleri

YAPININ ADI	YAPIM TARİHİ	YAPI GÖRSELİ	
Trabzon Ayasofya Kilisesi	1245-1255		
Hagios İoannes Kilisesi	1870		
İzmit Ayasofya Kilisesi	M.S 8. yy		
Hagios Georgios Kilisesi	18. yy - 19.yy		

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/6377/trabzon-ayasofya-muzesi>, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/balikesir/gezilecekyer/saatli-kilise-camisi>, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/znik-ayasofya>, Kişisel Arşivden.

4.1. TRABZON AYASOFYA KİLİSE-CAMİİ YAPI ANALİZİ BULGULARI

Yapının Tarihçesi; Trabzon Kültür ve Dayanışma Vakfından alınan bilgiler doğrultusunda Ayasofya Kilisesi Bizans hanedanlığına mensup Komnenos ailesi tarafından 1240-1260 yılında Trabzon Ayasofya Kilisesi olarak inşa edilmiştir. Trabzon'un fethinden yüz yılı aşkın bir süre sonra 1572 yılında kilise camiye dönüştürülmüştür. 1864 yılında onarım geçirmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Rus işgalinde fresklerin üzeri açılarak yapıya yeniden kiliseye dönüştürme girişimlerinde bulunulmuştur. 1918 yılındaki kurtuluştan sonra askeri depo ve hastane olarak kullanılan yapı yeniden camiye dönüştürülmesi amacıyla Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğüne, müdürlükçe Ayasofya mahalle muhtarlığına teslim edilerek cami olarak kullanılmaya devam etmiştir. 1957 yılında yapıya yenileme çalışması yapılmıştır. Caminin fresklerinin

kapatılmamış olması ve cemaat halkının bu durumdan rahatsız olması dolayısıyla cami o dönem kullanılmamış, caminin yenilenmesi sürecinde yeni bir cami inşa edilmiştir. 1964 yılında restorasyonu tamamlanan cami Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne müze olarak kullanılmaya başlamıştır. 2012 yılında Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü mahkeme kararı ile yapıyı yeniden cami olarak kullanıma açmıştır. Tablo 17 de yapıya dair bir envanter fişi sunulmuştur.

Tablo 17. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Yapı Envanter Fişi

Yapının Eski Adı	Trabzon Ayasofya Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Trabzon Ayasofya Camii
Yapının Yapım Yılı	1240-1260
Yapının Dönüştürme Tarihi	1572
Yapının Dönüştürülme Nedeni	Bölgenin işgal edilmesi
Yapının Plan Tipi	Kapalı Yunan Haçı Planlı
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
Yapı Dönüşümünden Sonra Yapıya Yapılan Eklemeler	Yapının güney cephesine mihrap ve minber eklenmiş, güney cephede bulunan yapı girişi kapatılmıştır. Çan kulesi minare olarak kullanılmış, fresklerin üzeri kapatılmıştır.
Yapının konumu	Fatih Mah. Zübeyde Hanım Cad. 61040 Ortahisar/Trabzon

Kaynak: Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü.

Yapının Teknik Analizi; Trabzon Ayasofya kilise-cami; doğu batı doğrultusunda uzanan, kuzey, batı ve güney cephelerinde revaklı yapı girişleri bulunan, üç nefli üç apsisli merkezi kubbeli Kapalı Yunan haçı planlı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı cephesinden narteks bölümüne, kuzey ve güney cephelerinden naos bölümüne geçişin sağlandığı görülmektedir. Narteks bölümü iki katlı olmakla birlikte ikinci kata kuzey cephe tarafındaki demir merdivenle çıkış sağlanmaktadır. Yapının bu bölümünün duvarlarında bulunan kabartmalarından dolayı şapel olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca yapı camiye dönüştürüldükten sonra bu bölüm kadınlar mahfili olarak kullanılmıştır.

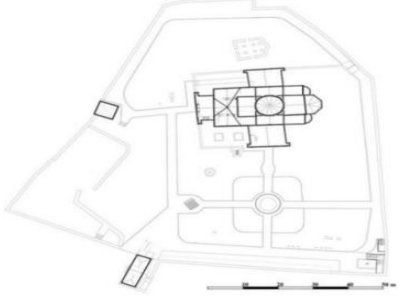
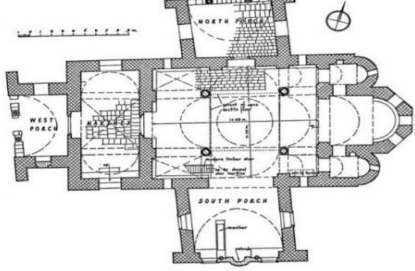
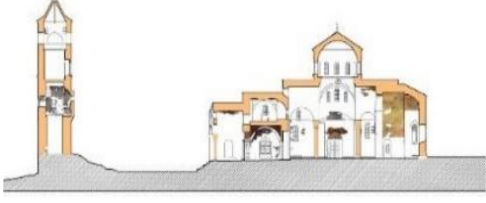

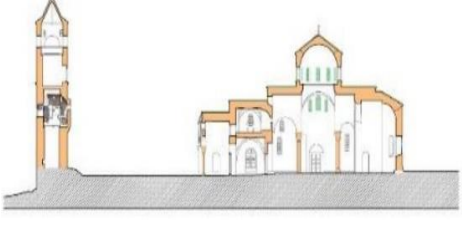

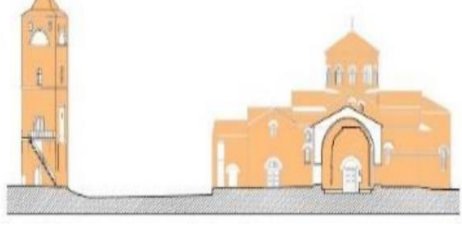

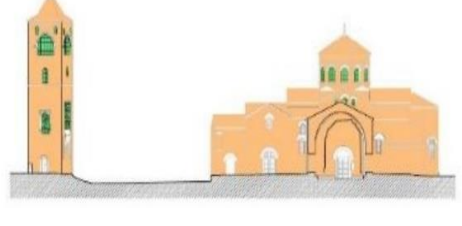

Narteksten naosa geçildiğinde naosun üç nefli olduğu, nefler arasında sütunların olduğu, merkezde dört sütun ve pandantifler üzerinde yükselen 12 kasnaklı kubbe olduğu görülmektedir. Yapının doğu cephesi apsislerden oluşmaktadır. Orta nefe karşılık gelen orta apsis diğer iki apsisle oranla daha büyük ve beş köşeli iken diğer iki apsis yarım daire şeklinde yapılmıştır. Aynı zamanda orta apsis üzerindeki yuvarlak kemerli pencereler yan apsislere göre daha büyük ve geniş inşa edilmiştir. Yapı dönüştürüldükten sonra, kuzey cephe girişi son cemaat yeri olarak kullanılmıştır. Güney cephe girişi yapının camiye dönüştürülmesinden sonra kible yönünün esas alınması dolayısıyla kapatılmış ve bu cepheye mihrap ve minber eklenmiştir. Cephelerde mekânı aydınlatan farklı boyutlarda yuvarlak kemerli pencereler olduğu görülmektedir. Yapının birden çok dönüştürülmesi

üzerine bazı dönemlerde pencerelerin bir kısmı açılmış bir kısmı kapatılmıştır. Yapının batı cephesinde iki tane mukarnaslı niş olduğu görülmektedir. Yapı iç mekânı sıvasız ve genel olarak taş malzeme ile yapılmıştır. Yapının üst örtüsü kırma çatıdan oluşurken malzemesinin alaturka kiremitten yapıldığı belirtilmiştir (Şaşmaz, 2019). Yapı içerisinde çok fazla fresk ve kabartmaların bulunması dolayısıyla, kubbe detayları görünmemesi için yansıtıcılarla engellenmiştir. Yapının batı tarafında bulunan kare tabanlı çan kulesi, yapı camiye dönüştürüldükten sonra minare olarak kullanılmıştır.

Aydınlatmanın küçük sarkıt lamba ve apliklerle sağlandığı, iç mekân ısıtmasının zeminde halılarla ve küçük ısıtıcılarla sağlandığı, akustiğin restorasyondan sonra yapıldığı görülmektedir. Kilise yapısının zaman içerisinde siyasi etmenler nedeni ile birkaç defa yapı dönüşümüne uğramış olması dolayısıyla yapı bütünlüğünde teknik anlamda bozulmalar olduğu gözlemlenmiştir. Yapının birden çok dönüştürülmesi ve farklı amaçlara hizmet etmesi yapıya eklenen bölümlerde çeşitlilik sağlarken yapı özgünlüğünün kaybolmasına neden olmuştur.

Yapının günümüzde cami olarak kullanılması, yapıya teknik olarak eklentiler yapılmasını gerekli kılmış, eklenen minber ve mihrap için yapının güney cephesinin kapatılması, kuzey cepheye son cemaat yeri yapılması, eski şapel bölümünün kadınlar mahfili olarak kullanılması ve çan kulesinin minare olarak kullanılması bunların en büyük örneklerini oluşturmaktadır. Günümüzde daha çok yapı cephelerindeki kabartma ve fresklerden dolayı müze ve ziyaret yeri olarak işlev gören aynı zamanda cami görevi de gören yapı sürdürülebilir bir yapı örneği oluşturmuştur. Yapıya dair plan, kesit ve görünüş detaylarına tablo 18 de yer verilmiştir.

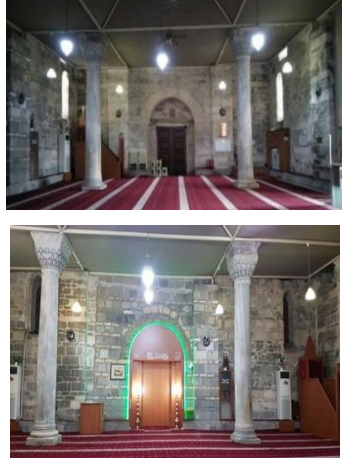

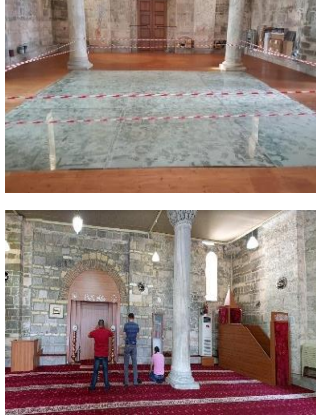
Tablo 18. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Plan-Kesit-Görünüş Detayları

<p>VAZİYET PLANI</p>		<p>KAT PLANI</p>	
<p>KİLİSE KESİT DETAY</p>		<p>BATI CEPHE</p>	
<p>CAMI KESİT DETAY</p>		<p>DOĞU CEPHE</p>	
<p>KİLİSE GÖRÜNÜŞ</p>		<p>KUZAY CEPHE</p>	
<p>CAMI GÖRÜNÜŞ</p>		<p>GÜNEY CEPHE</p>	

Kaynak: Koç, 2020:77-82, Kaya, 2021:263.

Yapının Fonksiyonel Analizi; Yapı dönüşümüne uğrayacak bir yapının, mevcut işlevine benzer başka bir işleve dönüştürülmesi, yapı analizlerinde kolaylık sağlamaktadır. Trabzon Ayasofya Camii, kilise-cami dönüşümü fonksiyonel analizi incelenmiştir. Yapıya dair fonksiyonel analiz detaylarına tablo 19 da yer verilmiştir.

Tablo 19. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
KUBBE		<p>Müslüman dini inancında, tek kubbe altında toplanmak, birlik ve beraberliğin simgesini oluşturmaktadır. Yapının tek kubbeli olması biçim-içerik uyumunda etkili olmuş bununla birlikte yapı üst örtüsünde bulunan fresk ve kabartmaların yansıtıcı paneller ile kapatılması kullanıcıların ibadet esnasında rahatsız olmamaları açısından olumlu sonuçlanmıştır. Ancak fresk ve kabartmaların kapatılması ile yapı bütünlüğü bozulmuş bu durum yapının orijinal kimliğine zarar vermiştir.</p>
İÇ MEKÂN		<p>Mevcut yapının eski işlevinin kilise olması, cephe ve üst örtüsünün fresk ve kabartmalarla çevrili olması yapı iç mekânında manevi bir ortam oluşturmuştur. Yapının camiye dönüştürülerek bu ortamın başka bir dini ortama dönüştürülmek istenmesi ve kabartmaların üzerinin kapatılması ile bu ortamın sağlanabileceği düşünülmüştür. Ancak yapının merkezi bir bütünlük oluşturamaması, kabartmalarının tam anlamıyla kapatılamaması yapının aynı zamanda müze işlevi görmesi sürekli ziyaretçilerinin olması kullanıcılar ve yapı-işlev uyumu açısından olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur.</p>
YAPI BÖLÜMLERİ		<p>Yapının güney cephesine eklenen mihrap ve minber bölümü, yapının kuzey cephesinde bir giriş kapısının olması dolayısıyla sahnin bölümünün kullanımını olumlu sonuçlandırmıştır. Camiye dönüştürüldükten sonra da sıklıkla bu giriş kapısının kullanılması kullanıcı memnuniyeti açısından olumlu sonuçlanmıştır.</p>
YAPI BÜTÜNLÜĞÜ		<p>Mevcut yapının eski işlevinin kilise olması, kilise yapılarının doğu-batı doğrultusunda uzanması yapının camiye dönüştürüldükten sonra kible yönünün esas alınmasından dolayı yapının güney-kuzey doğrultusunda kullanımına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte, yapının güney cephesine bir mihrap ve minber eklenerek güney cephe girişi kapatılmış, ayrıca yapının bazı pencere boşlukları da kapatılmıştır. Bu durum yapı bütünlüğünün bozulmasına neden olmuştur.</p>

Tablo 19. (Devam) Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
YAPI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ		Dini yapı dönüşümlerinde yapılar, genellikle eklenti ve çıkarmalarla değişikliğe uğrayarak, orijinal kimliklerinden uzaklaşmıştır. Ancak mevcut yapının duvarlarında ve üst örtüsünde bulunan fresk ve kabartmaların paneller ile kapatılması orijinal haline zarar verilmemesi aynı zamanda yapının müze olarak kullanılması dolayısıyla yapı sürdürülebilirliği açısından olumlu sonuçlanmıştır. Ancak günümüzde perde sistemi ile yapı üst örtüsünün tamamen kapatılması yapı sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemiş, orijinal yapı kimliğine zarar vermiştir.

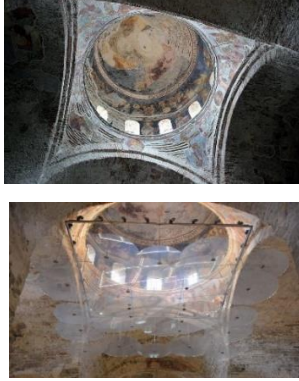
Kaynak: <https://karadeniz.gov.tr/ayasofya-kilisesi-camii-muzesi/#prettyPhoto>,
<https://www.sanatinyolculugu.com/trabzonun-ayasofyasi/>.

Yapının fonksiyonel analizine baktığımızda; yapı dönüşümünün gerçekleşmeye başladığı dönemlerden itibaren yapı bütünlüğünde bozulmaların artması, yapının sürekli olarak yapı dönüşümüne maruz kalması yapı sürdürülebilirliği açısından olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Dönüşümden sonra, yapının fresk ve kabartmalarının üzerinin halı ve yansıtıcı panellerle kapatılması yapı bütünlüğüne zarar vermezken ilerleyen aşamalarda zemin kabartmalarının kalın mozaiklerle kapatılması, üst örtünün tamamen plakalarla kapatılması, yapının orijinal kimliğine zarar vermiş ve aynı zamanda yapının müze olarak kullanılması durumunu olumsuz etkilemiştir. Bunun yanı sıra fresklerin üzerinin kapatılması, ibadet esnasında kullanıcıların rahatsız olmaması açısından olumlu sonuçlanmıştır. Bölgede başka camilerin yeterli sayıda olması, yapının taş işçiliği ve teknik yapısı itibari ile kullanıcıların ısınma, akustik açısından sorun yaşamaları bu yapının çok fazla kullanılmamasında etken olurken, camiye dönüştürülmesinin gerekli olup olmadığı durumunun sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Ek olarak yapıya sonradan eklenen minare bölümü yapıdan bağımsız bir şekilde yapının kuzey batı tarafına inşa edilmiştir.

Yapının Estetik Analizi; Bir yapının fonksiyonel ve teknik analizi kadar estetik analizi de önemli bir etkidir. Trabzon Ayasofya Kilisesi freskler, kabartmalar ve bezemeler açısından oldukça zengin bir yapı olmuştur. Cephelerinde, zemin ve üst örtüsünde oldukça yoğun olan ve çeşitli tasvirler bulunan bu yapının; freskleri, yapı dönüşümünün ardından gizlenmeye çalışılmış, sonrasında harim kısmında üzerleri tamamen

kapatılmıştır. Yapının bazı cepheleri ve narteks bölümünde bulunan fresklerin, kapatılmamasına rağmen geçirdiği yapı dönüşümleri ve çevresel şartlara maruz kalması dolayısıyla deforme olmuştur. Yapıya dair estetik analiz detaylarına tablo 20 de yer verilmiştir.

Tablo 20. Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
ÜST ÖRTÜ		Yapının üst örtüsünden bağımsız olarak yükselen on iki köşeli kubbe formu, yapının tüm cephelerine uzanan haç kolları ve üst örtüde yine kendi aralarında farklı ritimlerde yükselen kiremit kırma çatılarıyla yapı, estetik anlamda bir denge oluşturmuştur. Bu yükseklikler birbiri arasında dengeli ve simetrik. Yapı, etrafındaki yapılardan ayrı olarak oldukça dikkat çeken bir öge konumundadır.
DIŞ CEPHE		Yapının haç kolu uzantıları cephelerden taşkın yapılmıştır. Yapının kuzey, batı ve güney cepheleri yuvarlak kemerli, kırma çatılı ve revaklı sütunlardan oluşmuştur. Yapının doğu cephesinde bulunan apsis çıkıntıları, sağ ve solda yarım yuvarlak ortada ise beş kenarlı cephe oluşturacak şekilde yapılmış ayrıca sağ ve sol apside oranla daha yüksek tutulmuştur. Yapının doğu cephesi hariç diğer cephelerinde simetri, ritim ve denge hâkim olmuş aynı zamanda kendi aralarında belli bir ölçüde hareketlilik kazandırılmıştır. Doğu cephesi diğer cephelerden farklı olarak kendi içerisinde bir denge oluşturmuştur.
PENCERELER		Yapının cephelerinde birbirinden farklı ölçülerde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları oluşturulmuş ancak yapı dönüşümünden sonra yapıya eklenen farklı bölümlerle birlikte pencere açıklıklarının bir kısmı kapatılmıştır. Yapının çok fazla pencere açıklığının olmaması, iç mekânda daha karanlık bir ortam oluşturmuştur. Kubbe pencereleri yuvarlak kemerli metal ızgaralı yapılmıştır.
KUBBE		İç mekânda on iki kasnaklı dört sütun üzerinde belirli bir form ve ölçekte yükselen ana kubbe yapıya ihtişamlı bir görünüm kazandırmıştır. Kubbe üzerinde ve yapının bazı bölümlerinde incilden tasvirlerin olduğu belirtilmiştir. Bu fresk ve kabartmalar yapıya ritim, vurgu ve ahenk kazandırmıştır. Ancak yapının camiye dönüştürülmesi ile fresk ve kabartmaların üzerinin kapatılması sonucunda yapı bütünlüğü estetik anlamda bozulmuştur.

Tablo 20. (Devam) Trabzon Ayasofya Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
KEMER VE TONOZLAR		Yapının iç mekânda kubbe ile bağlantılı tonoz ve pandantiflerinde bulunan fresk ve kabartmalar belli bir olayı temsil etmekle birlikte yapı içinde estetik bir bütünlük oluşturmuştur. Haç kollarının bulunduğu tonozlarda fresklerin devam etmesi yapı içerisinde belirli bir dolaşım sağlamıştır. Bu fresklerin, yapıyı kullanan kullanıcılara incilden alıntılar yaparak bir nevi yön verdiği düşünülmüştür. Yapının sürekli yapı dönüşümüne maruz kalması, fresk ve kabartmaların deforme olmasına neden olmuştur.
İÇ MEKÂN		Yapının iç mekân cephelerinde çok fazla renk ve hareketlilik olmamasına karşın fresk ve kabartmalarla bu durum dengelenmiştir. Ana kubbenin tam altına gelen zemin döşemesinin, renkli mozaikten yapılmış sütunlarla çevrilmesi, form ve biçimsel olarak mekânı ayırmıştır. Yapı dönüşümünün ardından zemin, kubbe ve fresklerin üzeri kapatılmış, yapı içerisindeki estetik algı, ritim, denge ve ahenk bozulmuştur.

Kaynak: <https://karadeniz.gov.tr/ayasofya-kilisesi-camii-muzesi/#prettyPhoto> .

Genel olarak yapının estetik analizine bakıldığında; yapı fresk, kabartma ve süsleme açısından oldukça yoğundur ancak zaman, mekân, çevresel ve siyasi etkenler sonucunda bilinçsiz yapı dönüşümleri gerçekleştirilmiş, yapı bütünlüğü bozulmuş ve yapı orijinal kimliğini kaybetmiştir.

4.2. HAGİOS İOANNES KİLİSE-CAMİİ YAPI ANALİZİ BULGULARI

Yapının Tarihçesi; Saban (2010) yüksek lisans tezinde, yapının 1870 yılında Balıkesir'in Ayvalık ilçesinde bulunan Rumlar tarafından Hagios İoannes Kilisesi olarak inşa edildiğinden bahsetmiştir. Yapının batı tarafında bulunan çan kulesinin, günümüzde saat kulesi olarak kullanılmasından dolayı yapıya saatli cami denildiği, yöre halkı ile yapılan sohbet esnasında belirtilmiştir. 1924 yılında yaşanan mübadeleden sonra bölgede Müslüman halkının artması, ibadet gereksinimleri ve etrafta başka cami olmaması dolayısıyla 1928 yılında camiye dönüştürülmüştür. 1944 yılında Ayvalık'ta meydana gelen deprem sonrasında kilisenin çan kulesi yıkılmış, tamir edilerek üzerine saat yerleştirilmiş ve cami adını bu saatten almıştır. Saatli Camii 2000-2005 yılları arasında restorasyon geçirmiş, restorasyon geçirmesinin ardından, 2003 yılında Ayvalık'ta çıkan

fırtına sonucunda caminin minaresi yıkılmış ve kubbenin güney kısmının yıkılmasına sebep olmuştur. Yapının kubbesinin, yeniden restore edilerek orijinal haline uygun hale getirildiği belirtilmiştir. Tablo 21 de yapıya dair bir envanter fişi sunulmuştur.

Tablo 21. Hagios İoannes Kilise-Camii Yapı Envanter Fişi

Yapının Eski Adı	Hagios İoannes Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Saatli Camii
Yapının Yapım Yılı	1870
Yapının Dönüştürme Tarihi	1928 Sonrası
Yapının Dönüştürülme Nedeni	Nüfus Mübadelesi (1924)
Yapının Plan Tipi	Üç Nefli Tek Apsisli Bazilikal Plan Tipi
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
Yapı Dönüşümünden Sonra Yapıya Yapılan Eklemeler	Caminin Güney cephesine; Mihrap ve Minber, Kuzeybatı köşesine Saat kulesi, Güneybatı köşesine Minare eklenmiştir. Yapının mimari bütünlüğü korunmuştur.
Yapının konumu	Fevzi Paşa Mahallesi, Cami Sokak, no:4

Kaynak: Saban, 2010:41.

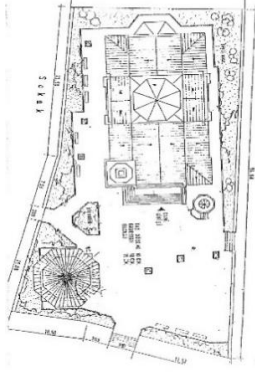
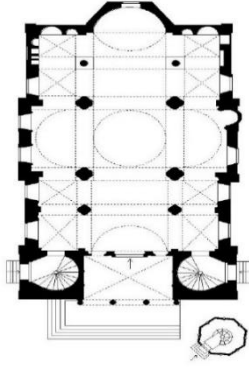
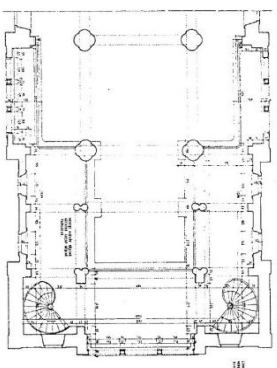
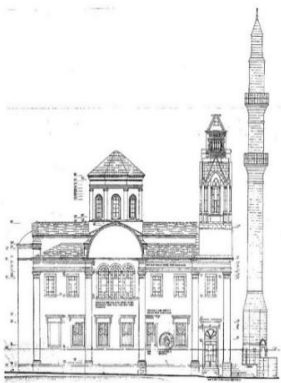
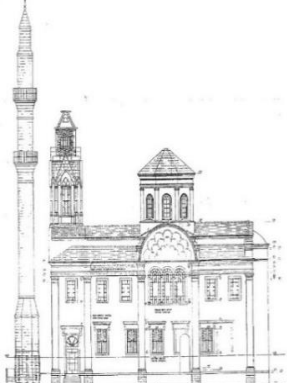
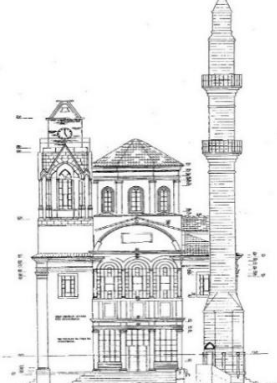
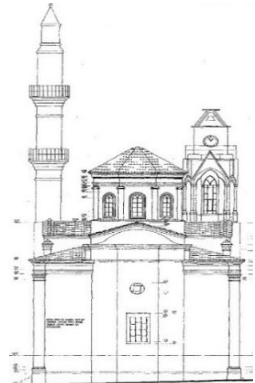
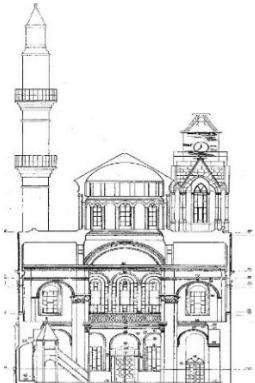
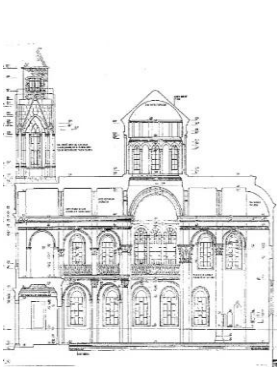
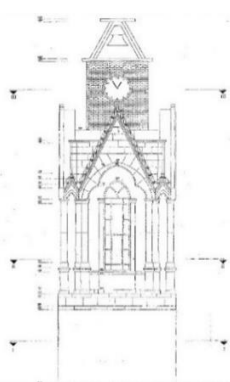
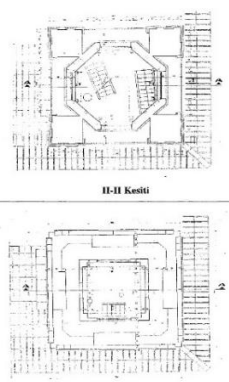
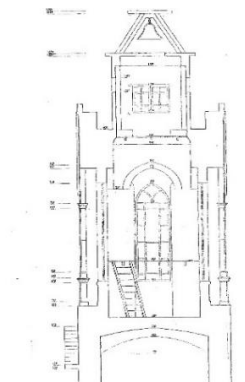
Yapının Teknik Analizi; Hagios İoannes Kilise-Cami, doğu batı doğrultusunda uzanan, zemin katı Bazilikal planlı, üst katı Yunan Haçı planlı, dikdörtgen ve dönüştürülmüş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikdörtgen yapı avlunun ortasında bulunan, yapının kuzeybatısında sonradan eklenen şadırvan ve güneybatısında iki şerefeli sonradan inşa edilen minare yer almıştır. Saban (2010) çalışmasında, minarenin 2003 yılında çıkan fırtınada yıkıldığından ve yeniden inşa edildiğinden bahsetmiştir. Camiye giriş, yapının batı cephesinden altı basamakla yükseltilerek yapılmıştır. Aynı zamanda, cami girişi kilisede Narteks bölümüne denk gelmektedir. Narteks bölümünde, girişin her iki tarafı kapatılarak pencereler oluşturulmuştur. Narteksin; kuzeyi çan kulesine çıkışı sağlayan, güneyi galeri katına çıkışı sağlayan dönel merdivenlerden oluşmuştur.

Naos, yani kilise ve camide ana ibadet alanı, zemin katta üç nef ayrılmıştır. Nefler arası sütunlarla ayrılmıştır. Merkezde kubbeyi taşıyan sütunlar, diğerlerine oranla daha büyük yapılmıştır. Kilise yapısının plan düzenine bakıldığında, yapı içerisinde cephelerle birlikte bir simetri hâkim olduğu görülmektedir. Yapı dönüşümünden sonra da bu düzen bozulmamıştır. Yapının kuzey ve güney cepheleri birbirine karşı simetrik detaylar barındırmaktadır. Yapının kuzey cephesinde beş, güney cephesinde dört pencere vardır bunun nedeni güney cephesindeki pencerelerden bir tanesinin kapatılarak mihraba dönüştürülmesidir. Mihrabın, yapının klasik giriş kapısının tam karşısında değil de güney cephesinde olmasının nedeni, kilisenin inşa edilirken kible yönünün esas alınmamasıdır. Kible yönüne uygun olarak mihrap, güney cepheye yerleştirilmiştir.

Galeri katında, haç kollarının bitiminde pencereler yapılmış, bu pencereler; zemin kat pencerelerinden farklı olarak yuvarlak kemerli ve üç eş pencere olarak büyük boyutlu yerleştirilmiştir. Yapının doğu cephesinde, girişin tam karşısında apsis bölümü yer almış, apsis duvarının alt kısmında dikdörtgen şekilli bir pencere, üst kısmında yuvarlak ve renkli bir pencere yapılmıştır. Kilise yapısının merkezinde, dört adet büyük boyutlu sütun yükselmiş ve sütunların taşıdığı sekiz kenarlı kubbe yer almaktadır. İç mekânda yapının kuzey cephesinde, çan kulesine çıkan merdivenlerin hemen yanına yapı dönüşümünden sonra kadınlar mahfili görevi gören bir alan eklenmiş, bu alan perde ile kapatılmıştır. Yapının iç mekânında olduğu kadar dış cephelerinde de simetri hâkim olmuştur. Batı cephesinde girişin hemen üzerinde; yuvarlak kemerli ve birbirine eş üçlü pencerelerin olduğu aynı zamanda kuzey ve güney cephelerde de aynı pencerelerden bulunduğu görülmektedir.

Yapının akustiğinin iyi olmaması ve yalıtım yapılmamış olması, kış aylarında caminin çok fazla kullanılmamasına neden olmuştur. Isıtma kaloriferlerle ve küçük ısıtıcılarla sağlanmıştır. Ayrıca yapının akustiğinin iyi olmaması, kullanıcıların cami hocasının sesini net olarak duymamalarına etki ederken, bu durum yapının çok fazla kullanılmamasına neden olmuştur. Yapının kuzey cephesinde, merkezde kubbenin denk geldiği cephenin, galeri katı hizasında batı cephesinde üçlü yuvarlak kemerli pencerelerin olduğu, zemin kat hizasında iki eşit dikdörtgen pencerenin olduğu görülmektedir. Yine kuzey cephesinin doğu ve batı taraflarında, zemin kat hizasında ve galeri kat hizasında ikişer adet dikdörtgen pencere olduğu ve doğu tarafındaki pencerelerden zemin kat hizasından bir tanesinin kapatılarak günümüzde kullanılmadığı görülmektedir. Apsis, yapının doğu cephesinde, dışa taşkın ve üç cephe olarak; içten ise yuvarlak yarım daire şeklinde oluşturulmuştur. Yapının merkezinde yükselen sekiz kenarlı kubbenin her sekiz kenarının cephesinde yuvarlak kemerli dikdörtgen pencereler oluşturulmuştur. Yapının kuzey cephesinde bulunan çan kulesine, yuvarlak kemerli bir kapıdan girilebilmektedir. Kapının üst tarafında, galeri katı hizasında, dikdörtgen bir pencere olduğu görülmektedir. Yapıya dair plan, kesit ve görünüş detaylarına tablo 22 de yer verilmiştir.

Tablo 22. Hagios Ioannes Kilise-Camii Plan-Kesit-Görünüş Detayları

VAZİYET PLANI		ZEMİN KAT PLANI		GALERİ KAT PLANI	
KUZUY CEPHE DETAYI		GÜNEY CEPHE DETAYI		BATI CEPHE DETAYI	
DOĞU CEPHE DETAYI		KUZUY-GÜNEY KESİT DETAYI		DOĞU-BATI KESİT DETAYI	
ÇAN KULESİ BATI CEPHE DETAYI		ÇAN KULESİ KAT PLANI		ÇAN KULESİ A-A KESİTİ	

Kaynak: Saban, 2010:106, Gündoğmaz, 2003:134-144.

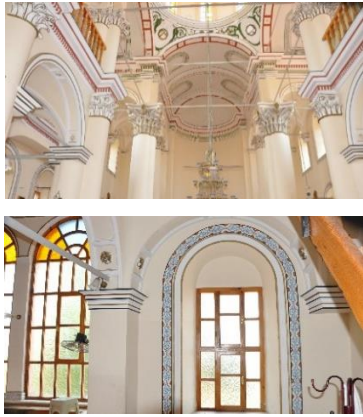

Genel olarak yapının teknik analizine baktığımızda; Yapının ikonalarının (kilise dini inancını sembolize eden çizimler) üzerinin sıva ile kapatılması, yapıya mihrap, minber ve minare eklenmesi, bu eklemeler sırasında bazı pencerelerin kapatılması, yapının orijinal kimliğinin bozulmasına yol açmıştır. Yapının strüktür sisteminin sağlam olması dolayısıyla yapıya, gereksiz eklenti veya sağlamlaştırma yapılmamıştır. Aydınlatma için pencerelerin yeterli olması, yapı içerisine bolca doğal ışık alması, yapıya fazladan yapay aydınlatma ekleme durumunu da ortadan kaldırmıştır. Bunun dışında yapının karakteristik özelliklerine zarar verilmemiş, bölge halkının koruma bilincinin olması sayesinde yapı kültürü günümüze kadar korunmuş ve günümüzde de korunmaya devam etmiştir. Ancak zamanla yapı içerisinde, duvar, tavan ve sütunlarda döküntüler meydana gelmiş, pencereler hasar almış, çatı örtüsü hava şartlarından kaynaklı yıpranmış ve zamanla iç mekânda su sızıntılarına neden olmuştur. Dolayısıyla kullanıcılar ve kullanım açısından olumsuz sonuçlanmıştır.

Yapının Fonksiyonel Analizi; Dini yapı dönüşümlerinde, diğer yapı dönüşümlerine oranla iç mekân donatılarının kullanım açısından mekân içerisinde daha az olması, mevcut yapı işlevlendirmesinde kolaylık sağlamıştır. Hagios İoannes kilise-cami fonksiyonel analizi incelenmiştir. Yapıya dair fonksiyonel analiz detaylarına tablo 23 de yer verilmiştir.

Tablo 23. Hagios İoannes Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
KUBBE		Kilise yapısının üst örtüsünün tek kubbeli olması, Müslüman dini inancında da tek kubbenin birlik ve beraberliği sağlaması ve biçim-içerik uyumundan dolayı yapı dönüşümü olumlu sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra, yapının Kapalı Yunan Haçı planlı olması, kullanıcıların kubbe de haç kollarında başka bir dini inanca ait sembollerini görmeleri, ibadet esnasında olumsuz etkilenmelerine zemin hazırlamıştır.
İÇ MEKÂN		Yapının kiliseden Camiye dönüştürülmesi ile eski işlevde kilisenin üç nefli ayrılması, nefler arasında paye ve sütunların olması, yeni işlevde camideki tek kubbe altına toplanma, birlik olma durumuna olumlu bir etki sağlasa da sütunların ibadet alanını bölmesi, cemaat ve cami hocası arasında görsel iletişimin bozulmasına neden olmuştur. Bu durum, yapı bütünlüğü, kullanıcı memnuniyeti, yapı işlev uyumu ve kullanıcı-mekân açısından olumsuz sonuçlanmıştır.

Tablo 23. (Devam) Hagios Ioannes Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
YAPI BÖLÜMLERİ		Mevcut yapı camiye dönüştürüldükten sonra, kible yönüne uygun olarak, yapının güney cephesine mihrap ve minber eklenmiş ve yapı bütünlüğü bozulmuştur. Kullanıcı gereksinimleri karşılanmış ancak, mihrap ve minberin yerleştirildiği alan, ortada bulunan sütunlar dolayısıyla bu durum mekân organizasyonu açısından olumsuz sonuçlanmıştır.
YAPI BÜTÜNLÜĞÜ		Yapının eski işlevinin kilise olması, kilise yapılarının doğu-batı doğrultusunda uzanması, cami mimarisinde kible yönünün temel alınması dolayısıyla, saatli cami de alışılmış cami düzeni oluşturulamamıştır. Mihrap güney cephede bir pencere açıklığı kapatılarak yapılmıştır. Bu durum, yapı bütünlüğü açısından olumsuz sonuçlanmıştır. Yapının genel hatlarına (süsleme detayları, sütun başlık ve gövdeleri vs.) zarar verilmeden korunması, yapının sürdürülebilirliği açısından olumlu sonuçlanmıştır. Ancak, yapının duvarlarındaki ikonaların boyanması ile yapı orijinalliği ve yapı bütünlüğü bozulmuştur.
YAPI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ		Yapının Restorasyon geçirmesi ile onarımları tamamlanmış, eklentiler yapılmıştır. Ancak günümüzde hava koşulları, çevresel etkenler dolayısıyla yapının çatı elemanlarının hasar alması ile çatıda akmalar oluşmuş, duvarlar nem ve rutubetten dolayı dökülmeye başlamış, pencerelerde yer yer kırıklar oluşmuştur. Kullanıcılar bu durumdan rahatsız olduklarını, camiyi çok fazla kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum hem kullanıcı memnuniyeti açısından hem de yapının sürdürülebilirliği açısından olumsuz sonuçlanmıştır.

Görsel Kaynak: Kişisel Arşivden.

Saatli caminin genel fonksiyonel analizine baktığımızda; yapının dönüşüm öncesi ve sonrasında çok fazla değişikliğe maruz kalmadan kullanıcı gereksinimlerinin karşılanması, mekân kimliğinin korunması ve yapı sürdürülebilirliği açısından olumlu etki sağlamıştır. Yapı içerisinde daha önce teknik analizde de bahsedildiği gibi sadece ikonaların üzeri kapatılmıştır. Yapının apsis çıkıntısına, kible temel alınmadan yapılması dolayısıyla mihrap yerleştirilememiş, mihrap güney cepheye bir pencere açıklığı kapatılarak yerleştirilmiş batı tarafına da minber eklenmiştir. Sonradan eklenen bir diğer bölüm yapıdan bağımsız olarak inşa edilen iki şerefeli minare olmuştur.

Yapının Estetik Analizi; Kilise yapısı genel olarak sade ve gösterişten uzak bir yapıda inşa edilmiştir. Bu durumun bölge halkının inancı açısından olumlu sonuçlandığı düşünülmüştür. Yapı estetik olarak bir düzen içerisinde oluşturulmuş ancak yapı dönüşümünden sonra ikonalarının boyanarak kapatılmış olması yapının orijinal kimliğine zarar vermiştir. Yapının en çok dikkat çeken ögesini, çan kulesi oluşturmaktadır. Ayrıca yapının, bölgede bulunan en yüksek yapılardan biri olduğu saptanmıştır. Yapıya dair estetik analiz detaylarına tablo 24 de yer verilmiştir.

Tablo 24. Hagios İoannes Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
ÜST ÖRTÜ		Yapı, çevre yapılara oranla oldukça yüksek inşa edilmiş ve bu durum yapıyı biçim olarak öne çıkarmıştır. Yapının üst örtüsünden bağımsız olarak yükselen sekiz kenarlı kubbesi, kuzey, güney, doğu ve batı cephelerinde farklı yüksekliklerdeki kırma kiremit çatısı ile yapı kendi içerisinde bir denge ve simetri oluşturmuştur. Yapının kuzey ve güney cephelerine uzanan haç kolları yapıya hareketlilik kazandırmıştır.
DIŞ CEPHE		Yapının dış cephesi, bölgeye uyum sağlayacak düzeyde, süslemeden uzak, sade ama bir okadar da gösterişli olarak yapılmıştır. Yapının dış cephelerde hareketliliği, haç kollarının çıkıntıları, saat kulesinin biçimsel yapısı ve farklı boyut ve şekildeki pencereler ile sağlanmıştır. Ayrıca yapının iç ve dış cephelerde kuzey ve güney cephelerinin simetrik olması yapıda genel bir bütünlük sağlamıştır. Cephelerdeki üçlü yuvarlak kemerli pencereler, yapıya hareketlilik kazandırmıştır.
PENCERELER		Yapının pencereleri, geometrik şekillerle bölünmüş, içleri kısmen renkli, kısmen şeffaf camlarla doldurulmuştur. Yapı içerisinde, renkli ve şeffaf camlardan sızan ışık ile sıcak bir ortam oluşturulmuş, şeffaf ve renkli camlar belirli bir denge ve ritim oluşturmuştur. Bu durum yapı içerisinde biçim-içerik açısından olumlu etki sağlamıştır. Cephelerde pencerelerle simetri yakalanmıştır.

Tablo 24. (Devam) Hagios Ioannes Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
KUBBE		İç mekânda sekiz kasnaklı dört sütun üzerinde yükselen kubbe ve her bir kenarına belirli aralıklarla dengeli bir şekilde yerleştirilen farklı boyutlardaki yuvarlak kemerli pencereler, üst örtüde olduğu kadar iç mekânda da bir ahenk ve denge oluşturmuştur. Pencerelerinden içeri sızan doğal ışık ile yapının üst örtüsündeki renklerin, birbiri ile uyumu, renkli camlardan içeri sızan ışığın kırılması ile yapıda sıcak bir ortam oluşturulmuş, estetik algı da olumlu etki yaratmıştır.
KEMER VE TONOZLAR		Yapı içerisinde çoğunlukla kemer ve tonozlarda simetrik bir düzen içerisinde yapılan bordürler, yapıya estetik bir görünüm kazandırmıştır. Ancak yapının zamanla doğal veya yapay etkenler kaynaklı yıpranması, duvarların ve kemerlerin döküntü yapması, pencerelerde kırılmaların olması, nem ve rutubet olması iç mekânda estetik açıdan olumsuz etki yaratmış bu durum kullanıcıları olumsuz etkilemiştir.
İÇ MEKÂN		Yapı içerisindeki süslemelerin belirli bir ritimde devam etmesi, renklerin birbiri ile uyumu, bazı renklerin tüm yapıyı dengeli bir şekilde çevrelemesi ile oluşturulan çerçevenin vurgusu, yapıyı estetik açıdan olumlu etkilemiştir. Yapının düz beyaz renkte bırakılması, her ne kadar ikonaların üzerinin kapatılması ile orijinalliğini bozsa da, yapının bütünüyle sade olması, eklentilerin de sade olması ile bütünlük kazanmıştır. Ayrıca yapı içerisindeki detayların net algılanmasında etkili olmuştur.

Görsel Kaynak: Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kişisel Arşivden.

Cami yapısının iç mekân estetik analizine baktığımızda; süslemelerin az olduğu, mekânın yapı yüksekliğinden kaynaklı ferah bir yapıda olduğu, sütun başlıklarının altın yaldızla kaplandığı dikkat çekmektedir. Kemerlerin iç yüzeylerinde çiçek motifli kabartmalar dikkat çekmektedir. Kubbe etrafını kırmızı beyaz dikdörtgen-kare şekilli çerçeve kaplamıştır. Kilise yapısının camiye dönüştürülmesinden sonra kubbe tonozuna Arapça yazıların olduğu madalyonlar eklenmiştir. Ancak zaman içerisinde çatının hasar alması ile duvarlarda nem ve rutubet oluşmuş, duvar boyası dökülme yapmış bu durum yapı için estetik açıdan olumsuz etki bırakmıştır.

4.3. İZNIK AYASOFYA KİLİSE-CAMİİ YAPI ANALİZİ BULGULARI

Yapının Tarihçesi; Kilise yapısı M.S 8. yy da Romalılar tarafından Bizans döneminde üç nefli Bazilikal yapı olarak inşa edilmiştir. Günümüzde yapı iki ana caddenin ortasında merkezi bir konumda yer almaktadır. Kilisenin inşa edildiği tarih ile ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte birçok araştırmacı farklı yorumlarda bulunmuştur. Araştırmacıların bir kısmı yapının mimari biçiminden dolayı yapım tarihini 4. yy olarak ön görürken bir kısmı yapım üslubu açısından 8. yy yapısı olduğunu öne sürmüştür. Eyice (1987) kilisenin 1331 yılında İznik'in fethi ile Orhan Gazi tarafından camiye dönüştürüldüğünü söylemiştir. Bu dönemde yapı dönüştürüldükten sonra çok fazla değişikliğe maruz kalmamış ancak Kanuni Sultan Süleyman Döneminde ortaya çıkan bir yangın sonucunda kilise-cami çok fazla tahribat almış ve bu yüzden dönemin mimarı Mimar Sinan tarafından mimarisi çokça değiştirilerek eklentiler ve iyileştirmeler yapılmıştır. Kilise yapısının ilerleyen dönemlerde ikinci kez tahribat aldığı ancak nasıl olduğu hakkında detaylı bir bilgi olmadığı yine yabancı araştırmacılar ve seyyahlar tarafından ortaya konulmuştur. Dolayısıyla kilise uzunca bir süre kullanılmamıştır. Bursa valiliğinden yapılan açıklamaya göre 1980'li yıllarda yapının çevre düzenlemesi yapılmış, etrafındaki yapılar yıkılmıştır. 2007 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğüne Restorasyon çalışması yapılmıştır. 6 Kasım 2011 tarihinden itibaren Kurban Bayramınının 1. Günü yapının bir bölümü cami olarak hizmet vermeye başlamıştır. Günümüzde yapının belirli bir bölümü ibadet alanı olarak kullanılırken sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılan lahit ve konsilin toplanma yeri gibi alanlar müze olarak kullanıma açılmıştır. Yapının dönüştürülmesinin ardından yapıya mihrap ve minber eklenmiş, öncesinde çan kulesi olarak kullanılan kule minareye dönüştürülmüştür. Tablo 25 de yapıya dair bir envanter fişi sunulmuştur.

Tablo 25. İznik Ayasofya Kilise-Camii Yapı Envanter Fişi

Yapının Eski Adı	İznik Ayasofya Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	İznik Ayasofya Camii
Yapının Yapım Yılı	M.S 8. yy
Yapının Dönüştürme Tarihi	1331 yılı
Yapının Dönüştürülme Nedeni	Bölgenin fethedilmesi
Yapının Plan Tipi	Üç Nefli Üç Apsisli Bazilikal Plan Tipi
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
Yapı Dönüşümünden Sonra Yapıya Yapılan Eklemeler	Camiye dönüştürülmesinin ardından güney cepheye mihrap ve minber eklenmiş, kuzeybatı köşesindeki çan kulesi minareye dönüştürülmüştür.
Yapının konumu	Mahmut Çelebi, Kılıçaslan Cad. No:163, 16860 İznik/Bursa

Kaynak: Bursa Valiliği

Yapının Teknik Analizi; İznik Ayasofya Camii, zaman içerisinde çok fazla tahribata maruz kalmış, günümüze kadar yapılan eklemeler ve onarımlarla belirli bir bölümü ayakta kalabilmiştir. Yapının batı cephesinde, dört adet yuvarlak kemerli büyük pencereler, ortada çift kapılı tamamen cam olan bir kapı ve güney cephede devam eden bir narteks duvarı dikkat çekmektedir. Kuzey cephe tarafında ki narteks duvarının yapının kuzeybatı köşesindeki minareyi kapatmasından dolayı restorasyon sonrasında yıkıldığı düşünülmektedir. Ayrıca batı cephesindeki cam kapılar, yapının narteks bölümünün yıkılması ile restorasyondan sonra açılmıştır. Batı cephe duvarının galeri kat hizasında irili ufaklı delikler oluşmuş, cephe duvarlarında sıvalar dökülmüş, alt kat ve üst kat duvar malzeme farklılığı ortaya çıkmıştır. Tüm pencere kemerlerinde tamamen ahşap malzeme kullanılmıştır. Batı cephesinin kuzeyde ve güneyde kalan birer penceresi buzlu camla kapatılmıştır. Bunun nedeni, yapının iç mekânında kuzey batı köşesine cami hocası için bir bölüm, güney batı köşesine ise kadınlar mahfili yapılmıştır.

Yapının güney cephesinde duvarın alt tarafına yedi adet yuvarlak kemerli dikdörtgen pencere, üst tarafına dört adet yuvarlak kemerli ve doğu cephe tarafına iki adet yuvarlak daha küçük pencere yerleştirilmiştir. Alt tarafta kalan pencereler, iç mekânı net gösterdiği için buzlu camla kaplanmıştır. Güney cephe duvarının kırma dikdörtgen çatılı kubbe duvarına beş adet pencere yerleştirilmiş ve bu pencereler diğerlerine oranla daha geniş tutulmuştur. Pencerelerin kemer kısımlarının etrafında kemer biçiminde tuğla örgü dikkat çekmiştir. Ayrıca yapının batı cephesinde olduğu gibi duvardaki farklı örgü teknikleri ve sıvalardaki döküntüler belirgin bir halde karşımıza çıkmaktadır. Güney cephenin doğu cephedeki apsis duvarı çıkıntısında alt tarafta yuvarlak kemerli dikdörtgen bir pencere üst tarafta yuvarlak kemerli daha küçük bir pencere eklenmiştir.

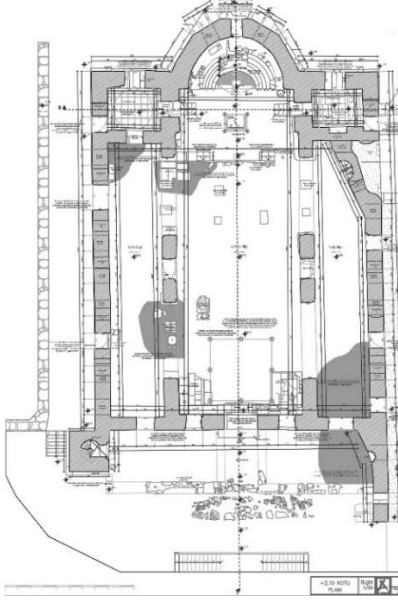
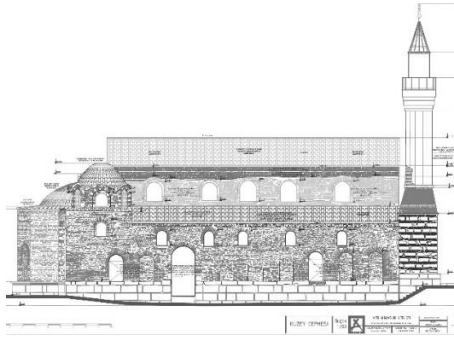
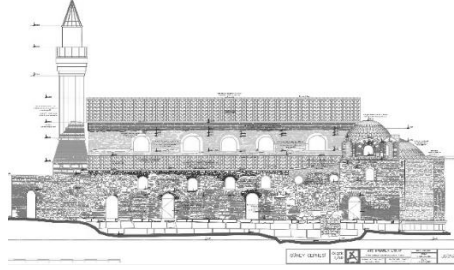
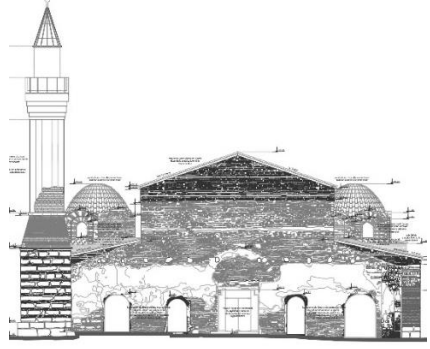
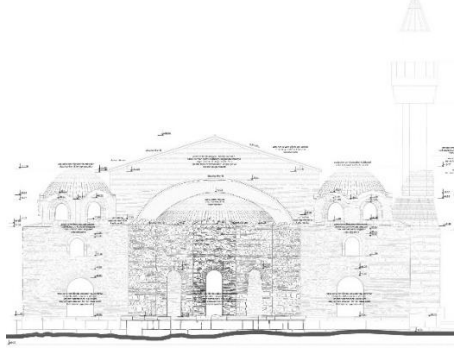
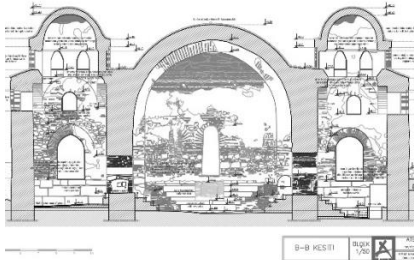
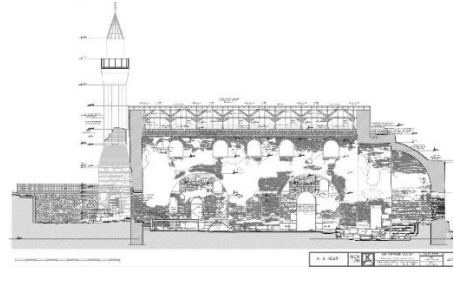
Yapının Doğu cephesinde, güney cepheden de görülebilen, güney apsis hücrelerinin üst örtüsüne altı eş kenarlı ve her bir kenarda yuvarlak kemerli penceresi olan bir kubbe yapılmıştır. Aynı kubbe kuzey cephedeki apsis hücrelerinin üst örtüsünde de kullanılmıştır. Doğu cephedeki apsis hücrelerine baktığımızda, kuzey ve güney cephe apsis hücreleri dikdörtgen bir duvar olarak, orta apsis hücreleri ise daha dışa taşkın ve dıştan beş kenarlı içten yarım yuvarlak oluşturacak şekilde inşa edilmiştir. Kuzey ve güney taraftaki apsis duvarlarında, altta ve üstte birer tane olacak şekilde yuvarlak kemerli pencere, ortadaki apsis duvarında ise üç adet yuvarlak kemerli diğerlerine göre daha uzun ve dar dikdörtgen pencere yerleştirilmiştir. Orta apsis hücrelerinin üst örtüsü, beş kenarlı yarım kubbe şeklinde yuvarlak kemerli yapılmıştır. Yapının tüm cephelerinden de alt ve üst duvar örgü

çeşitliliği fark edilmektedir. Kuzey cephede, duvarın alt tarafında beş adet yuvarlak kemerli pencere, ortada günümüzde pencere olarak kullanılan ancak geçmişte kapı olarak kullanıldığı düşünülen büyük yuvarlak kemerli pencere olduğu görülmektedir. Duvarın üst tarafına, daha küçük altı adet yuvarlak kemerli pencere ve üst kubbe cephesine beş adet yuvarlak kemerli pencere yapılmış, kuzey ve güney cephede simetri hâkim olmuştur.

Yapı ısıtma sistemi, zeminde ibadet alanında alttan ısıtma ile sağlanmış, yapı akustiği geçirdiği restorasyon sonrasında onarılmıştır. Yapının iç mekânında, narteks bölümü olmadığı için direk naosa geçiş yapılmaktadır. Naos üç nefte ayrılmış ancak klasik kiliselerde olduğu gibi nefler arası sütunlarla değil de yuvarlak kemerli duvar payeleri ile ayrılmıştır. Bunun nedeni ise yapının geçirdiği yangın ve deprem sonrasında, dönemin mimarlarınca kullanım amacına uygun olarak restore edilmesidir. Yapının girişinde karo mozaiklerle kaplı zeminin, çevrelendiği ve sergilendiği görülmektedir. Pencere derinliklerinden anlaşılacağı üzere duvarlar oldukça kalın inşa edilmiştir. Doğu cephe bölümünde dış cepheden görülen dikdörtgen duvarlı kuzey ve güney apsisinin, iç mekânda kapalı hücreler olarak görüldüğü ve bunların pastoforion hücreleri olduğu düşünülmektedir.

Hücrelerin yuvarlak kemerli girişleri olduğu, kuzey ve güney apsislerden orta apsisine yine yuvarlak kemerli bir geçişle sağlandığı görülmektedir. Orta apsis hücresi, içten yarım yuvarlak kubbeli bir cephe şeklinde yapılmış ve beş basamakla yükseltilmiştir. Aynı zamanda burasının, konsüllerin toplanma ve bazı kararlar alma yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Günümüzde kullanılmadığı için sergilenmek amacıyla çevrelenmiştir. Güney cephe apsis hücresinde bir lahit olduğu ancak içinin boşaltıldığı dikkat çekmektedir. Yapı da kot farklarının olduğu, çeşitli yerlere konumlandırılan merdivenlerle anlaşılmaktadır. Yapının merkezinde, günümüzde ibadet alanı olarak kullanılan çevrelenmiş ve zemini halı ile kapatılmış bir harim kısmı olduğu, güney cepheye ise yapı dönüştürüldükten sonra mihrap ve minber bölümü eklendiği görülmektedir. Yapının güney batı köşesine kadınlar mahfili eklenmiştir. Yapının geçirdiği yangın ve deprem gibi doğal afetlerden sonra iç mekân cephelerindeki ikonalarının belirsizleştiği, duvarlardaki kalıntılardan anlaşılmaktadır. Yapıya dair plan, kesit ve görünüş detaylarına tablo 26 da yer verilmiştir.

Tablo 26. İznik Ayasofya Kilise-Camii Plan-Kesit-Görünüş Detayları

ÖLÇEKLİ ZEMİN KAT PLANI		KUZAY CEPHE DETAYI	
		GÜNEY CEPHE DETAYI	
BATI CEPHE DETAYI		DOĞU CEPHE DETAYI	
B-B KESİT DETAYI		A-A KESİT DETAYI	

Kaynak: Bursa Vakıflar Genel Müdürlüğü (ATB Mimarlık).

Yapının genel teknik analizine baktığımızda, yapının günümüze ulaşana kadar birçok tahribat aldığı, birçok kez yapı dönüşümüne maruz kaldığı dolayısıyla yapı orijinal kimliğinden oldukça uzaklaştığı görülmektedir. Bunun dışında günümüze ulaşan mevcut yapıya çok fazla ekleme yapılmadığı, duvar detaylarının ve boşluklarının olduğu gibi bırakıldığı görülmektedir.

Yapının Fonksiyonel Analizi; Dönüştürülen yapıların fonksiyonel analiz değerlendirmelerinde, işlevin yapıya uygunluğu, yapının işleve uygunluğu, işlev ve yapının çevreye olan uygunluğu gibi etkenler analiz edilmektedir. İznik Ayasofya kilise-cami fonksiyonel analizi incelenmiştir. Yapıya dair fonksiyonel analiz detaylarına tablo 27 de yer verilmiştir.

Tablo 27. İznik Ayasofya Kilise-Camii Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
KUBBE		<p>Kilise yapısının orijinal kubbe detayı bilinmemekle birlikte günümüzde cami olarak kullanılan yapının, geçirdiği doğal afetler sonucunda kubbesinin günümüze ulaşamadığı, restorasyon sonrasında yapıya, sekiz-on iki kasnaklı yuvarlak kubbe yerine dikdörtgen kırma çatılı bir kubbe eklendiği görülmektedir. Bu durum alışılmış cami düzeni için olumsuz bir durum oluşturmaktadır. Ancak yapının kubbe ile bağlantılı olarak harimde bir bütünlük oluşturması, kullanıcılar ve kullanım açısından olumlu sonuçlanmıştır.</p>
İÇ MEKÂN		<p>Yapının iç mekânında kullanıcıların ibadet alanının bariz bir biçimde ayrı tutulması, kilise yapısı iken oluşturulan nefler arası sütunların yapının aldığı tahribatlar ve yapı dönüşümü sonrasında çoğunlukla yok olması dolayısıyla yapı kimliği ve sürekliliği açısından olumsuz sonuçlanmıştır. Ancak yapının, dönemin mimarlarınca cami kullanımına uygun olarak restore edilmesi ile merkezde bütünlük ve birlik sağlanmış, kullanıcı memnuniyeti, yapı işlev uyumu, kullanıcı-mekân açısından olumlu sonuçlanmıştır.</p>
YAPI BÖLÜMLERİ		<p>Yapının zaman içerisinde birden fazla dönüşüme maruz kalması, kullanıcı gereksinimlerini karşılamak için yeni bölümlerin ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Yapının camiye dönüştürülmesi ile mihrap ve minber yapının güney cephesine, kadınlar mahfili güneybatı köşesine eklenmiş, bunun için yapının güney cephesinde elde verilere göre her hangi bir pencere açıklığının kapatılmadığı düşünülmektedir. Neflerdeki sütunların yerini payelerin alması ile cemaat ve cami hocası arasındaki görsel iletişim bozulmamış, bu durum kullanıcılar açısından olumlu sonuçlanmıştır.</p>

Tablo 27. (Devam) İznik Ayasofya Kilise-Camii Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
YAPI BÜTÜNLÜĞÜ		Yapının, zaman içerisinde aldığı tahribatlar dolayısıyla yapı sürekli olarak değişiklik ve eklentilere maruz bırakılmış, orijinal halinden oldukça uzaklaşmıştır. Ek olarak yapının narteks bölümünün sadece bir duvarının günümüze ulaşabilmesi, yapı bütünlüğü açısından olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte yapıya eklenen bölümler oldukça sade tutulmuş, güney cepheye eklenen mihrap, minber ve kadınlar mahfili bölümleri herhangi bir pencere açıklığı kapatılmadan yapıya eklenmiştir. Bu durum yapı bütünlüğüne olumlu katkı sağlamıştır.
YAPI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ		Kilise yapısının zaman içerisinde aldığı tahribatlar ve çevresel etkenler dolayısıyla orijinal yapı sürdürülebilirliğinden oldukça uzaklaşmıştır. Yapının belirli bölümlerinde, cephe ve üst örtüsünde oluşan yıkımlar sonucunda yeniden eklentiler yapılmış, yapı bu şekilde günümüze kadar gelebilmiştir. Yapının duvarlarının oldukça kalın olması, zemin iyileştirmelerinin yapılması ile yapı günümüzde de kullanıcıların çoğunlukla kullandığı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte narteks bölümünün sadece bir duvarının günümüze kadar ulaşabilmiş olması yapı sürdürülebilirliği açısından olumsuz sonuçlanmıştır.

Görsel Kaynak: Kişisel Arşivden.

Yapının genel fonksiyonel analizine baktığımızda; yapının, aldığı tahribatlar sonucunda cami kullanımına uygun olarak restore edilmesi, fonksiyonel açıdan olumlu sonuçlansa da yapının sürdürülebilirliği ve yapı kimliği açısından olumsuz etki bırakmıştır. Yapıya eklenen bölümler yapı ile bütünlük sağlamış, sütunların kaldırılması ve harim bölümünün çevrenmesi yapıyla doğru orantı oluşturmuştur. Ancak yapının iç ve dış mekânı yangından ve depremden dolayı harabe görünümü almış, aynı zamanda bir zamanlar müze olması bazı bölümlerinin kapatılmaması yapının genel bütünlüğünü olumsuz etkilemiş, fresk ve kabartmaların tahribatlardan olumsuz etkilenmesi kullanıcılar açısından olumsuz etki yaratmamıştır.

Yapının Estetik Analizi; Kilise yapısının, geçirdiği yangın ve depremden sonra çok fazla tahribat aldığı, yapının ikonalarının günümüze ulaşamadığı ve yapı duvarlarında döküntülerin olduğu incelemeler esnasında görülmektedir. Yapıya dair estetik analiz detaylarına tablo 28 de yer verilmiştir.

Tablo 28. İznik Ayasofya Kilise-Camii Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
ÜST ÖRTÜ		Yapının üst örtüsünü, kırma çatılı kiremit kaplama oluşturmaktadır. Üst örtüde kubbe dikdörtgen bir yapıda ve üst örtüden bağımsız olarak yükselmiştir. Yapının cephelerdeki simetrisi ile bir bütün oluşturan kubbe detayı, estetik açıdan olumlu sonuçlanmıştır. Aynı zamanda farklı kotlardaki bu çatılar ve yapının kuzey ve güney apsis üst örtülerindeki yuvarlak kemerli kubbeler düz kırma çatılı düzenin kırılma noktalarını oluşturmuş yapıya hareketlilik kazandırmıştır.
DIŞ CEPHE		Mevcut yapı, günümüze gelene kadar birçok tahribat almış ve yapıya eklemeler yapılmıştır. Yapının cepheleri, oldukça sade tutulmuş cephelerde farklı boyutlardaki pencerelerle hareketlilik sağlanmıştır. Kuzey ve Güney cephelerinde oluşturulan simetri ile yapı estetik açıdan olumlu etki oluşturmaktadır, cephelerde yer yer sıva kalıntıları ve farklı yapı tekniklerinin belirgin olması yapıya harabe görünümü vermiştir. Bu durum yapının kullanılamaz olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Cephelerde pencereler yuvarlak kemerli yapılmış, kemer bölümleri etrafını kemer şeklinde çevreleyen tuğla örgüsü ile desteklenmiştir.
PENCERELER		Yapının pencereleri, yuvarlak kemerli ahşap çitılı malzemelerden yapılmış, birbirinden farklı boyutlarda yapı cephelerine yerleştirilmiştir. Pencereler cephelerde açılan açıklıklara camlar yerleştirilerek yapılmıştır. Pencerelerin cephelerde çoğunlukta olması yapıya ferah bir görünüm kazandırmıştır. Pencerelerin kemer kısımlarının etrafını kemer şeklinde çevreleyen tuğla örgüsü ile pencerede bütünlük yakalanmış ancak duvarlardaki sıva kalıntıları ve döküntülerle birleşen kemer detayları karmaşa yaratmıştır.
KUBBE		Yapının kilise olarak inşa edildiği dönemden itibaren kubbe, aldığı tahribatlar dolayısıyla günümüze kadar ulaşamamıştır. Zaman içerisinde yapı Restorasyon geçirmiş ve dikdörtgen kırma çatılı yeni bir kubbe eklenmiştir. Yapının genel malzemesinin taş işçiliği olması ahşap kırma çatılı kubbeyi ön plana çıkarmış ancak kubbe detaylarının göz önünde olması yapı içerisinde bir inşaat havası ve kargaşaya neden olmuştur. Bu durum estetik açıdan olumsuz sonuçlanmıştır. Ayrıca yapı içerisinde, apsis kubbelerinin ve merkez kubbenin farklı olması, iç mekânda bütünlük sağlayamamıştır.

Tablo 28. (Devam) İznik Ayasofya Kilise-Camii Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
KEMER VE TONOZLAR		Mevcut yapının geçirdiği doğal afetler sonucunda, sütunlarının yerine payelerin işleve uygun yeniden yapılması, yapının orijinal halinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Yapının kemer, tonoz ve payelerinde bulunan ikona ve fresklerin günümüze ulaşamamış olması, onun yerine geçirdiği yangın ve deprem sonrası kalıntılarını barındırması yapı içerisinde bir düzen ve estetik bir görünüm oluşturmamıştır. Yer yer sıva kalıntılarının ve döküntülerin olması yapı dengesini bozmuş, vurgu noktası belirsizleşmiştir.
İÇ MEKÂN		Yapının genel iç mekân estetiğine baktığımızda, tahribatlar sonucunda ortada çok fazla bir düzen, biçim-form uyumu ve bir denge olmadığı görülmektedir. Yapının içerisinde oluşturulan bölümlenmeler yapıyı bölmüş, bütünlük ve düzen algısını ortadan kaldırmıştır. Tahribatlar sonucunda yapı içerisindeki doku birliği bozulmuş bu durum estetik açıdan olumsuz sonuçlanmıştır.

Görsel Kaynak: Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kişisel Arşivden.

Yapının, aldığı tahribatlar dolayısıyla günümüze ulaşamayan ikonaları, duvarlardaki sıva kalıntıları, cephelerdeki irili ufaklı açıklıklar, eklenen bölümlerinin malzemeleri ve iç mekânın renksizliği ile ters orantı oluşturması; iç mekân düzeninin bütünlük algısının bozulmasına neden olmuştur. Bu durum estetik açıdan olumsuz sonuçlanmıştır.

4.4. HAGİOS GEORGİOS KİLİSE-CAMİİ YAPI ANALİZİ BULGULARI

Yapının Tarihçesi; Ayvalık'ta merkezi bir konuma sahip olan Hagios Georgios kilisesi, Saban (2010)'ın yüksek lisans tezinde bahsettiği üzere, Papaz İkonos'un ölümünden kısa bir süre sonra tamamlanmıştır. Hagios Georgios Kilisesi yöre halkının anlatımına göre, bahçesinde bulunan çınar ağacından dolayı kilise camiye dönüştürüldükten sonra Çınarlı cami adını almıştır. Yapının bulunduğu bölgede cami olmaması, dönüştürülmesinde etkili olmuştur. 1923 yılında Yunanistan ile Türkiye arasında olan Nüfus Mübadelesinden sonra bölgede Türklerin yoğunluğu artmış, var olan ibadet yerleri, ihtiyaca uygun olarak dönüştürülmüştür. Dönüştürülen yapılardan birini, Hagios Georgios Kilisesi oluşturmaktadır. Kiliseye dönüştürüldükten sonra mihrap, minber ve minare eklenmiştir. 1952 yılında caminin kuzeybatı tarafına eklenen minarenin kaidesinde bulunan yazıta

göre, Karaağaçlı Mustafa Geniş tarafından, minarenin yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Yine minare kaidesindeki yazıta göre, 2003 yılında meydana gelen fırtına da minare yıkılmış, Karaağaçlı Mustafa Geniş 'in damadı Ahmet Karakaş tarafından yeniden yaptırıldığı belirtilmiştir. Gündoğmaz (2003), günümüzde Çınarlı Cami adı ile bilinen yapının, 2000-2005 yılları arasında Restorasyon geçirdiğini, yapının zemin ve üst örtüsünde sağlamlaştırma yapıldığını, cephe ve taşıyıcılarındaki hasarların giderilerek iç mekân boyalarının yenilendiğini söylemiştir. Tablo 29 da yapıya dair bir envanter fişi sunulmuştur.

Tablo 29. Hagios Georgios Kilise-Camii Yapı Envanter Fişi

Yapının Eski Adı	Hagios Georgios Kilisesi
Yapının Günümüzdeki Adı	Çınarlı Camii
Yapının Yapım Yılı	18. Yüzyıl sonu - 19. Yüzyıl başı
Yapının Dönüştürme Tarihi	1924 sonrası
Yapının Dönüştürülme Nedeni	Nüfus Mübadelesi (1924)
Yapının Plan Tipi	Üç Nefli Üç Apsisli Bazilikal Plan Tipi
Yapının Eski İşlevi	Kilise Mimarisi
Yapının Yeni İşlevi	Cami Mimarisi
Yapı Dönüşümünden Sonra Yapıya Yapılan Eklemeler	Caminin Güney Cephesine, Mihrap ve Minber, Kuzey Cephesine, Müezzîn Mahfili, Kuzeybatı Köşesine Minare eklenmiştir. Yapının mimari bütünlüğü korunmuştur.
Yapının konumu	Hamdibey Mahallesi, Alibey Caddesi, 1. Sokak

Kaynak: Saban, 2010:34.

Yapının Teknik Analizi; Hagios Georgios kilise-cami, zemin kat bakımından Bazilikal planlı, üst kat ve kubbe örtüsü bakımından Kapalı Yunan Haçı planlı dönüştürülmüş yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikdörtgen planlı kilise yapısı, klasik kilise yapılarında olduğu gibi doğu-batı doğrultusunda genişlemiştir. Dikdörtgen avlunun merkezinde yer alan yapının, güneybatı köşesinde şadırvan, kuzeybatı köşesinde iki şerefeli minare ve kuzeyinde avluya girişi sağlayan bir bahçe kapısı olduğu görülmektedir. Çınarlı Camii ve Saatli Camii yapılarının plan düzeni açısından bazı benzerlikler gösterdiği inceleme esnasında fark edilmiştir. Çınarlı Camii'nin giriş kapısı batı cephesinden, yedi basamaklı yarı düz yarı yuvarlak merdiven ile sağlanmıştır. Yapıya, kuzey cepheden de bir kapı ile girişin sağlandığı ancak günümüzde bu kapının çok fazla kullanılmadığı kullanıcılarla yapılan sözlü görüşmelerde belirtilmiştir.

Kilisede, batı cephe girişinden narteks bölümüne geçiş sağlandığında girişin her iki tarafındaki koridorlarda birer kapı ile kapalı tutulan, galeri katına çıkışı sağlayan merdivenlerin yer aldığı görülmektedir. Narteks bölümünden ana ibadet mekânına yani naosa girişi sağlayan üç ayrı kapının olduğu, kapılar arasında dikdörtgen pencerelerin yer

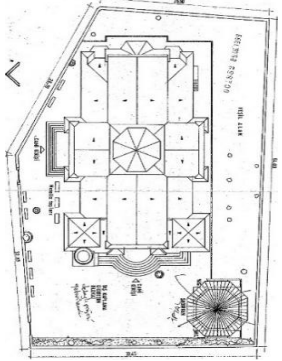
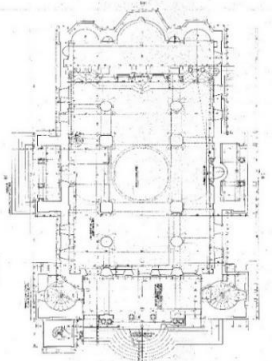
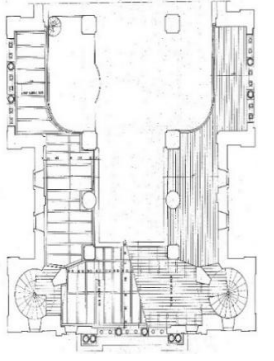

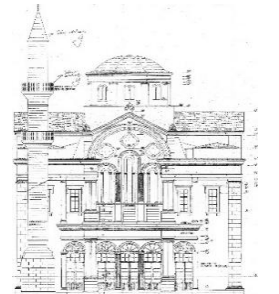
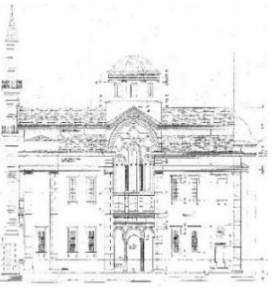
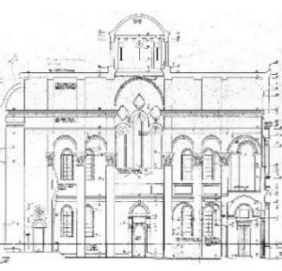
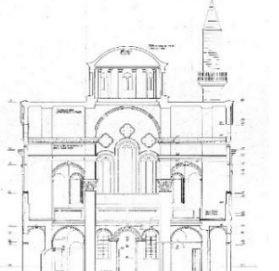
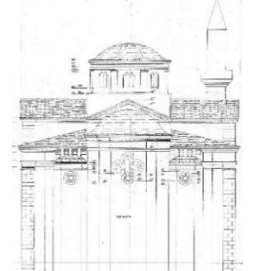
aldığı ancak günümüzde sadece kuzey cepheye yakın olan kapının kullanıldığı diğerlerinin kapalı tutulduğu inceleme esnasında fark edilmiştir.

Naosun üç nefe ayrıldığı, ortadaki nefin diğer iki nefe göre daha yüksek ve geniş tutulduğu, nefler arasında girişten doğu cephesine sırası ile bir sütun iki paye bir sütun şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Çınarlı Camii, Saatli Cami’de olduğu gibi, giriş eksenine göre kuzey ve güney cephelerde simetri oluşturmuştur. Kuzey ve güney cephelerinde, girişten itibaren sırasıyla; zemin kat hizasında ikişer adet pencere olduğu, ortaya yani haç kollarının bulunduğu duvara gelindiğinde, kuzey cephesinde günümüzde kapalı tutulan kapının yer aldığı orta alan, güney cephesinde yine bir kapının olduğu ancak yapı dönüşümünden sonra kapının kapatılarak mihrabın yerleştirildiği görülmektedir. Devamında, her iki cephede de ikişer adet pencerenin olduğu görülmektedir. Yine kuzey ve güney cephesinin galeri kat hizasında, üçer adet pencerenin olduğu, orta kısımda kuzey ve güneyde kapalı tutulan kapıların üzerine denk gelecek şekilde ortada yuvarlak kemerli bir pencere ve bu pencerenin iki yanında ondan daha kısa yuvarlak kemerli pencerelerin olduğu görülmektedir. Bu üçlü pencerenin üst kısımlarına yonca yaprağına benzer şekilde daha küçük pencereler yerleştirilmiştir. Her iki cephede de ikişer adet pencere ile cepheler sonlandırılmıştır.

Yapı akustiğinin Saatli Cami’de olduğu gibi yankı oluşturması, kullanıcılar açısından olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Isıtmanın elektrikli ısıtıcılarla sağlandığı ancak yeterli olmadığı inceleme esnasında kullanıcılarla yapılan sözlü görüşmede dile getirilmiştir. Yapının batı cephesinin, zemin kat hizasında revaklı sistem oluşturduğu, galeri katı hizasında kuzey ve güney cephenin haç kollarında olduğu gibi, ortada uzun yuvarlak kemerli, sağ ve solunda ondan daha kısa yuvarlak kemerli üçlü pencerelerden oluştuğu görülmektedir. Devamında, batı cephesinin kuzey ve güney tarafında ikişer adet pencere ve pencerelerin yanlarında iki adet sütünce olduğu görülmektedir. Batı cephede, galeri katına çıkışı sağlayan merdivenlerin üzeri kırma çatı ile örtülmüş, kuzey ve güney cephelerde de bu durum tekrarlanmıştır. Yapıya cephelerden bakıldığında kubbenin daha yüksek olduğu, ayrı bir kubbe ile kapatıldığı görülmektedir. Yapının doğu cephesi, diğer cephelere oranla daha sade tutulmuştur. Doğü cephesinde bulunan apsis duvarı dışardan üç cephe olacak şekilde yapılmış, ortada bulunan apsis cephesi diğerlerine göre daha fazla çıkıntı yapmıştır. Aynı zamanda bu cephelerin galeri katı hizasında, birer adet toplam üç tane yuvarlak küçük pencere açıklığı bırakılmış, pencere içleri geometrik olarak bölümlenmiştir. Ortada bulunan pencerenin üzerine,

diğerlerinden farklı olarak kabartmalı haç işareti eklenmiştir. Yapının iç mekânda doğu cephesi, dış cephesinden farklı olarak ikonostasis (naos bölümünü bemandan ayıran ikonalarla süslü bölme) ile hareketlendirilmiştir. Naosun merkezinde payeler üzerinde yükselen sekiz kasnaklı bir kubbe olduğu görülmektedir. Haç kollarının örttüğü bölümler beşik tonozla, diğer bölümler çapraz tonozla örtülmüştür. Yapıya dair plan, kesit ve görünüş detaylarına tablo 30 da yer verilmiştir.

Tablo 30. Hagios Georgios Kilise-Cami Plan-Kesit-Görünüş Detayları

VAZİYET PLANI		ASMA KAT PLANI		ZEMİN KAT PLANI	
KUZEY CEPHE DETAYI		GÜNEY CEPHE DETAYI		BATI CEPHE DETAYI	
A-A KESİT DETAYI		B-B KESİT DETAYI		DOĞU CEPHE DETAYI	

Kaynak: Balıkesir Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.

Genel olarak yapının teknik analizine baktığımızda; yapının genel hatlarıyla korunduğu, güney cepheye mihrap ve minber eklendiği, yapının doğu cephesinde kuzey cephe tarafındaki apsis hücresinin günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanıldığı, yapının kuzeybatı köşesine minare eklendiği görülmektedir. İç mekânda ikonalar ve süslemeler sıva ile kapatılmış bu durum yapı bütünlüğüne ve orijinal kimliğine zarar

vermiş ancak yapının bema bölümündeki ikonostasis duvarına dokunulmamıştır. Yapının strüktür sisteminin sağlam olması, kullanıcıya güven vermesi ve işlevsel açıdan uygun olması, yapının yeniden kullanılabilir olmasına olanak sağlamıştır. Ancak zamanla çevresel etmenlerinde etkisiyle yapı içerisinde duvar ve sütunlarda yıpranmalar ve döküntüler oluşmuştur. Kullanıcılar ile yapılan sözlü görüşmelerde, yapının kış aylarında ısıtmasının yeterli olmamasından dolayı çok fazla kullanılmadığı, yazın da ara ara kullanıldığı belirtilmiştir. Yapının ikonostasisinde alçı, ahşap ve mermer kullanılmıştır.

Yapının Fonksiyonel Analizi; Dönüştürülen yapıların fonksiyonel analiz değerlendirmelerinde; işlevin yapıya uygunluğu, yapının işleve uygunluğu, işlev ve yapının çevreye olan uygunluğu gibi etkenler analiz edilmektedir. Hagios Georgios (Çınarlı Camii) kilise-cami fonksiyonel analizi incelenmiştir. Yapıya dair fonksiyonel analiz detaylarına tablo 31 de yer verilmiştir.

Tablo 31. Hagios Georgios Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
KUBBE		Müslüman Dini İnancında tek kubbe altında toplanmak, birlik ve bütünlük anlamında sembol niteliği taşımaktadır. Kilise yapısının tek kubbeli oluşu, dini yapı dönüşümünde olumlu sonuçlanmış olsa da, yapının Kapalı Yunan Haçı planlı olması, haç kollarının kubbeyi ortalaması, haç kollarının ikonalarla ve sembollerle kaplı olması dolayısıyla ibadet esnasında kullanıcıların bu durumdan olumsuz etkilenebileceği düşüncesi oluşmaktadır
İÇ MEKÂN	 	Yapının kiliseden camiye dönüştürülmesi ile eski işlevde kilisenin üç nefli ayrılması, nefler arasında paye ve sütunların yoğunlukta olması, yeni işlevde camideki tek kubbe altına toplanma, birlik olma durumuna olumlu bir etki sağlasa da sütunların ibadet alanını bölmesi, cemaat ve cami hocası arasında görsel iletişimin bozulmasına neden olmuştur. Bu durum, iç mekânda yapı bütünlüğü, kullanıcı memnuniyeti, yapı işlev uyumu, kullanıcı-mekân açısından olumsuz sonuçlanmıştır.

Tablo 31. (Devam) Hagios Georgios Kilise-Cami Fonksiyonel Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
YAPI BÖLÜMLERİ		<p>Kiliselerin inşa edilirken doğu-batı doğrultusunda genişlemesi, camilerin inşa edilirken kible yönünün temel alınması dolayısıyla yapı dönüşümü gerçekleştirildikten sonra, mihrap ve minber yapının güney cephesine eklenmiştir. Mihrabın eklenmesi için, güney cephede bir kapı açıklığı kapatılmış ve mihrabın yanına minber eklenmiştir. Yapı dönüşümünden sonra eklenen bölümlerle orijinal yapı bütünlüğünü bozulmuş, eklenen minber bazı bölümlerin rahat kullanılabilmesine ve bölümler arası geçişlere engel olmuştur. Bu durum kullanıcıları olumsuz etkilemiştir.</p>
YAPI BÜTÜNLÜĞÜ		<p>Kilise yapısının dönüştürülmesinin üzerine mihrap güney cephede bir pencere açıklığı kapatılarak yapılmıştır. Bu durum, yapı bütünlüğüne ve orijinal yapı kimliğine zarar vermiştir. Bunun yanı sıra yapı bütünlüğü için önemli bir faktör olan ikonostasis duvarı günümüze kadar gelebilmiş ve kullanıcılar tarafından korunmuştur. Ancak, yapının duvarlarındaki ikonaların boyanması ile yapı bütünlüğü kısmen de olsa zarar görmüştür. Yapının merkezinde bulunan sütunlar, yapının mevcut işlevsel bütünlüğünde bozulmalara neden olmuştur.</p>
YAPI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ		<p>Dini yapı dönüşümlerinde, yapılar genellikle eklenti ve çıkarmalarla değişikliğe uğrayarak, orijinal yapı kimliklerinden uzaklaşmaktadır. Yapıların, karakteristik kimliklerinin sürdürülebilirliği açısından, çok fazla hasar almadan, değişikliğe uğramadan dönüştürülmesi gerekmektedir. Hagios Georgios kilisesinin yapı dönüşümü ve geçirdiği restorasyon çalışmalarından sonra yapı, orijinal kimliğinden oldukça uzaklaşmıştır. Yapıya uygulanan sağlamlaştırma çalışmaları yeterli olmamış, günümüzde yapının çok fazla kullanılmaması ve çevresel etkenlerden kaynaklı olarak yapının iç ve dış mekânda fiziksel hasar alması dolayısıyla yapı sürdürülebilirliği olumsuz etkilenmiştir.</p>

Görsel Kaynak: Kişisel Arşivden.

Çınarlı Caminin genel fonksiyonel analizine baktığımızda; yapının süslemelerinin fazla olması, ancak yapının genel hatlarıyla fazla karmaşık olmaması, yapı bölümlendirmesinde ve kullanımında etkili olmuştur. Yapı dönüşümünde yapının fazla tahribat almamasına dikkat edilmiş, iç mekândaki ikonaların üzeri sıva ile kapatılmış, bema bölümünde bulunan ikonostasis duvarının hiçbir ayrıntısının kapatılmaması çok fazla turistini ilgisini çekmiştir. Yapının yüksekliği ve pencerelerin yoğunluğu yapıya ferahlık kazandırmıştır. Yapının dikdörtgen formda olması, dolaşım açısından olumsuz sonuçlanmamıştır.

Yapının Estetik Analizi; Kilise yapısı genel anlamda estetik açıdan oldukça sade olmasına karşın, iç mekânda bema bölümü ile naosu ayıran ikonostasis duvarı günümüze kadar gelebilmiş en gösterişli ikonalarla süslü duvarlardan birini oluşturmuştur. Cepheler sade olmasına karşın pencerelerle hareketlendirilmiş, iç mekânda mavi rengi hâkim olmuştur. Yapıya dair estetik analiz detaylarına tablo 32 de yer verilmiştir.

Tablo 32. Hagios Georgios Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
ÜST ÖRTÜ		Kilise yapısının çevre yapılara oranla daha yüksek yapıda inşa edilmiş olması, üst örtüden bağımsız olarak yükselen sekiz kasnaklı kubbe ile farklı kotlarda yükseltelen kırma çatılar yapıyı daha gösterişli bir hale getirmiştir. Yapının cephelere uzanan haç kolları, üst örtü ve cephelerde bağlantı oluşturarak yapıya bütünlük kazandırmıştır.
DİŞ CEPHE		Yapının dış cepheleri, iç mekana oranla sade tutulmuştur. Kuzey ve güney cepheleri birbirine simetrik yapılmış, batı cephesinin galeri kat hizasındaki pencerelerle kuzey ve güney cephedeki pencereler ile simetri yakalanmıştır. Haç kollarının dış cephelerde taşkınlik yapması, cephelerdeki sütunlar ve yuvarlak kemerli üçlü pencerelerle yapının dış cephelerinde hareketlilik sağlanmıştır. Yapının doğu cephesinde galeri kat hizasındaki haç kabartması ile, apsis duvarının dışa taşkınlığı hareketlilik sağlamıştır. Yapının sade ama bir okadar da gösterişli olması, cephelerde simetrisinin yakalanması dış mekân estetik analizinde olumlu sonuçlanmıştır.

Tablo 32. (Devam) Hagios Georgios Kilise-Cami Estetik Analiz Detayları

DETAY	GÖRSEL	ANALİZ
PENCERELER		<p>Yapının pencerelerinin belirli bir oranda, belirli aralıklarla devam etmesi ve farklı boyutlarda olması, cephelerde uyum ve düzen sağlamıştır. Aynı zamanda mekanı aydınlık ve ferah gösterebilecek büyüklükte ve çoğunlukta olması, yapının kullanıcıları açısından olumlu sonuçlanmıştır. Ayrıca, pencere boşluklarının kısmen şeffaf kısmen renkli camlarla doldurulması, yapı içerisine yansıyan ışığın, iç mekan renkleri ile karışarak estetik bir görüntü oluşturmasına olanak sağlamıştır.</p>
KUBBE		<p>Yapının sütun-kemer-kubbe uyumu, kubbe içerisindeki süsleme detaylarının renklerle orantılı bir düzen oluşturması, süslemelerin belirli aralıklarla yapının başka bölümlerinde de devam etmesi, kubbenin ışıklandırma ile farklı renkte tutularak belirgin öge konumuna getirilmesi, aynı zamanda müslüman dini inancındaki tek kubbe altında birlik ve beraberlik içinde toplanma duygusunu öne çıkarması ile yapı bütünlüğü sağlanmıştır. Yapı içerisinde haç kollarının mekana dağılması, mekan içerisinde hareketlilik sağlamıştır.</p>
KEMER VE TONOZLAR		<p>Yapı içerisinde kemer, kubbe ve tonozlarda çeşitli sembollerin belirli bir ritimde devam etmesi, bu sembollerin birbiri ile uyumu iç mekanda bir bütünlük, denge ve düzen sağlamıştır. Birbirleri ile zıt renklerin kullanılması ile kontrast bir renk dağılımı oluşturulmuş, mekânın farklı algılanması sağlanmıştır. Mekan içinde, sembol ve şekillerin belirli aralıklarla devam etmesi, yapıyı çevrelemesi, yapının tüm bölümlerinde bu düzenin devam etmesi, yapı içinde birlik ve bütünlük sağlamıştır.</p>
İÇ MEKÂN		<p>Yapının ikonostatis duvarı, form-biçim ve süsleme olarak diğer duvarlardan farklı olarak yapılmıştır. Bu farklılık dolayısıyla yapıya girişte ilk dikkat çeken öge konumunda olmuştur. Yapının iç mekânının genel olarak sade olması, ikonostatis duvarını öne çıkarmıştır. İkonostatis duvarındaki süslemelerin orantılı bir şekilde tekrarlanması, renklerin birbiri ile ve mekân ile uyumlu olması, kullanıcı-mekân ilişkisinde olumlu sonuçlanmıştır. Renkler ve süslemelerle yapı içerisinde bütünlük sağlanmıştır.</p>

Görsel Kaynak: Değerlier, 2017, Doğan, 2012, Kişisel Arşivden.

Yapının iç mekân estetik analizine baktığımızda; dış cephelerin sade olmasının yanı sıra hareketlilik pencerelerle ve haç kollarının çıkıntıları ile sağlanmıştır. İç mekânda cephelerin sade olması, ikonostasis duvarının öne çıkmasında etkili olmuştur. Bu duvar günümüzde kullanılmadığı halde, yıkılmamış veya üzeri kapatılmamıştır. Bölge halkının bu tür dini yapılar üzerinde duyarlı olması ve kullanıcılarda koruma bilincinin olması, yapıların karakteristik izlerinin yok olup gitmesine engel olmuştur. Yapı genel anlamda estetik açıdan birbirini tamamlayana renklerle ve desenlerle süslenmiş ancak çevresel ve doğal etkenlerden kaynaklı olarak zamanla duvarlarında deformeler oluşmuş ve bu durum yapının daha az kullanılmasına sebebiyet vermiştir.

İNCELENEN YAPILARA İLİŞKİN GENEL BULGULAR

İncelenen; Balıkesir Saatli Camii, Balıkesir Çınarlı Camii, Trabzon Ayasofya Camii ve İznik Ayasofya Camii yapılarının Teknik, Estetik ve Fonksiyonel Analizleri yapılmış ve tablo 33-34-35-36 da yapılara dair analizlere yer verilmiştir.

Tablo 33. Camilerin Teknik Analiz Tablosu

İNCELENEN YAPILAR	TEKNİK ANALİZ					
	Strüktür Sistemi	Akustik Sistemi	Aydınlatma Sistemi	Tesisat Sistemi	Isıtma Sistemi	Kullanıcı Memnuniyeti
Trabzon Ayasofya Camii	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Balıkesir Saatli Camii	✓		✓	✓		
İznik Ayasofya Camii	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Balıkesir Çınarlı Camii	✓		✓	✓		

Tablo 34. Camilerin Fonksiyonel Analiz Tablosu

İNCELENEN YAPILAR	FONKSİYONEL ANALİZ								
	Mihrap	Minber	Minare	Sahn (Harim)	Kubbe	Şadırvan	Son Cemaat	Kadınlar Mahfili	Müezzin Mahfili
Trabzon Ayasofya Camii	✓	✓	✓	✓			✓	✓	
Balıkesir Saatli Camii	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
İznik Ayasofya Camii	✓	✓	✓	✓				✓	
Balıkesir Çınarlı Camii	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	

Tablo 35. Camilerin Estetik Analiz Tablosu

İNCELENEN YAPILAR	ESTETİK ANALİZ							
	Simetri	Bütünlük	Renk	Doku	Form	Konfor	Biçim - İçerik	Ölçek
Trabzon Ayasofya Camii						✓	✓	✓
Balıkesir Saatli Camii	✓		✓	✓	✓			✓
İznik Ayasofya Camii						✓	✓	✓
Balıkesir Çınarlı Camii	✓		✓	✓	✓			✓

Tablo 36. Camilerin Teknik, Fonksiyonel ve Estetik Analiz Karşılaştırma Tablosu

İNCELENEN YAPILAR	TEKNİK ANALİZ			FONKSİYONEL ANALİZ			ESTETİK ANALİZ				
	Akustik Sistemi	Isıtma Sistemi	Kullanıcı Memnuniyeti	Kubbe	Şadırvan	Son Cemaat Yeri	Simetri	Renk	Form	Konfor	Biçim - İçerik
Trabzon Ayasofya Camii	✓	✓	✓			✓				✓	✓
Bahkesir Saatli Camii				✓	✓	✓	✓	✓	✓		
İznik Ayasofya Camii	✓	✓	✓							✓	✓
Bahkesir Çınarlı Camii				✓	✓		✓	✓	✓		

Yapılan analizler doğrultusunda; Saatli Camii ve Çınarlı Camii yapı dönüşümü sürecinde çok fazla müdahaleye maruz kalmamış ve yapı bütünlüğü korunmuştur ancak yapıların çevresel etkiler sonucunda günümüzde fonksiyonel ve teknik açıdan yetersiz kalabileceği durumlar meydana gelmiştir. Bu durum estetik analizi de olumsuz yönde etkilemiştir. Trabzon Ayasofya Camii ve İznik Ayasofya Camii yapı dönüşümü sürecinde çok fazla müdahaleye maruz kalmış ve yapı bütünlüğü korunamamıştır. Yapılan müdahaleler teknik ve fonksiyonel analiz açısından olumlu sonuçlanırken, yapıların orijinal yapı kimliği ve yapı sürdürülebilirliği olumsuz etkilenmiş, bu durum estetik analiz üzerinde de etkili olmuştur.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Yüzyıllardır toplumlar; barınma, yaşama, toplanma, ibadet etme, çalışma ve eğitim gibi gereksinimlerini karşılamak amacıyla, çeşitli yapılar inşa etmektedir. Değişen koşullar, sosyal ve kültürel yapı değişimleri, temel ihtiyaçlar ve kültürel aktiviteler doğrultusunda yapılarda dönüşümler meydana gelmiştir. Aynı zamanda toplumların temel ihtiyaçlarını karşıladıkları ve kültürel aktivitelerini gerçekleştirdikleri yapıları, gelecek nesillere aktarmak istemesi, yapı dönüşümlerinin nedenleri arasında yer almıştır. Yapıların işlevlerini kaybetmeleri ancak yapının fiziksel olarak yapı ömrünü tamamlamamış olması, yapıların dönüştürülerek gereksinimler doğrultusunda yeniden kullanılmasına zemin hazırlamıştır.

Yapı dönüşümlerinin bilinçli bir şekilde ele alınması, mevcut yapının fiziksel çevre ile uyumu, mekân kurgusu ve yapının koruma durumunun göz önünde bulundurulması, yapı dönüşümlerinin olumlu sonuçlanmasında etkili olmaktadır. Yapının bilinçsiz bir yaklaşımla, analiz edilmeden işlevlendirilmesi, olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Mevcut yapı dönüştürülmeden önce; yapı detaylı analiz edilmeli, yapıya uygun işlev seçilmeli, yapı türü ve toplumsal hassasiyeti göz önünde bulundurulmalı ve yapının karakteristik kimliğine zarar vermeden dönüştürülmelidir. Dini yapılarda, yapının zarar görmemesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından olumlu sonuç alabilmek için; yapı, işleve uygun olarak değil; işlev, yapıya uygun olarak şekillendirilmeli, geri dönüşü mümkün olmayan müdahalelerden kaçınılmalıdır. Ayrıca dönüştürülen yapı içerisinde; kullanıcı, yapının orijinal mekân düzenini ve atmosferini algılayabilmelidir.

Yapılan tez çalışması kapsamında; ‘dini yapı’, ‘kilise’, ‘cami’, ‘yapı dönüşümü’, analiz bileşenleri’, ‘ermenî kilisesi’, kilise ve cami mekân bölümleri tanımlanarak, yapıların dönüştürülmesinin sosyal, siyasi ve kültürel yönden gerekliliği ifade edilmiştir. Yapı dönüşümlerinin, kişi ve kurumlarca bilinçli yapılması, yapıyı koruma ve yapının sürekliliğini sağlama açısından önem arz etmektedir. Yapı koruma bilinci; bir yapıyı inşa eden veya dönüştüren mimar ya da mühendiste olduğu kadar, toplumu oluşturan ve kültürünü benimseyen tüm bireylerde de olmalıdır. ‘Doğru yapı dönüşümü süreci; yapıya hangi işlevin verilmesi, yapının sürdürülebilirliği açısından olumlu olur?’ sorusu ile başlamalıdır. Devamında, yapının bulunduğu konum ve yapının fiziki çevre ile ilişkisi, yapının konumu ve mekân ilişkisi, verilecek işlevin mekân organizasyonu ile uyumu, işlevin mekânsal gereksinimleri, analiz edilmeli ve analize uygun işlev seçilmelidir.

İşlevin seçilmesi ve yapıya uyarlanması aşamasında; yeni işlevin gereksinimleri dolayısıyla yapının iç mekân sistemine yönelik uygulamaları, yapının strüktür sistemine yönelik uygulamaları, yapının dış cephe sistemine yönelik uygulamaları ve yapının aydınlatma sistemine yönelik uygulamaları, yapıya geri dönüşü olmayan müdahalelerden kaçınılmalıdır. Bu durumda dini yapılar, daha fazla hassasiyet barındırmalı, yapıya uygulanacak gereksiz eklenti veya bölümlenmelerden kaçınılmalı; yapı, karakteristik, fiziksel ve manevi yapısından, çok farklı bir işlev de kullanılmamalıdır. Yapı dönüşümleri; mevcut yapıların işlev ve kullanıcılarını kaybetmeleri, ekonomik gereksinimler, tarihi-kültürel etkenlerin zamanla değişmesi ve toplumsal yapıların sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla; yeni bir yapı inşa etmek yerine var olan yapıların dönüştürülmesi süreciyle başlamaktadır.

Yapı dönüşümü konusunda detaylı inceleme yapabilmek ve ortaya daha net veriler koyabilmek amacıyla, çalışma alanı; dini yapılarda kilise ve cami yapı dönüşümleri özelinde indirgenmiştir. Bu örneklem bağlamında, farklı bölgelerden örnek yapı dönüşümleri incelenmiştir. Tezin ikinci bölümünde yer alan, ‘dini yapılarda dönüştürme süreci ve nedenleri’ başlığı altında, incelenen örneklerden yola çıkarak; genellikle dini yapıların, bölgede yaşanan nüfus mübadeleleri sonucunda, ortaya çıkan azınlık-çoğunluk durumu; yapıların, bir ibadet mekânından başka bir ibadet mekânına dönüştürülmesine neden olmuştur. Yapıların, buldukları bölgede inanç sisteminin değişmesi ve bu durumun yıllar içerisinde birkaç kez tekrar etmesi üzerine; yapılar, birçok kez yapı dönüşümüne maruz kalmaktadır. Beyrut’ta bulunan Aziz John Baptist Kilisesi bu duruma verilebilecek örneklerden birini oluşturmaktadır. Kilise yapısı, bölgenin Müslümanlar ve Haçlılar arasında işgal edilmesi sonucunda, birden fazla kilise ve cami dönüşümüne maruz kalmış, son olarak camiye dönüştürülmüş ve yapıya zarar verilmeden kullanılmıştır. Tezin ilerleyen bölümlerinde; yapı dönüşümlerinin, olumlu veya olumsuz sonuçlarına varabilmek amacıyla, dönüşüm sonrası analiz bileşenleri incelenmiş ve bu bileşenlerin alt başlıkları oluşturulmuştur. Analiz bileşenleri doğrultusunda örnek yapı dönüşümleri incelenmiştir. Çalışma alanı; Balıkesir Saatli Camii, Çınarlı Camii, İznik Ayasofya Camii ve Trabzon Ayasofya Cami’nin dönüşüm sonrası teknik, estetik ve fonksiyonel analizinin incelenmesi, yapı bileşenlerinin önceki ve sonraki işlevde karşılıklarının olumlu veya olumsuz etkilerinin belirlenmesidir.

Yapı dönüşümleri, kültürel değerlerin sürekliliği açısından; bir amaç olarak değil sürekliliğin devamı için bir araç olduğu düşünülerek gerçekleştirilmelidir. Bu durumda,

ekonomik çıkarlar elde etmek bir kenara bırakılmalı, yapı üzerinde işlev değişikliğine dayalı restorasyon uygulaması yapılmadan önce var olan rölöve ve restitüsyon projeleri incelenmeli ve yapıya uygun işlev seçilmelidir. Ayrıca yeni işlev verilmeden önce; yapının, çevre ve toplumla olan ilişkisine, verilecek olan yeni işlevin, çevre ile uyumuna bakılmalıdır. Yapıya herhangi bir müdahale yapılmadan önce belirtilen etkenlerin göz önünde bulundurulması, yapının büyük oranda tahribat almasına engel olacaktır. Çalışma kapsamında incelenen örnek verilere göre; dönüştürülen birçok yapının, restore edildikten sonra işlevlendirilmesi, yapıların yanlış işlevlendirilmesine neden olmuş ve birçok yapı günümüze ulaşamamıştır. Çalışma kapsamında incelenen Çınarlı Camii ve Saatli Cami'nin, bölgede yaşanan nüfus mübadelesi sonucunda kullanıcılarını kaybetmeleri, yapıların dönüştürülmelerine zemin hazırlamıştır. Trabzon ve İznik'te bulunan Ayasofya Kiliselerinin farklı zamanlarda bölgelerinin işgal edilmesi sonucunda yapı dönüşümleri gerçekleşmiş ve yapılar cami olarak kullanılmıştır.

Saatli Camii ve Çınarlı Camii dini yapı dönüşüm örnekleri, analiz bileşenlerine uygun olarak incelenmiş, olumlu ve olumsuz sonuçlar değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda; dini yapı dönüşümünde, başarılı örneklerden oldukları görülmüştür. 19. yy kiliseleri arasında; fazla tahribat almadan, orijinal kimliği korunarak dönüştürülen Saatli Camii ve Çınarlı Cami'ne mihrap, minare, minber ve şadırvan dışında gereksiz eklentilerden kaçınılmıştır. İbadet ve inanca uygun olarak oluşturulan bölümler için ufak çaplı değişiklikler yapılmış, gereksiz müdahaleden kaçınılmıştır. Her ne kadar bölümlendirme veya eklenti az olsa da, restorasyon sürecinde yapının orijinal kimliğine zarar veren bazı müdahalelerde bulunulmuş, ikonalarının üzeri kapatılmıştır. Yapılar arasında en çok tahribat alarak orijinal yapı kimliğinden uzaklaşan yapı İznik Ayasofya Camii olmuştur. Yapının, yangın ve deprem geçirmiş olması dışında birçok kez dönüşüme uğramış olması da bu duruma en büyük etkidir. Trabzon Ayasofya Cami'nin belirli bölümlerinde bulunan fresk ve kabartmalarının günümüze kadar ulaşmış olması yapı kimliği açısından oldukça önemli bir durumu oluştururken, dönüşümden sonra yapının zemin ve kubbe detaylarının tamamen kapatılması, yapı bütünlüğü açısından olumsuz sonuçlanmıştır. Tüm bu incelemeler, analizler ve çalışmalar sonucunda diyebiliriz ki; yapıda dönüşüm ve koruma, topluma düşen bir görev niteliği taşımaktadır. Bu görevi, bilinçli ve doğru bir şekilde uygulamak, geçmişten günümüze ve günümüzden geleceğe aktarmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akar, M. ve Pilehvarian Kara, N. (2019). Türkiye’de Güncel Cami Mimarisi Üzerine Bir Araştırma: İstanbul Esenler İlçesi Örneği. *Yakın Mimarlık Dergisi*, 2(2), 63-89.
- Akbelege, C. (2004). *Haliç ve Çevresinde Yeniden İşlevlendirilen Sanayi Yapılarının Çevre Halkla Etkileşimi Bağlamında İncelenmesi ve Silahtarağa Elektrik Santrali İçin Öneriler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akıncı, M. (2012). ‘Süleymaniye Camii2- İstanbul’, <https://www.mehmetakinci.com.tr/suleymaniye-camii-2-istanbul.html>. (Erişim Tarihi: 27.03.2021).
- Altınoluk, Ü. (1998 b). *Binaların Yeniden Kullanımı*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Andreasyan, H. (1966). Aktamar Kilisesi. *Tarih Dergisi*, 16(21), 77-82.
- Apa, G. (2008). Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Minberleri. *İSTEM*, 11, 249-277.
- Aphrodisias-Arkeoloji Terim Sözlüğü*. (b.t). Mart 3, 2022, <https://www.aphrodisias.org/arkeoloji-terim-sozlugu>.
- ‘Apsis’. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 1/119. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Armağan, K. (2012). *Tarihi Yapılarında Kullanılan Fonksiyonelliğin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Arslan Kalay, H. ve Yıldız, S. (2017). Akdamar Anıt Müzesi’nin (Kilisesi) Tarihsel Süreçleri ve Kültürel Miras Turizmi Açısından Önemi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 121-136.
- Aslay, S. E. ve Okuyucu, D. (2020). Erzincan Değirmenliköy Kilisesi Apsis Hasarının Teknik Olarak Araştırılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(1), 387-402.
- Atıcı, E. ve İnceoğlu, M. (2020). Aziz Antuan Kilisesi'nin mimari açıdan okunabilirliği. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(3), 1499-1508.
- ‘Atrium’. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 1/163. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Avlu*. (b.t). Mart 27, 2021, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Avlu>.
- Ayasofya Kilisesi/Camii/Müzesi*. (b.t). Şubat 15, 2022, <https://karadeniz.gov.tr/ayasofya-kilisesi-camii-muzesi/#prettyPhoto>.
- Aydın, D. ve Yaldız, E. (2010). Yeniden Kullanıma Adaptasyonda Bina Performansının Kullanıcılar Üzerinden Değerlendirilmesi. *METU JFA*, 27(1), 1-22.
- Aydınlı, S. (1986). *Mekânsal Değerlendirmede Algısal Yargılara Dayalı Bir Model*. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, M., Öztürk, L. ve Akman, M. (2016). ‘Kilise’, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilise#3-fikih> (Erişim Tarihi: 22.03.2021).
- Aymelek, Y. ve Özgencil Yıldırım, S. (2015). Çağdaş Mimariyi Etkileyen İki Metafor: Form Fonksiyonu İzler ve Form Akışı İzler. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(2),33-60.
- Ayvalık Hayrettin Paşa Camii*. (2013). Nisan 16, 2021, <http://arkeodenemeler.blogspot.com/2013/03/ayvalik-hayrettin-pasa-cami-balikesir.html>.
- Ayvalık Saatli Cami*. (b.t). Mart 16, 2022, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ayval%C4%B1k_Saatli_Cami_2.jpg.
- Ayvalık-Saatli-Camii*. (2017). Mart 10, 2022, <https://www.filgezi.com/ayvalikta-gezilecek-yerler-listesi/ayvalik-saatli-camii/>.

- Ayvalık Saatli Cami.* (2019). Mart 15, 2022, <http://www.cekirdekgezi.com/2019/06/ayvalik-saatli-cami.html>.
- Ayvalık'ın Tarihi Yerleri.* (b.t). Nisan 16, 2021, <https://blog.biletbayi.com/ayvalik-tarihi-yerler.html/>.
- Ayverdi, E. H. (1965). Bursa Orhangazi Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi. *Vakıflar Dergisi*, 6, 69-83.
- Balta, B. (2020). 'Revak Nedir?', <https://gezenyolu.com/revak-nedir-mimari-restorasyon/> (Erişim Tarihi: 27.03.2021).
- Başak, S. (2019). *Ermeni Kilise ve okul yapıları, Bursa örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Batar, T. (2007). *İstanbul Ermeni Kiliseleri Üzerine Bir Araştırma ve Narlıkapı Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi (Eski Narlıkapı Ermeni Hastanesi)*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- 'Bema'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 1/220*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Berkas, M. (2015). 'Mimar Sinan Hata Yapar mı?', <https://www.arkitera.com/gorus/mimar-sinan-hata-yapar-mi/> (Erişim Tarihi: 27.03.2021).
- Birer, M. (2015). *Eski İmaret Camii(Pantepoptes Manastırı Kilisesi) Koruma Projesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bizans Manastırı Myrelaion.* (2016). Mart 23, 2021, <http://fitarihinden.blogspot.com/2016/12/bizans-manastr-myrelaion.html>.
- Bozkurt, T. (2008). Erken Dönem Osmanlı Selatin Cami Mihrapları. *İSTEM*, 11, 203-248.
- 'Cami'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 1/316-318*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'Cami Mimarisi'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 1/317-319*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Çelikbaş, E. ve Verim, E. (2019). Paphlagonia Hadrianoupolisi Antik Kentinde Bir Erken Bizans Dönemi Kilisesi: Kilise A. 23. *Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. Edirne, Türkiye, ss.47-48.
- Çetinaslan, M. (2013). Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), 190-200.
- Çevirgen, E. (2013). 'Kilisenin Bölümleri', <https://prezi.com/ppbnadxmn0o1/kilisenin-bolumleri> (Erişim Tarihi: 24.03.2021).
- Çınarlı (Alibey) Camii.* (b.t). Mart 30, 2022, <https://tr.foursquare.com/v/%C3%A7%C4%B1narlı%C4%B1-alibey-camii/50376066e4b0901d6b273206> (Erişim Tarihi: 30.03.2022).
- Çınarlı Cami.* (b.t). Şubat 22, 2022, <https://www.tatilcity.net/things-to-do/cinarli-cami/>.
- Değerlier, T. (2017). 'Ayvalık'ta Tarihi Miras', <https://www.sanatduvari.com/ayvalikta-tarihi-miras/> (Erişim Tarihi: 17.05.2022).
- Demirci, H. (2021). 'Aya İrini: İstanbul'un İlk Kilisesi', <https://archi101.com/yapilar/aya-irini/> (Erişim Tarihi: 23.03.2021).
- Demir Koç, Z. (2020). *Osmanlı Dönemi'nde Trabzon Kenti'nde Camiye Dönüştürülen Kilise Yapılarının Değişiminin Mimari Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Deniz, B. (1988). Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki köy Camii. *Sanat Tarihi Dergisi*, 4(4), 19-56.
- Din. (b.t). Mart 21, 2021, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Din>.

- Dinçer, İ. (2009). *Mimarlık Üzerinden Etik-Estetik Bir Okuma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dinçer, K. (1998). *Belgeli Konaklama Tesisinin Gereksiniminin Karşılmasında Otel Olarak Yeniden Kullanılacak Eski Yapıların Seçimi İçin Bir Yöntem Önerisi*. Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Discover Islamic Art*. (n.d). Retrieved March 27, 2021, from https://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=monument;ISL;tr;Mon01;35;tr.
- Doğan, S. (2012). 'Saatli Cami', <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/48904924391> (Erişim Tarihi: 19.03.2022).
- Erbilgin, S. H. (2017). 9. Erken Dönem Kilise Mimarisi ve Dinsel Dramın ilk Örneklerinde Mekân. *Sahne ve Müzik*, (5), 156-171.
- Erdoğan, O. ve Duggan, B. C. (2019). Kilise İçinde Kilise: Lykia'daki Geç Antik Çağ Bazilikal Planlı Kiliselerin Orta Çağ'da İkinci Kullanımları. *CEDRUS*, 7, 663-679.
- Erken Hristiyanlık Dönemi Mimarisi ve Resim Sanatı*. (b.t). Mart 23, 2021, <https://www.bilgial.com/erken-hristiyanlik-donemi-mimarisi-ve-resim-sanati/>.
- Erken Osmanlı Dönemi Mimari Planları*. (2017). Mart 25, 2021, <https://okuryazarim.com/erken-osmanli-donemi-mimari-planlari/>.
- Ermış, Ü. M. (2009). *İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ersoy, B. (1992). Edirne Şah Melek Camii'nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 6(6), 47-61.
- Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi*. (b.t). Mart 27, 2021, <http://www.eskiistanbul.net/>.
- Eyice, S. (1990). İstanbul'da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu. *Vakıf Haftası Dergisi*, 7, 279-291.
- Fakıbaşa Dedeoğlu, E. (2012). *Tarihi Değer Taşıyan Kiliselerde Yeniden İşlevlendirme Sürecinin ve İç Mekân Çözümlerinin İrdelenmesi: Sivrihisar Ermeni Kilisesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fakıbaşa Dedeoğlu, E. (2019). Yeniden İşlevlendirilen Kilise Yapılarında İç Mekân Müdahalelerine Yönelik Analizler: Sivrihisar Ermeni Kilisesi Örneği. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 23, 77-103.
- Fatsa, M. (2015). Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zaviyeler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 9(18), 61-74.
- Geç Dönem Osmanlı Mimari Planları*. (2017). Mart 25, 2021, <https://okuryazarim.com/gec-donem-osmanli-mimari-planlari/>.
- Güler, M. (2018). Birecik Ulu Camii'nin Mimari Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 189-219.
- Gülgen, H. (2016). Bursa Ulu Cami Müezzin Mahfili ve Tezyinatı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 52-72.
- Gündoğmaz, G. İ. (2003). *Ayvalık Tarihi Kent Merkezi'ndeki Kiliselerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Güngör Açıkgöz, Ş. (2007). *Kayseri ve Çevresindeki 19. yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler*. Doktora Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gürkan Anar, A. D. (2016). Hanedan Türbeleri İçin Yeni Bir Mahal: Ayasofya Türbeleri. *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu-IV*, İstanbul, Türkiye, ss.655-683.

- Hagia Sophia 'Ayasofya'*. (2018). Mart 23, 2021, <https://sophihagia.blogspot.com/2018/10/1.html>.
- Hançer, T. (b.t). '*Cami Ses Analizi*', <https://www.talhaelektronik.com/blog/cami-ses-analizi> (Erişim Tarihi: 27.03.2021).
- Hasol, D. (1993). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Hripsime Church Plan*. (2015). Mart 23, 2021, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hripsime_church_plan.jpg.
- 'Hünkâr Mahfili'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/1153. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'İç Avlu'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/757. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- İkonostasis*. (b.t). Mart 5, 2022, <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0konostasis>.
- İnan, Z. (2013). *İşlevini yitirmiş tarihi yapıların büro yapılarına dönüştürülmesindeki mekânsal sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İşler, B. (2016). Orta Likya Bölgesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 363-392.
- İznik Ayasofya Camii-Bursa*. (b.t). Nisan 16, 2021, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/znik-ayasofya>.
- 'Kadınlar Mahfili'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kâhya, Y. vd. 2/1153. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Karabey, F. (2001). *Moda'da Hristiyan Dini Yapıları*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karahaliloğlu, A. ve Kurak Açıcı, F. (2021). Evaluation of the Similarity and Differences of Ayasofia Buildings in Turkey. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 7(2), 1-24.
- Kararmaz, S. (2018). '*Cami Mimarisinin Gelişimi Üzerine*', https://www.academia.edu/36244044/CAM%C4%B0_M%C4%B0MAR%C4%B0S%C4%B0N%C4%B0N_GEL%C4%B0C5%9E%C4%B0M%C4%B0 (Erişim Tarihi: 12.04.2022).
- Kaya, İ. (2021). Trabzon'daki Ayasofya Kilisesi'nin Kayıp Omphalionu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 260-275.
- Kaya, Z. (b.t). '*Meander Motifi*', https://www.academia.edu/32255335/MEANDER_MOT%C4%B0F%C4%B0 (Erişim Tarihi: 30.02.2022).
- Kaya Zenbilci, İ. (2020). Orta Bizans Dönemi'nde Başkent Konstantinopolis' ten Taşraya Aktarılan Mimari Anlayış: Panagia Ton Khalkeon Kilisesi Örneği. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 193-215.
- Kilise Plan Tipleri*. (2020). Mart 24, 2021, <https://okuryazarim.com/kilise-plan-tipleri/>.
- Klasik Osmanlı Dönemi Mimari Planları*. (2017). Mart 25, 2021, <https://okuryazarim.com/klasik-osmanli-donemi-mimari-planlari/>.
- Kuban, D. ve Emden, C. (2007). *Osmanlı mimarisi*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- 'Kubbe'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/1065-1066. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Küçük, A. (2003). *Ermeni Kilisesi ve Türkler*. Ankara: Andaç Yayınları.
- Küçük, S. ve Eyüpgiller, K. (2017). Çatalca Vilayeti'nde Camiye Çevrilen Kiliselerin Dönüşüm Süreci ve Mimari Analizi. *MEGARON*, 13(1), 51-66.

- Lang, J. (1987), *Creating Architectural Theory; The Role of the Behavioural Sciences in Environmental Desing*, Van Nostrand Reinhold, New York.
- Lento. (b.t). Şubat 30, 2022, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lento>.
- Leonhardt, F. (1998). Yapılarda Estetiğin Önemi. *Mühendislik Haberleri Dergisi*, 394, 7-10.
- Macun, İ. (2017). Hindistan'da Türk-Müslüman Mimari. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33(1-2), 348-359.
- 'Mihrap'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/1244. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Mimiroğlu, İ. M. (2019). Datça Hızırşah Kilisesi. *İSTEM*, (33), 149-165.
- 'Minare'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/1259. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'Minber'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/1259-1260. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'Müezzin Mahfili'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/1153. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'Naos'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kâhya, Y. vd. 2/1335). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'Narteks'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kâhya, Y. vd. 2/1336. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'Nef'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 2/1339. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Neoklasik Mimari*. (b.t). Şubat 25, 2022, https://tr.wikipedia.org/wiki/Neoklasik_mimari.
- Okumuş, G. ve Özgönül, N. (2017). Farklı Toplumların İbadet Yapılarında (Kilise / Cami) Ahşap Malzemenin Yapısal Sistemde Kullanımı*: Bir Yöntem Önerisi Hagia Triada Kilisesi, Ayvalık. *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu*, 2-4 Kasım 2017, Trabzon, Türkiye, ss.91-100.
- Okuyucu, Ş. E. ve Demirel, Y. (2016). Afyonkarahisar'da Bulunan Osmanlı Dönemi Camilerinin Mekânsal Analizi. *ICWSR*, 205-220.
- Okuyucu, Ş. E. (2016). Geçmişten Günümüze Geleneksel, Modern Camilerin Mekânsal Kurgularının, Tasarım Kavramlarının, Estetik Arayışlarının Değerlendirilmesi ve Cami Örneklerinin İncelenmesi. *İnşaat Mühendisliği ve Mimarlık*, 4 (2), 54 - 66. DOI: 10.13189 / cea.2016.040203
- Okuyucu, Ş. E. (2017). Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa (Taş) Medresesinin İşlevsel Sürdürülebilirliğinin Analizi. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 34(2), 126-152.
- Okuyucu Yılmaz, D. (2019). Erzincan'dan Tek Nefli İki Kilise: Değirmenliköy ve Yaylabaşı Kiliseleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (43), 234-247.
- Omuzlu, A. (b.t). 'Saatli Cami', http://galeri.netfotograf.com/fotograf.asp?foto_id=169528 (Erişim Tarihi: 15.03.2022).
- Oral, M. (1993). *Gelişim süreci içinde Cumhuriyet dönemi cami mimarisinin irdelenmesi -Konya örneği-*. *Yüksek Lisans*. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Özçakı, M. (2018). Kubbenin Cami Mimarisindeki Yeri ve Önemi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(44), 383-402.
- Özkan, A. (2007). *İç Mekân Tasarımı Kuram ve Yöntemleri Işığında Günümüz Türk İç Mekân Tasarımcıları ve Tasarım Anlayışlarına Bir Yaklaşım*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Pala, P. (2019). 'Ayvalık'ta Görülecek Tarihi Yerler', <https://www.turna.com/blog/ayvalikta-gorulecek-tarihi-yerler> (Erişim Tarihi: 24.03.2022).
- Paköz, A. E., Boşdurmaz, N. ve Ünal, Z. G. (2020). Dinar-Bademli Cami: Mimari Özellikleri ve Kalem İşleri. *MEGARON*, 15(2), 240-253.
- Parlak Biçer, Z. Ö., Çopuroğlu, H., Hasözhan, M. ve Aksoy, Z. (2017). Geleneksel Yapı Malzemeleri Üzerinden Maliyet Hesaplama; Mimar Sinan Kurşunlu Cami. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6, 349-361.
- Pekak, M. S. (2009). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 26(2), 249-277.
- Pekak, M. S. (2009). Mustafapaşa (Sinasos), Konstantin ve Helena Kilisesi, Kilise I, Kilise II, Kilise III, Kilise IV. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-186.
- Pekak, M. S. (2010). Ürgüp, Yeşilöz,(Tağar) Kilisesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 203-218.
- 'Revak'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 3/1554*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Saatli Cami-Balıkesir*. (b.t). Nisan 16, 2021, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/balikesir/gezilecek/yer/saatli-kilise-camisi>.
- Saatli Cami*. (b.t). Mart 6, 2022, <https://tr.foursquare.com/v/saatli-cami/4dbbce14815439392f95b87b>.
- Saban, D. (2010). *Ayvalık'ta Camiye Dönüştürülmüş Üç XIX yy Kilisesi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sağır, G. (2000). *Kayseri İl Merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç ve Surp Asvadzadin Ermeni Kiliseleri*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- 'Sahin'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 3/1599*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Sanat Tarihi*. (2017). Mart 27, 2021, <http://emrecikalisait.blogspot.com/>.
- Seyfeli, C. (2002). *İstanbul Ortodoks Ermeni Patrikliği*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Solak, K. (2015). 'Ermeni Kilise Mimarisi', <https://www.yumpu.com/tr/document/view/36808901/ermeni-kilise-mimarisi-solak-kedi> (Erişim Tarihi: 23.03.2021).
- 'Son Cemaat Yeri'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 3/1685*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Soykan, A. N. ve Gür, D. (2015). Safranbolu, Yazıköy Kilise (Mimari, Süsleme, Liturjik Elemanlar). *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 103-129.
- Soykan, A. N. (2019). Kappadokia Bölgesindeki Kapalı Yunan Haçı Planlı Kâgir Kiliselerin Mimari Özellikleri Açısından İncelenmesi. *Akademik Sanat*, 4(7), 44-65.
- Sudar, B. (2014). Osmanlı Macaristanı'nda Camiye Çevrilen Kiliseler. *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (25), 55-78.
- 'Şadırvan'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 3/1719*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- 'Şapel'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. ed. Kahya, Y. vd. 3/1722*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Şaşmaz, E. (2019). 'Ayasofya Kilisesi/Camii/Müzesi- Trabzon', <http://turkiyenintarihieserleri.com/?oku=2771> (Erişim Tarihi: 22.01.2022).
- Şebin, E. (1998). *Bursa'da Fransız Katolik Kilisesi Restorasyon Projesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Şenocak, S. O. (2020). 'Hangi Camiler Kilise, Hangi Kiliseler Camiye Çevrildi', <https://www.bursaport.com/yazarlar/suat-oktay-senocak-20/hangi-camiler-kilise-hangi-kiliseler-camiye-cevrildi-2681> (Erişim Tarihi: 16.04.2021).
- 'Taçkapı'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 3/1729. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Taksiyarhis Anıt Müzesi-Balıkesir*. (2013). Nisan 16, 2021, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/balikesir/gezilecekyer/taksiyarhis-kilisesi>.
- Tanuğur, F. (2007). *İstanbul Tarihi Yarımadasında Bizans Dönemi Kiliselerindeki İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Temiz, G. (2009). *Konutta Değişim: Mekânsal ve Estetik Kalitenin İzmir Örneği Üzerinden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Trabzon Ayasofya Müzesi*. (b.t). Nisan 16, 2021, <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/6377/trabzon-ayasofya-muzesi>.
- Trabzon'un Ayasofyası*. (2019). Şubat 20, 2022, <https://www.sanatin Yolculugu.com/trabzonun-ayasofyasi/>.
- 'Transept'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kâhya, Y. vd. 3/1817. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Tuluk, Ö. İ. ve Kazaz, E. (b.t). Trabzon Bölgesi Kırsal Cami Mimarisi Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme. *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Trabzon, Türkiye, ss.1129-1146.
- Tüfekçioğlu, A. E. (2003). *Güncel Cami Yapılaşmasının Kullanıcıları Açısından Biçimsel ve İşlevsel Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Uçar, H. (2013). Taksiyarhis Kilisesi'nin Mimari Özellikleri. *Ege Mimarlık, Eylül*, 58-64.
- Uçar, H. (2014). Ayvalık'ta Hagia Triada Kilisesi Mimari Analizi. *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 15(1), 7-18.
- 'Vaftizhane'. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Kahya, Y. vd. 3/1861. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Verim, E. (2015). Amasra'da Osmanlı Dönemi'nde Kiliseden Çevrilmiş Bir Mabet: Fatih Camii. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 4, 58-74.
- Yalaman, Y. (1990). *Pantepoptes Manastırı Kilisesi: Eski İmarek Camii*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul.
- Yıldız, F. (2016). Kilise ve Sinagoga Dönüştürülen Endülüs-İslam Dönemi Camilerinin Geç Ortaçağ Hristiyan Yapılaşmasına Etkileri-Sevilla. *Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(1), 97-111.
- Yılmaz, C. ve Yılmaz, M. (2008). Müslümanların fethedilen topraklarda mevcut gayri İslam mabetlere yaklaşımı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(3), 27-52.
- Yüceer, H. (2016). Adana ve Kuzey Kıbrıs'ta Yer Alan Camiye Dönüştürülmüş Kilise Yapıları Üzerine Bir Karşılaştırmalı Çalışma. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), 437-451.
- Yüceil, I. G. (2013). Sultanahmet Camii Sütunları ve Sütun Başlıkları Üzerine Bir Araştırma. *ACADEMIA*.